

Dr. Mehmet Akman

OSMANLI DEVLETİNDE KARDEŞ KATLİ

 EREN

Yayımlayan: Muhittin Salih Eren
34-97-Y-70-068

ISBN 975-7622-65-6

© Eren Yayıncılık Ltd.
Birinci basım
İstanbul 1997

EREN

Yayıncılık-Kitap-Dağıtım Tic. ve San. Ltd. Şti.
Tünel, İstiklâl Cad. Sofyalı Sokak No: 34
80050 BEYOĞLU - İSTANBUL
Tel: (212) 251 28 58 - (212) 252 05 60
Fax: (212) 243 30 16
E-mail: eren@turk.net

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
KISALTMALAR	13
GİRİŞ	15
I. Konunun Takdimi ve Sınırlandırılması.....	15
II. Yöntem ve Kaynaklar.....	16
III. Kardeş Katlinin Tarihsel Boyutu.....	20
BİRİNCİ BÖLÜM	25
ESKİ TÜRK DEVLETLERİNDE SİYASİ HAKİMİYET	
ANLAYIŞI VE KARDEŞ KATLİ	25
I. Eski Türk Devletlerinde Siyasi Hakimiyet Anlayışı ve	
Kut Kavramı.....	27
A. Siyasî Hâkimiyet Anlayışı.....	27
B. Kut Kavramı.....	30
II. Eski Türk Devletlerinde Saltanat Veraseti Usulü.....	32
III. Eski Türk Devletlerinde Rastlanılan Kardeş	
Katli Vakalarına Bir Bakış.....	33
İKİNCİ BÖLÜM	37
OSMANLI DEVLETİNDEKİ KARDEŞ KATLİ UYGULAMALARI	37
I. Osmanlı Devletindeki Kardeş Katli Uygulamalarına	
Genel Bir Bakış.....	39
II. Osmanlı Devletinde Görülen Kardeş Katli Uygulamaları.....	43
A. Osman Gazi'nin, Amcası Dünder Bey'i Katli Rivayeti	43
B. I. Murad'ın, Kardeşleri Halil ve İbrahim Beyleri Katli	47
C. I. Murad'ın, Oğlu Savcı Bey'i Katli	48
D. Yıldırım Bayezid'in, Kardeşi Yakub Bey'i Katli.....	51
E. II. Murad'ın, Amcası (Düzme) Mustafa'yı Katli	58
F. II. Murad'ın, Kardeşi Mustafa'yı Katli	61
G. Fatih Sultan Mehmed'in, Kardeşi Ahmed'i Katli.....	64

H.	Fatih Sultan Mehmed'in, Şehzade Orhan'ı Katli	67
İ.	II. Bayezid'in, Kardeşi Cem Sultan'ın Oğlu Oğuz Han'ı Katli.....	69
J.	Yavuz Sultan Selim'in, Babası II. Bayezid'i Zehirlettiği Rivayeti.....	72
K.	Yavuz Sultan Selim'in Sekiz Yeğenini Katli	76
L.	Yavuz Sultan Selim'in, Kardeşi Korkut'u Katli	78
M.	Yavuz Sultan Selim'in, Kardeşi Ahmed'i Katli.....	81
N.	Kanuni Sultan Süleyman'ın, Cem Sultan'ın oğlu Murad'ı ve Onun Oğlunu İdamı.....	83
Ö.	Kanuni Sultan Süleyman'ın, Oğlu Mustafa ve Onun Oğlu Mehmed'i Katli.....	84
P.	Kanuni Sultan Süleyman'ın, Oğlu Bayezid ve Onun Beş Oğlunu Katli	94
R.	III. Murad'ın Beş Kardeşini Katli.....	98
S.	III. Mehmed'in On Dokuz Kardeşini Katli.....	100
T.	III. Mehmed'in, Oğlu Mahmud'u Katli	103
Ü.	II. Osman'ın, Kardeşi Mehmed'i Katli	105
V.	IV. Murad'ın, Kardeşleri Bayezid, Süleyman ve Kasım'ı Katli.....	106
Y.	III. Osman'ın, Amcazadesi Şehzade Mehmed'i Katli ...	108
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		111
KARDEŞ KATLİ UYGULAMASINI DOĞURAN SEBEPLER.....		111
I.	Ülüş Sistemi ve Bunun Doğurduğu Sonuçlar.....	113
II.	Fetret Devrinin Yaşanmış Olması.....	119
III.	Dış Tesirler ve Şehzade Rehni Meselesi	122
IV.	Sağ Bırakılan Şehzadelerin İsyan Etmiş Olmaları.....	124
V.	Türk Hakimiyet Anlayışının Osmanlılarda Değişime Uğraması	125
VI.	Gaza Devleti Anlayışının Mevcudiyeti.....	125
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....		127
KARDEŞ KATLİ UYGULAMASININ HUKUKÎ TAHLİLİ.....		129
I.	Genel Olarak.....	131
II.	İsyan Eden Şehzadelerin Katledilmeleri.....	133
A.	İsyan Suçunun Tanımı ve Niteliği.....	133

B.	İsyan Suçunun Unsurları.....	135
1.	Devlet Başkanının Meşru ve Adil Olması.....	135
2.	İsyancıların Kendilerince Haklı Gördükleri Bir Te'vile Sahip Olmaları	137
3.	İsyancıların Sayı ve Güç Bakımından Ciddî Bir Tehlike Teşkil Etmeleri.....	139
4.	Başkaldırının Kuvvet Kullanma Yoluyla Fiilen	
	Başlaması	139
5.	İsyan Kasdı (Kasdü'l-Bağy).....	140
C.	İsyan Temelli Kardeş Katli Uygulamalarının Hukukî Tahlili	141
III.	İSYAN ETMEYEN ŞEHZADELERİN KATLEDİLMELERİ	146
A.	Konuya Esas Olmak Üzere Örfî Hukuk Kavramı.....	146
B.	Kardeş Katli Uygulamasının Şer'î Hukukla Bağdaştırılmaya Çalışılması	150
1.	"Fitne Adam Öldürmek'ten Daha Kötüdür"	150
2.	Özel Zararın Genel Zarara Tercih Edilmesi	152
3.	Zaruret Halinin Kardeş Katlini Mübah Kılıp Kılmadığı.....	153
4.	İstihsan ve Kardeş Katli Uygulaması	154
5.	Kamu Yararı (Mesâlih-i Mürsele-İstislah) ve Kardeş Katli Uygulaması	155
C.	Bir Yürürlük Kaynağı Olarak Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Taşıdığı Önem.....	156
D.	Örfî Hukuk Temelli Kardeş Katli Uygulamalarının Hukukî Tahlili	158
E.	Kardeş Katli Uygulamalarında İnfaz şekli.....	162
	BEŞİNCİ BÖLÜM.....	165
	KARDEŞ KATLİNDEN SONRASI	165
	SONUÇ	173
	EKLER.....	175
	BİBLİYOGRAFYA.....	187
	DİZİN.....	199

ÖNSÖZ

Osmanlı Devletinde Kardeş Katli adlı çalışmamız Osmanlı tarihinin ve hukukunun bugüne kadar derinlemesine incelenmemiş hassas bir konusunu ele almayı amaçlamaktadır.

Özellikle Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda hâlin icabına uygun olarak Osmanlı devlet adamlarına ve Osmanlı kurumlarına mesnetsiz suçlamalarda bulunulmuş, muazzam bir coğrafyayı asırlarca elinde tutabilmiş ve göz kamaştırıcı bir medeniyetin sahibi olabilmiş bir ecdada karşı insafsız bir karalama kampanyası yürütülmüştür. Buna bir tepki olarak bu defa aşırı bir Osmanlıseverlik ortaya çıkmıştır.

Bilim adamının görevi özellikle sosyal bilimlerde, incelediği alanın, tarih kesitinin ya da kurumun mümkün olduğunca doğruya yakın bir tasvirini yapmak olmalıdır. Karşılaştığı kurum, kural veya uygulamayı çarpıtarak ortaya koymaya çalışmak tehlikeli bir davranıştır. Geçmişte yaşanmış hâdiseleri "iyi" ya da "kötü" diye etiketleyerek tarihî meselelere önceden belirlenmiş klişe cevaplar vermek rasyonel tarih sorgulamasını engeller. Bu satırların yazarı da yukarıda ifade edildiği gibi Osmanlıya çok haksızlık yapıldığı, haksız eleştirilere maruz bırakıldığı kanaatindedir; üstelik elinizdeki çalışmanın da Osmanlıyı insafsızca tenkit etmenin bir aracı olmasından endişe etmektedir. Ancak kardeş katli uygulamasının sebep sonuç ilişkisi kurularak ortaya konması zarureti bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Elinizdeki kitap bir doktora tezi olarak hazırlanmış ve Temmuz 1995 tarihinde MÜ Hukuk Fakültesi Doktora Salonunda, Prof. Dr. M. Âkif Aydın'ın başkanlığında Prof. Dr. Ahmed Akgündüz ve Prof. Dr. Ali Bardak-oglu'ndan oluşan heyet önünde savunulmuş ve ittifakla kabul edilmiştir.

Çalışmam esnasında çok büyük destek ve yardımlar gördüğümü belirtmeliyim. Burada özellikle kitabın hazırlanmasında müsbet eleştiri ve katkılarıyla desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. M. Âkif Aydın, Dr. Fethi Gedikli, Dr. Ekrem B. Ekinci ve Mustafa Şentop'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca İSAM Kütüphanesinin değerli çalışanlarına da ayrıca teşekkür etmeliyim.

Elinizdeki çalışmayla meseleye biraz da olsa açıklık getirebilmişsem kendimi bahtiyar sayacağım. Eksiklik ve yanlışlıklar için şimdidenengin hoşgörünüze sığınıyorum.

Mehmet Akman

KISALTMALAR

agm. :	Adı geçen makale
a. mlf. :	Aynı müellif
AÜİFD:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBFD:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
b.:	Beyit
bk.:	Bakınız
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.:	Cilt
çev.:	Çeviren
ĐİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.:	Dip not
DÜİT:	Dosya usulü irâdeler tasnifi
E.:	Evrak
ed.:	Editör
Eİ ² :	Encyclopaedia of Islam (New Edition)
Eİr:	Encyclopaedia Iranica
haz.:	Hazırlayan
s.:	Sayfa
İA:	İslâm Ansiklopedisi
İÜEFTD:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜEFTED:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
İÜEFTSD:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi
JAOS:	Journal of the American Oriental Society
krş.:	Karşılaştırınız
MAA:	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye
md.:	Madde
MÜD:	Mühimme Defteri
nşr.:	Neşreden
OA:	Osmanlı Araştırmaları
OTEM:	Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası
sad.:	Sadeleştiren
TA:	Türk Ansiklopedisi
TDA:	Türk Dünyası Araştırmaları

TDTD:	Türk Dünyası Tarih Dergisi
THİTM:	Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
THTD:	Türk Hukuk Tarihi Dergisi
TM:	Tarih ve Medeniyet
TOEM:	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
TSA:	Topkapı Sarayı Arşivi
TY:	Türk Yurdu
ty:	Baskı tarihi yok
v.:	Varak
yay.:	Yayınlayan
Y. EE:	Yıldız Esas Evrakı
yy:	Baskı yeri yok

GİRİŞ

I. KONUNUN TAKDİMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Tarih sahnesine çıkan en büyük devletlerden biri olan Osmanlı Devleti aynı adla anılan sülalenin yönetiminde yaklaşık altı yüz sene varlığını devam ettirmiştir. Çalışmamızın konusu, bu süre içerisinde yaşanan hanedan içi katl vak'alarının tesbiti, bunların hangi olayların sebep ve sonucuna göre meydana geldiği ve özellikle hangi hukukî gerekçeye dayandırıldığının tartışılması ve belirlenmesidir. Böyle bir konuyu seçişimizin temel sebebi, üzerinde çok konuşulmuş fakat aynı oranda yazılıp araştırılmamış bir konu olmasıdır. Gerçekten de bir kaç makale dışında meseleye doğrudan temas eden bir çalışma mevcut değildir.

Osmanlı tarihi boyunca görülen hanedan içi öldürme hâdiselerinin tümü inceleme alanımızdadır. Babanın oğlunu, kardeşin kardeşini ve kardeş çocuklarını, yeğenin amcasını, oğulun babasını hatta dedenin torununu öldürmesi vak'alarının bütününe ifade etmek üzere *kardeş katli* ibaresi kullanılacaktır. Bu kavrama, Latince'den Batı dillerine de geçmiş bulunan *parricidium*¹ kelimesinin ifade ettiği kapsamda geniş anlam yüklediğimizin altını çiziyoruz. İsyân eden hanedan mensuplarının öldürülmeleri de geniş anlamda kardeş katlinin içinde düşünülebilirse de bu kavramdan esas kastedilen, herhangi bir suç işlemediği halde, sadece taşıdığı kan sebebi ile kişilerin katledilmeleridir.

Kardeş katli olgusunu ortaya çıkaran temel sebep, her ne sâikle olursa olsun, iktidar erkine ortak kabul etmeme, siyasî iktidarı elinden kaybetmeme, ya da onu ele geçirme, çoğu kere de iktidarı kendi oğullarına bırakabilme kaygısıdır. Bu itibarla kardeş katli uygulaması Osmanlı Devletine mahsus olmayıp Bizans ve İran gibi büyük devletlerde de sıkça başvurulmuş bir usuldür; yeri gelince bunlara da kısaca temas edilecektir.

¹ Latince'de kardeş öldürmeye *fratricide*, evlat öldürmeye *filicide* ve baba öldürmeye de *patricide* denilmektedir. Bu anlamların tümünü ifade etmek için de *parricide* ve *parricidium* kelimeleri kullanılmıştır. Hammer, Osmanlılardaki kardeş katli uygulamalarıyla ilgili 1664 tarihinde yazılmış *Dissertationem Politicam de Parricidio Osmannidarum* isimli bir çalışmadan söz etmektedir. Görüleceği üzere bu başlıkta *parricidium* kelimesinin bir türevi yer almıştır; bk. *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, İstanbul 1330, c. III, s. 306.

Yeniçeri isyanları veya devlet adamlarının doğrudan müdahaleleri sonucu vuku bulan öldürme hâdiseleri inceleme alanımız dışındadır. Bu cümleden olarak, II. Osman, Sultan İbrahim, III. Selim ve IV. Mustafa'nın öldürülmeleri çalışmaya dahil edilmemiştir. Anılan padişahlar da hiç şüphesiz Osmanlı hanedanına mensup oldukları için öldürülmüşlerdir; ancak bu katl hâdiselerinin failleri Osmanlı soyundan gelmeyen kişilerdir. Ayrıca Cem Sultan hâdisesi, şehzadenin ölüm sebebi üzerinde tarihçilerin ittifak edememesi ve konunun, üzerinde müstakil bir çalışma yapmayı gerektirecek genişlikte bulunması dolayısıyla inceleme kapsamı dışında tutulmuştur.

II. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Ele aldığımız konu bir çok uzmanlık alanından istifade etmeyi gerekli kılmıştır. Böyle bir konunun araştırmacısı bir yandan Osmanlı tarihine ilişkin kaynaklara başvurmak durumunda kalırken diğer yandan da meselenin hukukî izahını yapabilmek için İslâm hukukuna doğrudan ulaşabilecek konumda olmalıdır. Yazar bunun zorluğunu peşinen ifade etmektedir. Çalışma esasen bir hukuk tarihi çalışmasıdır; bu itibarla çalışmanın verileri tarihten alınacak, bu verilerin incelenip yorumlanması hukukî düşünme ve yorumlama yöntemiyle yapılacaktır. Konu hakkında üzerinde hukukî tahlil yapılabilecek derinlikte bilimsel bir çalışma mevcut olmadığından kardeş katli uygulamalarının ayrı ayrı incelenmesi gerekli olmuştur. Bu ise kaçınılmaz olarak çalışmanın tarihî yönünün ağır basmasına ve analitik yöntemden feragat edilerek adeta kısmen tahkiyeci bir yöntem izlenmesine yol açmıştır. Kardeş katli uygulamaları ilkin kronolojik sıra gözetilerek incelenmiş, hukukî değerlendirme ise ayrı bir kısımda yapılmıştır. Böylece okuyucunun her bir hâdisе hakkında kendi kanaatini oluşturmaya müdahale edilmek istenmemiştir.

Çalışmamızda birinci el kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu cümleden olarak Topkapı Sarayı Arşivi tamamen, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ise elden geldiğince taranmıştır. Ancak her iki arşivde ve özellikle konuyla ilgili bol belge bulunması beklenebilecek olan TSA'da yeterli belgeye rastlayamadığımızı da itiraf etmemiz gerekmektedir. İkinci el kaynak olarak, önde gelen Osmanlı tarihlerinin önemli bir kısmı kullanılmıştır. Bunların tamamı bibliyografyada gösterilmiş ise de bazı kitaplar ve müellifleri hakkında özet bilgiler vermek yararlı olacaktır. Ayrıca yardımcı diğer kaynakların bazılarından da kısaca bahsedilecektir.

Ahmedî (1334-1414?) ilk Osmanlı tarihçilerinden biridir. Bugüne kadar tespit edilebilen sekiz eseri bulunmaktadır¹. Bunların içinde en meşhuru olan

¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, 2. baskı, Mersin 1992, s. 12-13; Günay Kut, "Ahmedî", *DİA*, c. II, s. 165-166.

İskendernâme mesnevi tarzında yazılmıştır. Eserin içinde " (*Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman*)" adlı bir bölüm bulunmaktadır. İskendernâme'yi bizim için önemli kılan da bu bölümdür. Zira burada I. Murad'ın, isyan eden kardeşlerini öldürttüğüne dair diğer kaynaklarda bulunmayan bir bilgi yer almaktadır.

Oruc b. Âdil (XV. yy), şimdiye kadar tespit edilebilmiş en eski mensur Osmanlı tarihinin müellifidir¹. *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseri kuruluşun Fatih dönemine kadar olan hâdiseleri ihtiva eder. Bizzat tanıklık ettiği olaylardan başka, şimdiye kadar bilinen en eski Osmanlı tarih yazarı olan Yahşi Fakih'in ele geçmemiş *Menâkıbnâme*'sinden yararlanmıştır. Kitap oldukça küçük hacimli olmakla birlikte özlü ve sağlam malûmat ihtiva etmektedir. Bizim açımızdan eserin önemi özellikle II. Murad'ın, kardeşi Mustafa'yı ve amcası Düzme Mustafa'yı idam ettirmesiyle ilgili değerli bilgiler içermesinden ileri gelmektedir.

Karamânî Mehmed Paşa, Oruc Bey'in çağdaşı olup Fatih'in sadrazamlığını yapmıştır. Osmanlı tarihine ilişkin Arapça olarak iki risale kaleme almıştır. Yıldırım Bayezid'in kardeşi Yakub Çelebi'nin idamıyla ilgili verdiği bilgi ve yaptığı yorum bizim açımızdan son derece önemlidir.

Tursun Bey (XV. yy.), *Târih-i Ebü'l-Feth* isimli tarihin yazarıdır. Fatih'in saltanatının ilk yıllarındaki hâdiseleri kapsar. Ancak eserin çalışmamız açısından önemi örfî hukuk hakkında yazılı ilk bilgileri içermesinden ileri gelmektedir.

Âşıkpaşazâde tarihi ya da *Tevârih-i Âl-i Osman*, *Âşıkpaşazâde* (1400-1485?) diye bilinen ve asıl adı Derviş Ahmed olan Osmanlı tarihçisinin eseridir. *Âşıkpaşazade*, fetret devrinin bazı olaylarına ve II. Murad'la amcası Düzmece Mustafa arasındaki mücadeleye şahit olmuştur. Hatta Düzmece Mustafa'ya karşı bizzat savaştığı da nakledilmektedir. Hayatının sonuna doğru yazmaya başladığı tarihinin Yıldırım Bayezid devrine kadar gelen kısmını Yahşi Fakih'in *Menâkıbnâme*'sinden, 1402'deki Ankara Savaşını bu savaşa *solak* olarak katılan bir askerin ağzından nakletmiş, II. Murad ve Fatih devirlerini ise bizzat kendi gözlemlerine dayanarak kaleme almıştır. Eserin ilk neşri Âlî Bey tarafından yapılmıştır (İstanbul 1332). Biri Friedrich Giese (Leipzig 1929) diğeri Atsız'ın (İstanbul 1949) olmak üzere iki ayrı neşri daha vardır². Bu çalışmada ilk neşir kullanılmıştır. Eserde yer alan ve İskendernâme'den alındığı sanılan manzumeler edebi değer taşımamakta ise de bunlardan bazısı kardeş katlinin öteden beri uygulanmakta olduğunu ifade ettiği için ayrı bir önem arz etmektedir.

¹ Babinger, s. 25.

² Abdülkadir Özcan, "*Âşıkpaşazâde*", *DİA*, c. IV, s. 6-7.

Mehmed Neşrî'nin kaleme aldığı *Cihannüma* adlı sekiz kısımlık dünya tarihinin Osmanlılara ait olan altıncı kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devirlerinde yaşamış ve muhtemelen Yavuz Sultan Selim'in saltanatının son yıllarında 1511 ilâ 1520 tarihleri arasında ölmüştür¹. Konumuzla ilgili bir çok hâdisе hakkında bilgi vermekte ise de bizce en önemli olanı Osman Gazi'nin, amcası Dünder Bey'i öldürdüğüne dair iddianın ilk olarak Neşrî tarihinde geçmesidir.

Yine ilk devirlere ait olan bir başka kaynak da *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'dır. Bilindiği gibi aynı ismi taşıyan fakat müellifi bilinmeyen pek çok Osmanlı tarihi vardır. Nihat Azamat, ilk olarak F. Giese tarafından neşredilmiş olan *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'ı yayınlamıştır (İstanbul 1992). Bu eser özellikle Yıldırım Bayezid'in kardeşi Yakub Bey'in idam edilmesi hakkında bilgi vermektedir.

Hadîdî, manzum bir Osmanlı tarihi yazarıdır. II. Bayezid devrinde yaşadığı bilinmektedir. Eseri, 1299-1523 yılları arasında geçen vak'aları ihtiva etmektedir. Konumuzla ilgili kıymetli malûmat yer almaktadır. Özellikle II. Murad'ın, kardeşleri Mahmud ve Yusuf'un gözlerine mil çektiğini açıkca ifade etmesi önemlidir.

İbn Kemâl ya da *Kemâlpâşazâde* (1469-1534) hem önemli bir Osmanlı tarihçisi hem de önde gelen bir hukukçudur. On defterlik bir Osmanlı tarihi yazmışsa da beş ve altıncı defterlerin önemli bir kısmı kayıptır. Şeyhülislamlık makamında bulunmuş bir kişinin konumuzla ilgili hâdiseler hakkındaki gözlemleri ve yorumları elbette son derece önemlidir.

Hoca Sadeddin Efendi (1536-1599) *Tâcü't-Tevârîh* adlı meşhur Osmanlı tarihinin müellifidir. Şeyhülislamlık da yapmıştır. Eseri Osmanlı Devletinin kuruluşundan I. Selim'in ölümüne kadar geçen süre içindeki vak'aları ihtiva etmektedir. Konumuz bakımından hemen hemen bir çok hususta malûmat bulunmaktadır.

Selânikî Mustafa Efendi (öl. 1600), kendi adıyla anılan tarihin müellifidir. Eser özellikle III. Murad ve III. Mehmed dönemine ilişkin doğrudan gözlemleri ihtiva etmektedir².

Bostanzâde Yahyâ Efendi (öl. 1049/1639) *Tuhfetü'l-Ahbâb* ya da daha meşhur şekliyle *Târîh-i Sâf* olarak bilinen tarih kitabının müellifidir. Bostanzâde, değişik vilayetlerin kadılıkalarında ve Rumeli kazaskerliğinde bulunmuştur. Eseri Osmanlı Devletinin kuruluşundan I. Ahmed'e kadar geçen

¹ Babinger, s. 42.

² Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, hazırlayan. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, c. I, s. XI-XXIV.

hâdiseleri ele almaktadır. Bir hukukçu olarak zaman zaman yaptığı yorumlar bizim için ayrı bir önem taşımaktadır¹.

İbrahim Peçevî (1574-1649?) kendi adıyla anılan tarihin yazarıdır. *Târîh-i Peçevî* 1520-1640 yılları arasında geçen olaylar için önde gelen bir kaynaktır. Peçevî, Kanuni devrini bizzat yaşamamış olmakla birlikte çok ayrıntılı malûmat vermektedir. Ayrıca III. Mehmet devrine ait yazdıkları kendi gözlemlerine dayanmaktadır. Peçevî daha önceki Osmanlı tarihlerinin yanısıra Macar tarihçilerinin eserlerinden de yararlanarak muhtemelen Batı kaynaklarını kullanan ilk Osmanlı müverrihi olmuştur².

Müneccimbaşı Ahmed Dede (1631-1702) *Câmiü'd-Düvel* isimli iki ciltlik Arapça bir hükümdar sülaleleri tarihi yazmış ancak bu eser Ahmed Nedim tarafından *Sahâifü'l-Ahbâr* adıyla Türkçeye tercüme edilene kadar pek şöhret bulmamıştır³. Üç cilt olarak basılan bu eserin son cildi Osmanlı tarihine ilişkindir ve konumuz bakımından önemli bilgiler içermektedir.

Mehmed Murad veya meşhur adıyla *Mizancı Murad* (1854-1917) son devir ilim ve fikir adamlarından olmakla birlikte özellikle üzerinde durulmaya lâyık bir şahsiyettir. Tahsilini Rusya'da yapmış sonradan Türkiye'ye kaçmıştır. Rodos'ta mahpus bulunduğu kalemeye aldığı, Osmanlı tarihine ilişkin meselelerden kültürel ve siyasal düsturlar çıkarmayı denediği yedi ciltlik *Târîh-i Ebu'l-Fâruk* isimli eseri bizim için son derece önemli bir kaynaktır⁴.

Burada hiç şüphesiz *Hammer*'in *Devlet-i Osmaniyye Tarihi* zikredilmelidir. Mehmed Atâ tarafından çevrilen onbir ciltlik bu eserin önemini belirtmeye gerek dahi yoktur.

Bizans kaynaklarından faydalandıklarımız arasında, müellifi bilinmeyen ve 16. Asırda Yazılmış *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi* ismiyle Şerif Baştav tarafından tercüme edilip yayınlanan kitap önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Keza *Dukas*'ın *Bizans Tarihi* de özellikle Savcı Bey hâdisesi için kaynak durumundadır. *Georg Ostrogorsky*'nin *Bizans Devleti Tarihi* isimli kitabı da belirtilmelidir.

¹ Mezkûr eserin müellifi olarak matbu nüsha da dahil olmak üzere bir çok kaynakta Taşköprüzâde Kemâleddin Mehmed Efendi'nin adı geçmektedir. Oysa eserin Bostanzâde Yahyâ Efendi'ye ait olduğu ispatlanmıştır; bk. Mustafa Çağrıcı, "Bostanzâde Yahyâ Efendi", *DİA*, c. VI, s. 312-313

² Babinger, s. 211-212.

³ Babinger, s. 258.

⁴ Mehmed Murad Bey hakkında daha geniş bilgi için bk. Birol Emil, *Mizancı Murad Bey, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979.

Münşeat mecmuası olarak başlıca *Feridun Bey*'in (öl. 1583) *Mecmûa-i Münşeatî's-Selâtin* adlı eseri kullanılmıştır. Bilindiği gibi bu kitapta yer alan bir çok vesikanın uydurma olduğu M. H. Yınanç tarafından ispat edilmiştir¹. Eserden istifade edilirken bu hususa dikkat edilmiştir.

Seyahatnamelerden *Busbecq*'in *Türkiye Mektupları*, *Hans Dernschwam*'in *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, *Jean Thévenot*'un 1655-1656'da Türkiye'si, *The Report of Lello-Babîâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, *Tülay Reyhanlı'nın İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*'ı ve Kanuni devrinde İstanbul'a gelen Arap gezginlerinden *Gazzî* ve *Mekkî*'nin seyahatnameleri zikredilmelidir.

Meselenin tarihi temellerini oluşturabilmek ve özellikle *kut* kavramı için *Yusuf Has Hacib*'in *Kutadgu Bilig*'inden ve *Kaşgarlı Mahmud*'un *Divanü Lûgatî't-Türk*'ünden yararlanılmıştır. Ayrıca Orhun kitabeleri ve Oğuz destanı başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

Tetkikler arasında ilk olarak Mehmed Zeki (Pakalın)'ın *Maktûl Şehzadeler* adlı eseri anılmalıdır. Mezkûr eser, kardeş katli uygulamalarını tahlilci bir yöntemle değil nakilci bir yöntemle incelemektedir. İkinci olarak A. D. Alderson'un *The Structure of the Ottoman Dynasty* isimli çalışması belirtilmelidir. Yazar kitabında kardeş katli konusuna müstakil bir bölüm ayırmış ve konuyu anahatlarıyla da olsa ciddî biçimde ele almıştır. Ayrıca İnalcık, Uzunçarşılı, Kafesoğlu, Köprülü, Mumcu ve Uluçay'ın konumuzla ilgili makale ve incelemeleri de tabîî olarak kaynaklarımız arasındadır. Çetin Altan'ın *Tarihin Saklanan Yüzü*, *İdam edilen 44 Vezir-i Azamın Dramı*, *Öldürülmüş Şehzadeler ve Devrilmiş Padişahlar*, Vecdi Bürün'ün *Nasıl Öldüler* ve İsmail Metin'in *Osmanlı'nın Kanlı Tarihi* isimli kitapları popüler nitelikte çalışmalar olup burada zikredilmekle yetinilecektir.

III. KARDEŞ KATLİNİN TARİHSEL BOYUTU

Mahiyeti itibarıyla siyasî iktidara sahip olma kavgası olarak da nitelendirilebilecek olan kardeş katli olgusu, daha önce de belirtildiği üzere sadece Osmanlılara has bir uygulama olmayıp tarih sahnesine çıkan bir çok devlette de var olmuştur.

İran'ın destansı ve kısmen gerçek tarihiyle ilgili bilgileri içeren *Şehnâme*, bu tür hanedan içi iktidar hesaplaşmalarıyla doludur. Merdas isimli İran hükümdarı, oğlu Dahhâk tarafından öldürülmüştür². *Şehnâme*'nin baş

¹ Orhan F. Köprülü, "Feridun Bey", *İA*, c. IV, s. 570, ayrıca bk. Babinger, s. 119.

² "Şeytan, hükümdarın oğluna 'Bu sarayda senden başkasına ne lüzum var, senin gibi bir oğul varken babaya ne hacet; bu yaşlı adam kolay kolay ölmeyecek. Bu müddet zarfında

kahramanlarından biri olan Padişah Feridun, üç oğlu arasından küçük oğlu İreç'i veliaht tayin ederek yanında tutmuş, diğer iki oğlu Selim ve Tur'u başka ülkelere vali yapmıştı. Veliaht İreç'i çekemeyen diğer iki oğlu, şehzadeyi öldürerek kesik başını babalarına yollamışlardı¹. Bir süre sonra ise, öldürülen İreç'in oğlu Minuçihr, amcası Tur'u öldürerek babasının intikamını almıştı². Şah İsmail'in çoğu çocukluk çağındaki kardeşlerini katlettiği de bilinmektedir³. Amcası II. İsmail'in diğer dokuz akrabasıyla birlikte kendisinin de idamını emrettiği I. Abbas, şans eseri bu akıbetten kurtulmuş ancak bu, yakın akrabalarını ortadan kaldırmasına mâni olmamıştır⁴. Bununla da yetinmeyerek büyük oğlu Şafi Mirza'yı halk arasında kazandığı şöhretten korkarak idam ettirmiş, diğer iki oğlunun da gözlerine mil çektirmiştir. Öldüğünde (19 Ocak 1629) yerini alabilecek oğlu kalmamıştı⁵.

Roma İmparatorluğunda sistematik bir kardeş katli uygulaması mevcut değildir. İmparatorların yönetime geliş usulleri kural olarak hanedan esasına dayanmamaktadır. Öte yandan Diocletianus'un (285-305) Tetrarchia (Dörtlülük Yönetim) düzenini ihdas etmesi örneğinde olduğu gibi İmparatorluğun dört yönetim bölgesine ayrılarak idare edildiği de bilinmektedir.

Bizans İmparatorluğunda müstakbel taht müddeilerini etkisiz bırakabilmek için esas itibarıyla gözlere mil çekme, burun ve kulakların kesilmesi cihetine gidilmekteydi. Bununla birlikte çok sayıda hanedan içi katli vak'asına da rastlanmaktadır. Hatta Osmanlıların bu uygulamayı Bizanslılardan tevarüs ettiğini iddia edenler de vardır⁶. İlk Bizans İmparatoru Konstantin, oğlu Krispus ve kayın babası Maximien'i öldürterek ülkede istikrar sağlamaya çalışmıştı. Buna rağmen ülkede birliği sağlayamadı ve İmparatorluğu üç oğluyla bir yeğeni arasında taksim etmek zorunda kaldı. Septim Sever, İmparatorluğu kendisine ait bir mülk gibi iki oğlu arasında paylaştırmıştı. Ancak bu iki oğlu anlaşamadı ve Caracalla, kardeşi Getay'i öldürterek

da sen unutulur gidersin... Onun tahtını sen al. Bu dünyada onun yeri sana layıktır. Eğer sözlerimi dinlersen yeryüzünde padişah sen olursun' dedi. Neticede şeytanla işbirliği yaparak babasını öldürdü"; bk. Firdevsî, *Şehname*, çev. Necati Lugal, İstanbul 1945, c. I, s. 46-49.

¹ Firdevsî, I, s. 137-140.

² Firdevsî, I, s. 173.

³ A. (nthon) D. (olphin) Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, 2. baskı (tıpkı basım), Connecticut 1982, s. 27.

⁴ R. M. Savory, "Abbas I", *Elr*, c. I, s. 71.

⁵ Savory, 75; ayrıca bk. Cl. Huart, "Abbas I", *İA*, c. I, s. 9.

⁶ Vasfi Raşid Sevig, konuyla ilgisi olmayan bir kitabında, kardeş katli meselesine eğilmiş ve tam 27 sayfa tutan bir dipnotta kardeş katli uygulamasının Osmanlılara Bizanslılardan geçtiğini ispatlamaya çalışmıştır; bk. *Ticaret Kanunu Şerhi*, İstanbul 1934, c. I, s. IX vd.

ülkenin yegâne sahibi oldu. İmparator II. Konstans, kardeşi Theodosios'u, zahirde ihanet suçlamasıyla gerçekte ise tahta ortak yapmamak endişesiyle önce rahip yapmış sonra da idam ettirmiştir (660)¹. VII. Konstantinos, 945'te kardeşleri Stephanus ve Konstantinos'u öldürterek İmparatorlukta kendisine rakip bırakmamıştı². III. Andronicos Comneus, Michael ve George isimlerindeki iki kardeşini öldürmüş keza III. Andronicos Paleologus babası öldüğünde kardeşini bertaraf etmişti³.

Arap saltanat veraseti usulünde hükümdarın oğlundan ziyade kardeşleri tahta geçme hakkına sahiptir. Bu kurala her zaman uyulmadığı, yerini kendi oğullarına bırakmak isteyen hükümdarlar ile bu makama geçmek isteyen kardeşleri arasındaki ihtilafların Emevîler döneminin sonuna kadar zaman zaman ortaya çıktığı ve hanedanın nüfuz ve itibarına zarar verdiği görülmüştür⁴. Halife Harûnurreşîd, sağlığında Emîn ve Me'mûn isimli iki oğlundan, birbirinin hukukuna zarar vermeyeceklerine dair yazılı taahhüt almış ancak buna rağmen vefatından sonra iki oğlu arasında büyük bir siyasî iktidar mücadelesi başlamıştır. 194/809'da hilâfet makamına geçen Emîn, 198/813'de kardeşiyle giriştiği mücadeleyi kaybetmiş ve öldürülmüştür⁵. Endülüs Emevî hükümdarlarından Abdullah b. Muhammed, kardeşleri Münzir, Kasım ve Hişam ile oğulları Muhammed ve Mutarri'fi birer bahaneyle idam ettirmiştir (275/888)⁶. 1557'de tahta çıkan Fas sultanı I. Abdullah, amcası I. Ahmed'in oğlu Mevlây Abbas ile bunun altı oğlunu, amcaları Mevlây Osman ve Mevlây Ahmed'i ve nihayet Mevlây Osman'ın üç oğlunu öldürmüştür⁷. Tunus'ta 1228'den beri hüküm süren Araplaşmış bir Berberî hanedanı olan Hafsîler hanedanının yirmi ikinci sultanı olan Mevlây Ebu Abdullah Hasan tam kırk dört erkek kardeşini katletmiştir⁸. Bu gibi örneklerden hanedan içi öldürme hâdiselerinin kısmen Araplarda da yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu vak'aların Araplarda kardeş katli uygulamasının yerleşik bir uygulama olduğunu gösterecek nitelikte olmadığı belirtilmelidir.

¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1981, s. 113.

² Ostrogorsky, s. 260.

³ Alderson, 27; bununla birlikte Andronicos III Paleologos'un, kardeşinin ölümüne kazaen yol açmış olabileceği de belirtilmektedir; bk. "Andronicos III", *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. II, s. 75.

⁴ G. Levi Della Vida, "Emevîler", *İA*, c. IV, s. 246.

⁵ K. V. Zetterstéen, "Emîn", *İA*, c. IV, s. 258-259.

⁶ K. V. Zetterstéen, "Abdullah", *İA*, c. I, s. 36. Abdullah b. Muhammed'in, kardeşi Münzir'i değil de babası Muhammed'i zehirleterek öldürdüğü belirtilmektedir; bk. E. Levi-Provençal, "Emeviler", *İA*, c. IV, s. 251.

⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1977, c. IV, s. 14.

⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1977, c. III, s. 457.

İbn-i Haldun'un verdiği bilgiye göre hükümdar, devletin sınırları büyüyüp gelirleri olabildiğince arttığında, şeref ve ululuğu kendi şahsında topladığında bu ululuğu başkalarının kendisiyle paylaşmasını arzu etmez; akrabalarından hükümdarlığa talip olacak diye şüphe ettiklerini ortadan kaldırmaya girişirdi. Buna mukabil tehlikeye maruz kalan akrabalar ülkenin uzak bölgelerine kaçmaya çalışırdı. Ülkenin uzak bölgesine çekilen ve hükümdarlığı elde etmek amacıyla mevcut hükümdarla mücadele eden hanedan mensupları, devletin sınırlarının daralması nisbetinde kudret kazanırdı¹. Anlaşılan o ki Araplarda hanedan içi öldürme vak'aları ülkenin birliğini temin edecek yerde daha çabuk parçalanmasına sebep olmaktaydı.

¹ Bk. *Mukaddime*, 3. baskı, Kahire ty, c. II, s. 751.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRK DEVLETLERİNDE SİYASİ HAKİMİYET ANLAYIŞI VE KARDEŞ KATLİ

I. ESKİ TÜRK DEVLETLERİNDE SİYASÎ HAKİMİYET ANLAYIŞI

VE

KUT KAVRAMI

A. Siyasî Hâkimiyet Anlayışı

Hâkimiyet veya egemenlik bilindiği üzere buyurma ve yönetme gücüdür. Siyasî egemenlik ise devlet organları içinde en yüksek buyurma ve üstün irade gücünün kime ait olduğu meselesiyle ilgilidir. Eski Türk devlet anlayışına göre bu güç hakan veya kağan adı verilen devlet başkanına aittir. Kağanların bu yüksek otoriteyi kimden ve nasıl aldıkları meselesi esas konumuzla yakından ilgilidir.

Eski Türk devlet hukukunda *kut* kelimesiyle ifade edilen siyasî hâkimiyeti elde etme usulünü bir başka deyişle saltanata geliş yöntemini kesin olarak belirleyen kurallar yoktur. Belirli olan bir husus varsa o da kimin devlet başkanı olacağını tayin edenin Tanrı olduğu inancıdır. Taht Oğuz neslinden ve Bozok oğullarından¹ birine ait bulunmakla birlikte hangi oğulun tahta geçeceğini takdir eden Tanrıdır. Tanrının iradesi bir *te'yid-i ilâhî* olarak kabul edilmektedir². Eski Türk hükümdarlarının ünvanlarında bu keyfiyet çok açık olarak görülmektedir. Hunlar devrinde Türk devlet başkanlarının ortak ünvanları *Tanrı kutu* ibaresidir³. Asya-Hun imparatoru Mete'nin (M.Ö 209-174) ünvanı "*Tanrı tarafından tahta çıkarılmış, Hunların büyük hakanı*"dır. Mete'nin oğlunun ünvanı "*Gök ve yer tarafından hayat verilmiş, gün ve ay tarafından tahta çıkarılmış Hunların büyük hakanı*" idi. Göktürk kağanlarının ünvanlarında da benzer ibareler bulunmaktadır: "*Tanrı'ya benzer, Tanrı'da olmuş Türk Bilge Kağan iktidar mevkiine çıktım*"⁴. "*Türk milletinin adı sanı*

¹ Ebulgazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terâkime)*, haz. Muharrem Ergin, İstanbul ty, s. 42, 52.

² Halil İnalcık, "Osmanlılar'da saltanat veraseti usulü ve Türk hakimiyet telakkisiyle ilgisi", *AÜSBFD*, c. XIV, sayı 1 (1959), s. 76; Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, Ankara 1975, s. 34.

³ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 3. baskı, İstanbul 1979, c. I-II, s. 106, 155.

⁴ Orhun kitabeleri: I, Güney, 1; II, Doğu, 1 (Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1986-1987, s. 22, 28).

yok olmasın diye babam kagan ile anam hatunu yükseltmiş olan Tanrı beni tahta oturttu"¹. "Tanrı irade ettiği için, kut'um olduğu için hakan oldum"².

Uygur hakanlarının ünvanları da benzer şekildedir: "Ay Tanrıda ülüş bulmuş Alp Kutlug Bilge Kağan", "Ay Tanrıda kut bulmuş Külüg Bilge", "Ay Tanrıda kut bulmuş Alp Bilge", "Ay Tanrıda ülüğ bulmuş Küçlüğ Bilge Kağan"³. Bir Uygur hükümdarının 1027 tarihinde Gazneli Sultan Mahmud'a gönderdiği mektuba "Göklerin sahibi (Tanrı) yeryüzü ülkelerinin ve bir çok kavimlerin hâkimiyetini bize verdi" cümlesi ile başlaması Türklerde hâkimiyetin ilâhî menşeli olduğunun bir diğer göstergesidir⁴.

☞Eserini Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Kara Han'a sunan Balasagun'lu Yusuf Has Hacib hükümdar'a şöyle seslenmektedir:

"Tanrı kime bu beylik işini verirse ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir. Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir. Beylik mukaddestir. Senin gibi olan Tanrı, kullarını sana muhtaç etti. Tanrı seni doğruluk için bu mevkie getirdi. Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin, onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti (Bu beglik küçün almadıng sen tilep/Bayat birdi fazlı bile belgülep). Lütuf ederek sana bu beyliği verdi. Ey devletli hükümdar Tanrı senin iyi adını dünyaya yaydı. Tanrı sana saadet (kut) verdi. Bu beyler hâkimiyetlerini Tanrıdan alırlar (Bu bagler Bayattın musallat turur)"⁵.

Yusuf Has Hacib'in bu ifadeleri, hükümdarlığın ilâhî kaynaklı olduğu, Tanrının lütfuna bağlı bulunduğu ve kişiyi Tanrının hükümdar yaptığı şeklindeki eski Türk inancının XI. yüzyılda da aynen korunduğunun açık delilidir.›

Eski Türk devletlerinde *karizmatik* kaynağa dayanan *kanunî hâkimiyet* esastır. Buna göre karizma yani insan üstü lütuf ve inayetle donatılmış olma gücü, idare edilenlerce meşruluğun kaynağı olarak kabul edilir. Öte yandan hükümdarın bu karizması ona sınırsız bir güç sağlamamaktadır; çünkü hakanlar *töre*'ye ve bunu gözetici muhtelif kurultayların kararlarına aykırı

¹ Orhun kitabeleri: I, Doğu, 25; II, Doğu, 21 (Orkun, s. 40).

² Orhun kitabeleri: I, Güney, 9-10; II, Kuzey, 7-8 (Orkun, s. 26).

³ Abdülkadir Donuk, "Türk Devletinde hakimiyet anlayışı", *İÜFTED*, sayı 10-11 (1979-1980), s. 49-50; Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 3. baskı, İstanbul 1988, s. 593-594.

⁴ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, s. 171.

⁵ Bk. *Kutadgu Bilig*, I, *Metin*, yay. R. Rahmeti Arat, 2. baskı, Ankara 1979; II, *Çeviri*, çev. R. R. Arat, 3. baskı, Ankara 1985, beyitler: 1933, 1934, 1960, 5193, 5195, 5469, 5470, 5900, 5901, 5947.

davranamazlardı. Kağan ülkeyi iyi yönetemediğinde halk uzun süre tahammül edemez ve diğer hanedan üyelerinin de hoşnut olmayan kitleleri kendi yanlarına çekmeleri sonucu tahttan indirilirdi¹. Mesela, II. Göktürk İmparatorluğunda 716 yılında, Kapgan Hakan'ın yerine geçen oğlu İnal Hakan, iç isyan ve karışıklıkları giderip ülke huzurunu sağlayamadığı için "kut"unun Tanrı tarafından kaldırıldığı inancı ile tahttan indirilmişti².

Eski Türklerin bu hâkimiyet anlayışları hukukî olarak *imperium* anlayışındır. Bu anlayışa göre devlet başkanı gücünü ve yetkisini her ne kadar Tanrıdan almakta ise de ülke onun mülkü değildir. Bir başka hâkimiyet türü olan *dominium*'da ise hükümdar devletin maliki olarak ülke üzerinde istediği gibi tasarruf edebilir; toprakla beraber üzerinde yaşayan insanları başkasına devredebilir ve bundan dolayı kimseye hesap vermek zorunda kalmazdı. İmparum anlayışının Türklerde milattan önceye uzanan bir geçmişi olduğu görülmektedir. Mete (Mo-tun), komşu bir ülkeyle ortaya çıkan sınır anlaşmazlığında, devlet topraklarının kendi mülkü olmayıp halkın malı olduğunu bu itibarla onu korumak zorunda bulunduğunu söylemişti³.

Türk devlet anlayışıyla diğer bazı büyük devletlerin hâkimiyet anlayışları kısaca karşılaştırılırsa özetle şunlar söylenebilir:

1. Çinlilerdeki egemenlik anlayışı eski Türk anlayışına yakın gözükmektedir. Orada da hükümdar Tanrıdan güç almakta, yeryüzünün tek hâkimi kabul edilmekte ancak Türk hâkimiyet telakkisinin aksine hükümdar en büyük tanrının adıyla aynı adı taşımakta, fiilen kudret sahibi olmaktan başka başrahip olarak da kabul edilmekteydi⁴.

2. Eski Yunanda çeşitli hâkimiyet anlayışları görülmekte, kanuni hâkimiyet ve hatta Hellenizm devrinde (M. S 30-395) olduğu gibi kralın tanrı sayıldığı mutlak hâkimiyet anlayışlarına rastlanmaktadır⁵. Roma'da hükümdarın, özellikle imparatorluk devrinde yüksek ruhani reis, pontifeks maximus sıfatıyla bütün dinî teşkilâtın ve bütün ruhanîlerin başı olduğu görülmektedir⁶. Bununla birlikte Roma İmparatorluğu'nda özellikle krallık devrinde *imperium* anlayışının mevcut olduğu belirtilmelidir.

¹ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI Yüzyıl, Türk Hakimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, İstanbul 1981, s. 74.

² İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul 1980, s. 29; ayrıca bk. Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara 1982, s. 191.

³ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, s. 155; Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig*, s. 31.

⁴ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1947, s. 30.

⁵ M. E. Bosch, *Hellenizm Tarihinin Anahatları*, çev. S. Atlan, İstanbul 1943, c. II, s. 2.

⁶ S. Maksudi Arsal, *Umumi Hukuk Tarihi*, 3. baskı, İstanbul 1948, s. 357.

3. Hind hâkimiyet anlayışında kast sisteminin Brahmanlara tanıdığı özel mevkiin yansıması mevcuttur. Kast sisteminin Brahmanlara tanıdığı imtiyazlar, teokratik bir devlet görüşünün yerleşmesini, hükümdarı mukaddes bir varlık kabul eden, din adamlarının nüfuzuna dayanan aristokratik bir yapılanmanın gerçekleşmesini tevhit etmiştir¹.

4. Türklerde hükümdara tanrının oğlu denilmemiştir. Keza Türklerde hükümdar Tanrı değil, fakat onun tarafından *kut* ile donatılarak kendisine yönetme görevi verilmiş kişi olarak kabul edilmektedir. Eski Türk devlet anlayışında aristokratik bir yapının mevcut olduğu da söylenemez.

Türk devlet felsefesinde bir *cihan hâkimiyeti* mefkuresinin varlığı inkar edilemez. Bu inanışa göre Türk hükümdarı Tanrı tarafından dünyayı ve insanlığı idare etmekle görevlendirilmiştir².

B. Kut Kavramı

İlahi kaynaklı siyasî hâkimiyet anlamına gelen kut kavramı eski Türk kamu hukukunun temel kavramlarından biridir ve 2200 yıldan beri kullanılmaktadır³. Bu itibarla üzerinde biraz daha durulacaktır. Yusuf Has Hacıb'in, eserine *Kutadgu Bilig* adını vermesi anlamlıdır. Eser incelendiğinde yazarın ne anlatmak istediği çok açık olarak görülür. Yusuf Has Hacıb bu kitabında siyasî hâkimiyeti elde etme ve onu sürdürme yollarını göstermektedir. Zaten eserin dört kahramanından biri olan Ay Toldı, kut'u yani siyasî iktidarı temsil etmektedir. Kut ibaresi 282 beyitte geçmektedir⁴.

Ay Toldı yani kut, hükümdar yani eserdeki bir diğer şahsiyet olan ve töreyi temsil eden Kün-Togdı'nın veziridir. Ay Toldı, kendisini bir aya benzetir. Doğarken küçük doğan ay giderek büyür ve yükselir. Dolun ay halini alıp parlaklığı en fazla olduğu andan itibaren eksilip küçülmeye başlar; nihayet kaybolur ve sonra tekrar küçük olarak doğar ve aynı süreç yeniden başlar⁵.

¹ Recai Galip Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul 1946, s. 51.

² Bu hususta bk. Bahaeddin Ögel, "Türklerde kâinat devleti anlayışı (Universismus)", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987, c. I, s. 55; İbrahim Kafesoğlu, "Türk fütühat felsefesi ve Malazgirt muharebesi", *İÜFTED*, sayı 2 (1971), s. 1-16; Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, 155-160. Türklerde siyasî hâkimiyet anlayışı konusunda daha geniş bilgi için bk. Saadettin Gömeç, "Eski Türklerde siyasî hâkimiyet", *TDA*, sayı 100 (Şubat 1996), s. 113-117.

³ Kaşgarlı Mahmud, kut kelimesinin devlet anlamına geldiğini belirtir; bk. *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, Ankara 1985, c. I, s. 320; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987, s. 38.

⁴ R. Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III, İndeks*, haz. K. Eraslan, O. Sertkaya, N. Yüce, İstanbul 1979, s. 293-295.

⁵ b. 730-734.

Demek oluyor ki siyasî iktidar kemâle erişip parlak bir devir yaşadıktan sonra zevâli kaçınılmazdır. Kanun ve töreyi temsil eden hükümdar, kut'un sürekli yanında bulunmasını ister. Kanun, tatbik sahası bulabilmek için kut'a yani siyasî iktidara muhtaçtır¹. İktidar her zaman değişebilir. Bu itibarla sadece iktidarda bulunmaya güvenilemez. Kut mahiyeti icabı belli bir kişiye sonsuza kadar eşlik etmez. Kut yuvarlanan bir topa benzemekte, kararsız bir tabiata sahip bulunmaktadır. Yusuf'a göre akar su, güzel söz ve kuta inanılmaz ve güvenilmez².

Kut kendisine daima yeni ve taze şeyler seçer. Bütün eskimiş şeyler yıpranmış olur, yıpranmış şeylere tahammül etmek insana sıkıntı ve tiksinti verir. *Yeni şey varken eskiye ne lüzum var; güzel şey varken kötüye ne lüzum var (Yangı neng bolurda bu eski nerek/Talu neng bolurda yavuz ne kerek)*. Kut, hiç kimsenin kendisine güvenmemesini ister. *Bu kut'a güvenme geldiği gibi gider, bu devlete inanma verdiği gibi alır*. Dünyevi iktidar sonsuz ve sınırsız değildir; her ikbalin bir zevâli vardır. *Ey kuzum, bu ikbal ne güzel şey olurdu eğer kut dönek olmasa idi*³.

Kut'a kavuşmuş bir hükümdarın onu elinde tutmak için yapması gerekenler de şöyledir: Kut'u bulan kimse alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır; ifrata gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır. Toplanan malı yerine sarfetmeli, kendinden büyüğe saygı göstermeli, kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, boş yere malını saçıp heba etmemeli, eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır⁴. *Dönek kut'un kösteği bunlardır; kut bu şekilde bağlanırsa kaçamaz, kalır*⁵.

Kime nasip olacağı belli olmayan kut'a erişebilmek için Türk devletlerindeki hanedan üyeleri her fırsatta şanslarını deneyip tahta geçmek istemekteydi. Osmanlı Devletinde görülen kardeş katli uygulamaları ile kut kavramı arasındaki ilişki açıktır. Padişahlar diğer sebeblerin yanı sıra, kendi kut'larının devam etmesi diğer hanedan mensuplarının kut'larının parlamaması için kardeş katli uygulamasına gitmişlerdir demek kolaycılık olmasa gerektir⁶.

¹ Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran siyaset nazariye ve gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 268.

² b. 660-662, 664, 666-670.

³ b. 685-688, 694, 695.

⁴ b. 703-709.

⁵ b. 710. Kut kavramı hakkında daha geniş bilgi için bk. Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre'den Sevgi Toplumuna*, İstanbul 1995, s. 49-118.

⁶ Necmi Ülker, "Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde hakimiyet anlayışı", *Osmanlı İmparatorluğunun Kurucusu Osmangazi ve Dönemi. -Sempozyum Sonuç Bildirileri-*, Bursa 1996, s. 73-82.

II. ESKİ TÜRK DEVLETLERİNDE SALTANAT VERASETİ USULÜ

Eski Türk devletlerinde belirli bir saltanat veraseti usulü bulunmamakta, *prigogenitus* (büyük evlat) ve *senioratus* (hanedanın en yaşlı üyesi) sisteminin geçerli olmadığı görülmektedir. Geniş anlamda bütün hanedan üyeleri kut'a erişebilme, iktidara geçme hak ve yetkisine sahiptirler. Bununla birlikte ölen hükümdarın oğlunun, konumundan dolayı pratik bir avantaja sahip olduğu söylenebilir. Hükümdarlar vasiyetlerinde çoğunlukla oğullarını istihlaf etmişlerdir. Yusuf Has Hacib "*Babanın tahtı ve adı oğula kalır*"¹ diyerek bu durumu ifade etmiştir.

Tanrı tarafından kendisine kut verildiğine inanılan kağanın yerine, aynı kutsallık ve güçte birinin geçmesi gerektiği fikri, bu kişinin kağanın ailesinden çıkabileceği düşüncesinin de kaynağını teşkil etmiştir. Eski Türk devlet anlayışında karizmanın kutsallaşması, kişiliğe bağlılığı aşp bütün bir hanedana malolmuştur. Zamanla, kutsal olan hanedan üyelerinin hükümdar olması gerektiği kabulü bir hukuk kuralı haline gelmiştir². Ancak tahta geçme hakkını hanedanın belli üyelerine veren bir veraset sistemi yerleşmemiş, bu husus ilâhî takdire bırakılmıştır. Hanedan üyelerinden biri her hangi bir yolla iktidarı ele geçirince artık onun meşruluğu hukukî bir problem teşkil etmez. Bununla birlikte özellikle kut'un, kan yoluyla babadan oğullarının hepsine birden intikal ettiği inancı, babalarının ölümünden sonra oğulları arasında meydana gelen taht kavgalarında iç huzursuzluklara ve eğer içlerinden biri tam başarı sağlayamazsa devletin parçalanmasına sebep olabilmekteydi³.

Türk veraset sisteminde, önceden belli bir usulün töre haline gelmemiş oluşu, güçlü ve yetenekli olanın iktidara sahip olabilmesini temin edici bir fonksiyon icra etmiştir. Bu keyfiyete liyakat sistemi (*idoneitas*) diyenler de vardır⁴. Saltanat veraseti usulünde kurultayların da önemi bir işleve sahip oldukları görülmektedir. Özellikle hanedan üyeleri arasında ihtilaf çıktığında meselenin halli için kurultay devreye girer ve çoğunlukla kararlarına uyulurdu⁵.

¹ b. 110.

² Mahmut Arslan, "Eski Türk devlet anlayışı ve çifte hükümdarlık meselesi", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Bildiriler*, Elazığ 1990, s. 235.

³ Kafesoğlu, *Bozkır Kültürü*, 65.

⁴ Bk. Kafesoğlu, *Bozkır Kültürü*, 59; Arslan, 238.

⁵ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947, s. 272.

Türk devlet anlayışını kuvvetlice etkilemiş olan Moğollarda da belirli bir veraset sisteminin olmadığını görüyoruz. Soy itibarıyla eşit olan hatunlardan doğan oğullar taht üzerinde eşit derecede hak sahibi idiler¹. Bu eşitliğin sebep olduğu zorluklar, hükümdar oğullarından başka, o hükümdarın en büyük oğlunun ölüp geriye onun oğlu yani hükümdarın torunun kalması halinde bir kat daha artardı. Cengiz Han, ölen büyük oğlu Çuçi'nin oğlu Batu'nun hakkını tanımış ve bu uygulamaya dayanarak bir çok defa torunlar amcalarına tercih edilerek hükümdar nasbedilmişlerdir².

Netice olarak, Türk devlet anlayışında tahtı belirli bir hanedan üyesine hasreden bir gelenek mevcut değildir. Veliht tayini, büyük veya küçük oğlun tahta çıkması gibi sürekliliği olmayan uygulamalar görülmüşse de esas olan tahtın daima ilâhî takdire açık tutulmuş olmasıdır. Kut'un gücü karşısında bütün bu uygulamalar istikrar bulamamış ve bir siyasî veraset hukuku oluşmamıştır³.

III. ESKİ TÜRK DEVLETLERİNDE RASTLANILAN KARDEŞ KATLI VAK'ALARINA BİR BAKIŞ

Eski Türk devletlerinde tespit edebildiğimiz ilk hanedan içi öldürme vak'ası Oğuz destanında geçmektedir. Oğuz destanına göre Oğuz Han, babası Kara Han ve amcaları Kür Han ile Küz Han'ı öldürmüştür. Oğuz Han'ın tek Tanrıya inanması ve babasıyla amcalarının kendisini bu sebepten öldürmek

¹ Cengiz Han'ın, küçük oğlu Ögetay'ı veliaht tayin ederken diğer oğullarından bu istihlafa uyacaklarına dair yazılı senet alması bu durumun bir göstergesidir: Cengiz Han şöyle demektedir: "Eğer hepiniz birden han olmak isterseniz, tek vucutlu ve çok başlı bir yılan dönersiniz. . . (Ögetay'ı) kendime veliaht tayin ediyorum. Eğer hepiniz aynı görüşte iseniz, içiniz de söylediklerinize uygunsa, benden sonra Ögetay'ı han kabul edeceğinize, onun emirlerine uyacağınıza dair yazılı bir belge imzalayın. Bu şekilde ileride verdiğiniz sözden dönmez ve benim söylediklerimin dışına çıkmazsınız"; bk. Alaaddin Atâ Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1988, c. I, s. 214. Cengiz Han'ın bu istihlafa uygun olarak kurultayın Ögetay'ı hanlığa seçmesine rağmen bir müddet sonra Ögetay'ın kardeşi Toluy'un çocukları bu makamın kendilerine ait olduğunu ileri sürerek hanlığı Ögetay'ın soyundan zorla aldılar; bk. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Ankara 1971, c. I, s. 276; ayrıca bk. *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, Ankara 1948, s. 191.

² Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1957, s. 279.

³ Frencz Laszlo, "Kağan ve ailesi", *THTD*, c. I, 1941-1942 (Ankara 1944), s. 42.

istememesi üzerine çıkan ihtilafta Oğuz Han muhaliflerini bertaraf ederek tahta geçmiştir¹. Efsanevi bir şahsiyet olan Oğuz Han'la da özdeşleştirilen Büyük Hun İmparatoru Mete, küçük kardeşini ve üvey annesini öldürerek tahta çıkmıştır². XIII. Hun hakanı Wuyen-chü-te Han'ın da kardeşini katlettiğini görüyoruz (M. Ö ~60-58)³.

Göktürk Devletinde ve Uygurlarda bu kabil vak'alara tesadüf edemedik. Ancak Orhun kitabelerinde yer alan "Çin kavmi de hilekar, kurnaz olduğu için, *küçük kardeşler büyük kardeşlerin aleyhine kıyam ettiği için...* Türk milletinin ülkeli olan ülkesi inkıraza yüz tutmuş..." şeklindeki ifade⁴ dikkate alınacak olursa bu tür siyasî iktidar mücadelelerinin ve bunun sonucu olarak kardeş katli hâdiselerinin yaşanmış olabileceği tahmin edilebilir.

Selçuklularda ise oldukça çok sayıda kardeş katli uygulamasına rastlanmaktadır. Tuğrul Bey 3 Ağustos 1059 tarihinde Rey'de vuku bulan savaş sonunda esir aldığı kardeşi İbrahim Yınal'la yeğenleri Ahmed ve Mehmed'i idam ettirmiştir⁵. Alp Arslan'ın oğlu Melik Şah tahta çıktığında amcası Kavurd Bey de taht namzedi idi. Kavurd Bey yeğeninin hükümdarlığını tanımayarak üzerine yürüdü ve yapılan savaşta esir düştü (465/1072-1073). Ancak, Osmanlı tarihinde de benzerlerini gördüğümüz üzere, maaşlarının artırılmasını isteyen askerlerin "*Yaşasın Kavurd Bey*" şeklinde bağırımları sonucu Kavurd Bey yay kırıyla boğularak idam edildi⁶. Sultan Mesut, giriştiği taht mücadelesi sonunda I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah'ın önce gözlerine mil çekti; ancak tamamen kör olmadığının anlaşılmasıyla yeniden saltanat mücadelesine girişebileceği ihtimaline binaen boğdurdu (510/1116)⁷.

Buraya kadar verilen örneklerden Büyük Selçuklularda öldürülen hanedan mensuplarının fiilen isyan etmeleri sonucu öldürüldükleri anlaşılmaktadır.

¹ Bk. A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, 2. baskı, İstanbul 1982, s. 19.

² Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1981, c. I, s. 217.

³ Adı geçen hakan'ın başı derde girer ve diğer kardeşi Sağ Bilge Prens'ten yardım etmesini ister. Kardeşinin cevabı ilginçtir: "*Sen insanları sevmedin! Küçük kardeşin ile devletin ileri gelen soylularını öldürttün. Nerede öleceksen orada öl!*". Bu sözlere dayanamayan hakanın orada intihar ettiği belirtilmektedir; bk. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1981, c. II, s. 142.

⁴ Orhun kitabeleri, I, Doğu, 6, (Orkun, s. 31-32).

⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, 3. baskı, İstanbul 1980, s. 138.

⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 199.

⁷ Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 121.

Anadolu Selçuklularında ise II. Kılıç Arslan tahta çıkınca rakip gördüğü ortanca kardeşini bertaraf etmiştir (550/1155)¹. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, bir erkek çocuğu dünyaya gelince, Sadeddin Köpek isminde devlet adamının da kışkırtmasıyla Eyyubi hükümdarı Melik Adil'in kızı, üvey annesi Melike Adile'den doğan kardeşleri İzzeddin Kılıç Arslan ile Rükneddin Süleyman'ı ve Melike Adile'yi boğdurmıştır (635-636/1237-1238?)². Sultan Mesut, kardeşi III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Erzincan'da yine aynı endişeyle öldürttü (682/1283)³. Kirman Selçuklularında Arslan Şah, kardeşi Terken Şah'ı⁴ Suriye Selçuklularında ise Melik Rıdvan, Ebu Talib ve Behram isminde iki kardeşini (507/1113)⁵ ve Melik Alp Arslan 508/1114 yılında tahta geçince Melik Şah ve Mübarek Şah isimlerindeki kardeşlerini öldürttü⁶.

Anadolu beyliklerinde de oldukça fazla sayıda kardeş katli vak'asına rastlanmaktadır. Danişmendoğulları Beyliğinde Melik Muhammed, saltanat iddiasında bulunan kardeşlerinden Yağan'ı öldürttü, diğer kardeşi Aynüdevle'yi ise sürgün etti (530-532 / 1135-1137)⁷. Candaroğlu Beyliğinde Celaleddin Bayezid, İskender Bey'i istihlaf etmek istiyordu. Diğer oğlu Süleyman Şah babasına kızarak kardeşi İskender'i öldürdükten sonra Osmanlılara sığındı. Celaleddin Bayezid, oğlu İskender'in öldürülmesi üzerine Süleyman Şah'ın iki çocuğunu yani kendi torunlarını öldürmekten çekinmedi⁸. Aydınoğulları Beyliğinde Hamza Bey, kardeşi Cüneyt ve Bayezid beyleri ve bunların tüm aile fertlerini öldürttü. Maktullerin başları Osmanlı padişahı II. Murad'a gönderildi⁹. Karamanoğulları Beyliğinde Şemseddin Bey, kardeşi Ahmed Bey'in ölümü üzerine 751/1350'de Larende emiri olmuş ancak kendisini çekemeyen ve hükümdar olmak isteyen kardeşi Karaman Bey tarafından zehirlenerek 753/1352 tarihinde öldürülmüştür¹⁰. Dulkadiroğlu Beyliğinde Melik Arslan Bey, kardeşi Şah Budak tarafından öldürüldü

¹ Osman Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, c. VI, s. 688.

² Sevim/Yücel, s. 167; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 5. baskı, Ankara 1988, c. I, s. 9.

³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 18.

⁴ Ali Öngül, *Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin Câmiü'd-Düvel'inin Tenkitli Metin Neşri ve Tercümesi (Selçuklular ve Anadolu Beylikleri)*, İÜEF' de yapılmış yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1986, s. 5.

⁵ Öngül, s. 28.

⁶ Öngül, s. 28.

⁷ Sevim/Yücel, s. 210.

⁸ Sevim/Yücel, s. 255; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 83.

⁹ Sevim/Yücel, s. 278.

¹⁰ Sevim/Yücel, s. 317.

(870/1465). Memluklu sultanı Kayıtbay, Şah Budak'ı Dulkadir beyi olarak atadıysa da Dulkadirliler kardeş katili olan Şah Budak'ı istemeyerek Osmanlılara başvurdular; Şah Budak Mısır'a kaçmak zorunda kaldı¹. Alâiye Beyliğinde Lütfi Bey, kardeşi Karaman Bey'i öldürerek onun yerini aldı ve Alâiye emiri oldu².

Delhi Türk Sultanlığında da kardeş katli uygulamaları görülmektedir. Şah Cihan babasına başkaldırdı, ancak yenildi. Babasının ölümü üzerine kardeşi Şehriyar'ı ortadan kaldırıp Agra'da tahta oturdu (1628). Şah Cihan'ın ağır bir hastalığa yakalanması üzerine oğulları taht kavgasına tutuştular. Evrengzib, kardeşleri Dara Şükûh, Şüca ve Muratbahş'ı öldürerek tahta çıktı (1658). Diğer bir Hint-Türk hükümdarı olan Şah Âlem, babasının ölümü üzerine kardeşi Âzam Şah'ı bertaraf ederek saltanat makamına geçti (1707)³.

¹ Sevim/Yücel, s. 417.

² Sevim/Yücel, s. 420.

³ "Şah Âlem" ve "Şah Cihan", *Büyük Larousse*, c. XVIII, s. 10982.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDEKİ KARDEŞ KATLİ UYGULAMALARI

I. OSMANLI DEVLETİNDEKİ KARDEŞ KATLİ UYGULAMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Bu başlık altında, Osmanlılarda vuku bulan kardeş katli vak'alarıyla ilgili istatistiki bilgiler sunacağız. Tespitlerimize göre Osmanlı tarihi boyunca altmış bir hanedan içi öldürme vak'ası cereyan etmiştir¹. Bu bahiste, anılan altmış bir öldürme vak'asına kısaca yer vereceğiz.

Kendilerinden bir isyan fiili sadır olmadığı halde öldürülen hanedan mensupları şunlardır:

- 1) Osman Gazi'nin amcası Dünder Bey (Bazı kaynaklara göre)
- 2) Yıldırım Bayezid'in kardeşi Yakub Çelebi
- 3) Fatih'in kardeşi Ahmed
- 4) Cem Sultan'ın oğlu Oğuz Han
- 5) II. Bayezid (Bazı kaynaklara göre)
- 6) Yavuz S. Selim'in kardeşi Şehzade Korkut
- 7) Yavuz Sultan Selim'in sekiz yeğeni
- 8) Şehzade Mustafa ve onun oğlu Mehmed
- 9) Şehzade Bayezid'in beş oğlu
- 10) Rodos'un fethinde Cem Sultan'ın oğlu Murad ile onun isimlerini bilmediğimiz bir veya iki oğlu
- 11) III. Murad'ın beş kardeşi
- 12) III. Mehmed'in oğlu Şehzade Mahmud
- 13) III. Mehmed'in 19 kardeşi
- 14) II. Osman'ın kardeşi Şehzade Mehmed

¹ Alderson, Osmanlılardaki kardeş katli uygulamalarını gösterdiği tabloda kaynak belirtmeksizin, bizim Osmanlı kaynaklarında tespit edemediğimiz bazı kardeş katli vak'alarını zikretmektedir. Yazara göre I. Murad, yeğeni Melik-i Nasır'ı (1365); II. Murad, kendisine isyan eden oğlu Alaaddin Ali ve Alaaddin Ali'nin iki oğlunu (Haziran 1443); II. Bayezid, Cem'in oğlu Eyüb (1484) ve isyancı oğulları Mahmud (1507), Mehmed (Mart 1507) ve Şahinşah'ı (2 Temmuz 1511); Yavuz Sultan Selim, isyancı oğulları Abdullah, Mahmud ve Murad'ı (20 Kasım 1514); III. Mehmed, isyancı oğlu Selim'i (20 Nisan 1597) idam ettirmiştir; bk. s. 30-31.

- 15) IV. Murad'ın kardeşleri Bayezid, Süleyman ve Kasım
- 16) III. Osman'ın amcazadesi Şehzade Mehmed

İsyan suçunun cezası olarak ortaya çıkan öldürme vak'aları da şunlardır:

- 1) I. Murad'ın oğlu Savcı Bey
- 2) I. Murad'ın kardeşleri Halil ve İbrahim
- 3) II. Murad'ın kardeşi Mustafa
- 4) II. Murad'ın amcası (Düzme) Mustafa
- 5) İstanbul'un fethinde öldürülen Şehzade Orhan
- 6) Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Ahmed
- 7) Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Bayezid

﴿Bu döküme göre, babanın oğlunu idam ettirdiği dört, kardeşin kardeşini öldürttüğü otuz beş, amcanın yeğenini katlettirdiği on iki, yeğenin amcasını öldürttüğü üç, dedenin torununu öldürttüğü altı, ve bazı verilere göre oğulun babasını öldürttüğü bir vak'aya rastlamaktayız.﴾

Kardeş Katli Tablosu

Padişah	İdam edilen	Tarih (Miladi)	Yakınlığı
I Osman	Dündar (?)	1298 (1302?)	Amcası
I. Murad	İbrahim	1360	Kardeşi
	Halil	1360	Kardeşi
	Savcı	1385	Oğlu
I. Bayezid	Yakub	Haziran 1389	Kardeşi
II. Murad	Mustafa (Düzme)	1422	Amcası
	Mustafa	1423	Kardeşi
II. Mehmed	Ahmed	1451	Kardeşi
	Orhan	1453	Amcası (?)
II. Bayezid	Oğuz Han	1482	Yeğeni, Cem'in oğlu
I. Selim	II. Bayezid (?)	1512	Babası
	Mehmed	16.12.1512	Yeğ., Şehinşah'ın oğlu
	Musa	16.12.1512	Yeğ., Mahmud'un oğlu
	Orhan	16.12.1512	Yeğeni
	Emir	16.12.1512	Yeğeni
	Osman	16.12.1512	Yeğ., Alemşah'ın oğlu
	Mustafa	1513	Yeğ., Ahmed'in oğlu
	Osman	1513	Yeğeni
	Kasım	1518	Yeğeni
	Korkut	1513	Kardeşi
I. Süleyman	Murad	1522	Yeğ., Cem'in oğlu
	Cem (?)	1522	Cem'in torunu
	Mustafa	1553	Oğlu
	Mehmed	Mayıs 1554	Torunu
	Bayezid	23.7.1562	Oğlu
	Orhan	23.7.1562	Torunu (Bay. in oğlu)
	Osman	23.7.1562	Torunu
	Abdullah	23.7.1562	Torunu
	Mahmud	23.7.1562	Torunu
	Murad	1563 (?)	Torunu

Padişah	İdam edilen	Tarih (Miladi)	Yakınlığı
III. Murad	Abdullah	21.12.1574	Kardeşi
	Cihangir	21.12.1574	Kardeşi
	Mustafa	21.12.1574	Kardeşi
	Osman	21.12.1574	Kardeşi
	Süleyman	21.12.1574	Kardeşi
III. Mehmed	Mustafa	28.01.1595	Kardeşi
	Osman	28.01.1595	Kardeşi
	Bayezid	28.01.1595	Kardeşi
	Selim	28.01.1595	Kardeşi
	Cihangir	28.01.1595	Kardeşi
	Abdullah	28.01.1595	Kardeşi
	Abdurrahman	28.01.1595	Kardeşi
	Hasan	28.01.1595	Kardeşi
	Ahmed	28.01.1595	Kardeşi
	Yakub	28.01.1595	Kardeşi
	Alemşah	28.01.1595	Kardeşi
	Yusuf	28.01.1595	Kardeşi
	Hüseyin	28.01.1595	Kardeşi
	Korkut	28.01.1595	Kardeşi
	Ali	28.01.1595	Kardeşi
	İshak	28.01.1595	Kardeşi
	Ömer	28.01.1595	Kardeşi
	Alaaddin	28.01.1595	Kardeşi
	Davud	28.01.1595	Kardeşi
	Mahmud	07.06.1603	Oğlu
II. Osman	Mehmed	12.01.1621	Kardeşi
IV. Murad	Bayezid	26.08.1635	Kardeşi
	Süleyman	26.08.1635	Kardeşi
	Kasım	17.02.1638	Kardeşi
III. Osman	Mehmed	Aralık 1756	Yeğ. III. Ahmed'in oğlu

II. OSMANLI DEVLETİNDE GÖRÜLEN KARDEŞ KATLİ UYGULAMALARI

A. Osman Gazi'nin, Amcası Dünder Bey'i Katli Rivayeti

Bazı tarihî kayıtlar dikkate alınırssa Osmanlı tarihinde hanedan mensupları arasında rastlanılan ilk öldürme vak'ası, Osman Gazi'nin amcası Dünder Bey'in (609-702/1212?-1302) hayatına bizzat son vermesidir. Bu hâdise bir çok Osmanlı tarihçisi tarafından bir kısım farklılıklarla nakledilmiştir. Hâdisenin mevsukiyeti tartışmalı olmakla birlikte salt böyle bir iddia bile konumuz açısından son derece önemlidir.

Neşrî'deki ifade daha ziyade efsanevi niteliktedir. Buna göre Bilecik tekfuru bir eğlence düzenlemiş, ziyafetin ortasında Osman Bey'e elini öptürmek istemiş ve anlaşıldığı kadarıyla Osman Bey de tekfurun elini öpmek zorunda kalmıştır. Düşürüldüğü bu onur kırıcı durum Osman Bey'in içinde yer etmiş ve beyliğin başına geçince de tekfurdan intikam almak istemiştir. Neşrî hâdiseyi şöyle anlatmaktadır:

*"Osman Gazi Bilecük tekfurunun beğlenüb kendünün elin öpdürdüğüne rencide olup diledi ki heman-dem karvayup tekfurı tuta. Ammûsı Tundar'la müşavere itdi. Tundar eytdi. 'Öte tarafda Germiyan oğlu aduv ve bu etrafun kâfirleri bize düşman. Bunu dahi düşman idicek, bize turacak yir kalmaz.' didi. Tundar'un bu sözü Osman'a güç geldi. Kendünün hurûcuna men anlayup okla Tundar'ı urub öldürdü"*¹.

Neşrî'nin hâdiseyi naklediş tarzına göre olaylar hemen birbirini takip edermiş gibi ise de aslında el öpme hâdisesi Osman Gazi'nin beyliğinden önce cereyan etmiş olmalıdır. Aksini tasavvur etmek güçtür. A. de Lamartine de

¹ Neşrî, *Kitâb-ı Cihannüma Neşri Tarihi*, yay. F. R. Unat, M. A. Köymen, 2. baskı, Ankara 1987, c. I, s. 95. Parmaksızoğlu, Neşrî'deki bu kaydı naklettikten sonra "*Neşrî tarafından ileri sürülen bu söylentiye bir çok Osmanlı tarihçileri kabul etmezler*" demektedir. Bu de yaptığımız araştırmada, Mizancı Murad Bey dışında, vak'ayı ele alıp da kabul etmeyen bir tarihçiye rastlayamadık. Mizancı Murad Bey, Dünder Bey'in ihtiyarlığını ileri sürerek "*yüz yaşında bir pîrin katline mâna ve münasebet bulunamaz*" demektedir; bk. Tahazâde Ömer Faruk b. Mehmed Mürad, *Târih-i Ebu'l-Fârûk*, [İstanbul] 1325, c. I, s. 50. Osmanlı tarihlerinin bir çoğunda bu konuya yer verilmemiş oluşu, vak'anın kabul edilmediği anlamına gelmez. (Bk. İsmet Parmaksızoğlu, "Dünder", *TA*, c. XIV, s. 170). Keza Gökbilgin de "*Neşrî'nin bu kaydını mübalağalı ve hatâlı bulanlar*"ın varlığından söz etmekle birlikte bunlardan hiç olmazsa birisini zikretmemektedir. (Bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Osman I.", *İA*, c. IX, s. 437).

Osman Bey'in o sıralar henüz tanınmadığından bahisle, bilâhare böyle bir sefere teşebbüs ettiğini belirtmekte ve küçük bir ayrıntı olarak Osman Gazi'nin, amcasının hayatına ok atarak değil de yayının tahtası ile vurarak son verdiğini eklemektedir¹.

Eğer böyle bir öldürme hâdisesi yaşandı ise bunun sebebini başka bir alanda, siyasî hâkimiyet tesis etme sahasında aramak gerekir. Zira Ertuğrul Bey öldüğünde yerine geçebilecek olan iki kişinin var olduğunu görmekteyiz. Bunlar ailenin en büyüğü olan Dünder Bey ve Ertuğrul Gazi'nin küçük oğlu Osman Bey'dir. Dünder Bey, babası Gündüz Alp'le birlikte Orta Asya'dan gelmişti ve "eskiyi" temsil etmekteydi. Yenişehir'e yerleşen Kayı boyu gözünü, geleceğini orada gördüğü batıya çevirmişti ve deyim yerindeyse "kendilerini vaad edilmiş topraklara ulaştıracak olan Hz. Musa'nın halefi Yûşa'ya" ihtiyaçları vardı². İkisi arasında bir müddet beyliğin başına geçme hususunda gizlenemeyen bir anlaşmazlık ve çekişme yaşandı³.

Son dönemde yazılmış bir Osmanlı tarihinde Dünder Bey'in sürekli Osman Gazi'nin aleyhinde çalıştığı belirtilmektedir: "...bir nice yaylak ve kışlağın imaretini âmir bir hil'at-i fâhira ile Osman Han'a tevcih buyurulduğunun buyurulduzu bir zamanda irişmiş idi ki müşârun ileyh Osman Han ile ammîsi Dünder Bey'in arasında emr-ü imaretin verâsetine dair niz'a olmakda idi"⁴. Netice olarak, beyliğin Osman Bey üzerinde karar kılacağını anlayan Dünder Bey, ister istemez durumu kabullendi⁵. Hatta Dünder Bey'in Bilecik tekfuruyla işbirliği yaparak Osman Gazi'ye bir suikast tertip ettiği,

¹ Bk. A. de Lamartine, *Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)*, çev. M. R. Uzmen, İstanbul ty c. I, s. 63.

² Alderson, 5.

³ İbn Kemal bu durumu şöyle anlatmaktadır: "*Merhum ve mağfur Ertuğrul Bey fevt olucak yerine durup kabile-i nebîlesine baş olacak iki kişiydi. Biri karındaşı Dünder ki zeber-dest serdar idi, biri emir Osman ki tedbir-i cihanbanlık gece gündüz işiydi. Lâ ceram imaret emrinde bu ikinin ortasında bir zaman hilaf ü niza oldu, etbâ ü eşya arasına iftirak düşüb âhar, Osman Bey üzerine ictima oldu. Gerçi ki yaşda ve yolda ulu olmağın kavm ü kabileye baş olacak Dünder'di. Amma Emîr Osman tedbîr-i hasen ve hüsn-i hulukla halkın kulûbunu kendiye döndürdü*"; Bk. İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, I. defter, haz. Şerafettin Turan, Ankara 1970, s. 65.

⁴ Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi*, İstanbul 1864 (Matbaa-i Âmire), c. II, s. 33.

⁵ İbn Kemal, Dünder Bey'in durumunu biraz da yumuşatarak şöyle ifade etmektedir: "*Dünder, çün ol serdara devletin ikbalin gördü, kulûb-ı kabilenin anı kabûlün bildi. Nâcâr itaat etti. Muhalefetten feragat gösterüb imaretin ihtiyar eyledi, bâad kıldı*", bk. I. defter, s. 66. Hayrullah Efendi de aynı doğrultuda "... kabile-i celilelerinin riyaseti müşârun ileyh Osman Bey'de karar edince mîr Dünder dahi çâr nâcâr rıza-i kalbini dili ile ikrar ederek kabulünü izhar eyledi" demektedir; bk. II, 33.

Osman Gazi'nin Köse Mihal vasıtasıyla durumu öğrenip vaziyeti lehine çevirecek bir plan hazırladığı ve bunda başarılı olduğu bazı kaynaklarda yazılıdır. Hayrullah Efendi, Dünder Bey'in son pişmanlığının fayda etmediğini ve hayatına son verildiğini şöyle anlatmaktadır:

" (Dünder Bey)...Osman Han'ı her işde tekzib ettiğinden başka bu defa dahi merhum Bilecik tekvuru ile nihân akd-ı ittifak etmiş ise de kurduğu fesadın şuyûundan ihtiraz ederek Osman Han'ı düğüne gitmekden men etmeğe kalkıştığı sırada, niyetinden dahi döndürmeğe savaşıb, asâkire fütûr ve nefret verecek sözleri ilka etmekten hâli değil idi. . . Ammîsi Dünder'in insaniyet iktizasınca Osman Gazi hazretlerine muavenet edeceği yerde muhalefet ve muğayeret eylemesi, ancak efkâr-ı hasûdânesini icra demek olduğu bu kerre layıkıyla tebeyyün eylediğinden, izâlesine azm eyleyüb böyle fetret ve hengâme arasında ahd ü mîsak edecek yerde Dünder'in ettiği fesad cümle müslimîni berbâd ü perişan eyleyeceği derkâr olmağla cümle ittifakıyla zarar-ı 'âmdan zarar-ı hâs tercih olundukda mîr Dünder'ı hâl-i tîrz-i hernâk ile ihlâk ederek geldiği yoldan 'adem-âbâda döndürdüler."¹

Hammer'in meseleye getirdiği izah ise oldukça değişiktir. Müellife göre, Osman Bey hâdisenin cereyan ettiği tarihe kadar Karacahisar pazarına sadece bir nâzır atamış ve beldeye girecek eşyaya da vergi² koymuştu. Anlaşıldığı kadarıyla Osman Bey artık bu eşyadan alınan vergi ile yetinmemiş ve bizatihi

¹ Hayrullah Efendi, II, s. 45-46. İ. H. Uzunçarşılı da Bilecik ve Yarhisar Rum beylerinin Osman Gazi'yi öldürmek için tertib ettikleri tuzaktan Dünder Bey'in de haberdar olduğunu ve hadiseyi bastırdıktan sonra Osman Gazi'nin Dünder Bey'i okla vurarak öldürdüğünü, Hayrullah Efendi'yi kaynak göstererek yazmaktadır; bk. *Osmanlı Tarihi*, I, s. 104, dn. 2.

² Osman Bey'in vergi mefhumunu öğrenmesi çok ilginçtir. İlk Osmanlı tarihlerinde yer verilen bir vak'aya göre Germiyan vilayetinden bir kişi Osman Gazi'ye gelip pazarın bacını satın almak istediğini söyler. Osman Gazi bacın ne olduğunu sorar. Diğer şahıs: "- pazara her kim yük getirse, andan akça alayın" deyince Osman Gazi: "-Bire kişi, bu pazara gelenlerde alımın mı var ki bunlardan akça alursun" diye çıkışır. Diğer kişi devamla "-Bu âdetdür. Her vilayetde vardur ki padişah için her yükden akça alurlar" deyince Osman Gazi: "-Bu Tanrı buyruğı ve peygamber kavli midür, yoksa her ilün padişahı kendü mi ihdas ider?" diye sorar. Diğer şahıs: "-Evvelden (beri) türe-i sultanîdür" deyince Osman Gazi kızarak şöyle der: "-Yöri! ayruk, bu arada turma ki sana ziyânım tokınur. Bir kişi ki, malını kendü eliyle kesb itmiş ola, bana ne borcu var ki râygân akça vire ". Osman Gazi daha sonra devlet erkânınca ikna edilir ve "Çünkü öyle dirsiz, her kişi ki bir yüki sata, iki akça virsün. Eğer satmıya hiç nesne virmesün" diyerek bu örfi vergiyi ihdâs eder; bk. Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman Âşıkpaşazâde Tarihi*, tashih, Âlî Bey, İstanbul 1332 (Matbaa-i Âmire), s. 19-20; Neşrî, I, s. 111.

tekfurluğu vergiye bağlamak istemişti ki bunun, bir metbuluk vergisi olduğu açıktır. Osman Bey bu düşüncesini devlet erkânına açmış ve onların fikirlerini öğrenmek istemişti. Dünder Bey, bu teşebbüsün Germiyan beyi ve Rum beyleri gibi *hasûd hem-civarlarını* kendi aleyhine ittifaka sevk edeceğini ihtar etti. Hammer'e göre Osman Gazi, bu sözden sonra amcasını öldürmüştür ki bu öldürmek için yeterli bir sebep değildir. Hammer'de yer almayan, fakat bizim yukarıda gösterdiğimiz bir takım sebebler sonucu bu netice meydana gelmiş olabilir.

Hammer, bu katlin Osman Gazi'nin saltanatının başlangıcını işaret ettiğini belirtir. Hâdisenin gerçekliğini ispat için Osmanlıların en muteber müverrihi olduğunu söylediği İdris-i Bitlisi'nin, *Heşt Bihişt* adlı eserinin mukaddimesinde "*ahlâfa ancak şanlı vekayii intikal edebilmek üzere aile-i Osmaniyyenin şâyân-ı takbîh olan kâffe-i ef'alini meskût bırakacağını*" beyan ettiği halde Dünder Bey'in katlini zikrettiğini, böylece vak'anın doğruluğunun teyit edildiğini söyler¹.

Osmanlı tarihlerinde konuyla ilgili verilen bilgiler bugün için kesin olarak doğrulanamamaktadır². Bu rivayet doğruysa öldürüldüğü tarihte en az doksan yaşında olduğunu bildiğimiz Dünder Bey'in öldürülme tarihi tam olarak tespit edilememekle birlikte 698/1298 veya 702/1302 tarihleri vak'a tarihi olarak belirlenebilir³. Dünder Bey'in mezarının Bilecik civarında Köprühisar'dan Çakırpınar'a giden yol üzerinde olduğu sanılmaktadır⁴.

¹ Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, İstanbul 1329, c. I, s. 112-113; ayrıca bk. James Porter, *Turkey: Its History and Progress*, Londra 1854, c. I, s. 156.

² Yeni bir Osmanlı tarihinde, sonradan cereyan eden kardeş katli uygulamalarını meşrulaştırmak ve bu uygulamayı devletin kurucusuna kadar dayandırmak amacıyla, Dünder Bey'in öldürüldüğü iddiasının *Osmanlı tarihçilerince* uydurulduğu ileri sürülmektedir; bk. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1994, c. I, s. 25, dn. 7. Dünder Bey hadisesini tarih metodolojisi açısından inceleyen Cemal Kafadar ise Neşri'de geçen bu iddianın doğru olabileceğini, zira sonraki tarihçilerin öncekilere oranla daha sahil bilgiler verdiğini, üstelik arkeolojik bir veri olarak Dünder isminde bir kişinin mezarının Neşri'nin zikrettiği Köprühisar civarında bir mahalde bulunmasının bu rivayeti güçlendirdiğini ifade etmektedir; bk. *Between Two Worlds, The Construction of The Ottoman State*, Berkeley 1995, s. 108.

³ İ. H. Danişmend vak'a tarihi olarak 1302'yi kabul eder; bk. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2. baskı, İstanbul 1971, c. I, s. 6. Parmaksızoğlu da aynı fikirdedir; bk. "Dünder" Uzunçarşılı ise 1298 tarihini vak'a tarihi olarak gösterir; bk. *Osmanlı Tarihi*, I, 104. Yeni bir çalışmada da 1298 tarihinin benimsendiğini görüyoruz; bk. Yaşar Yücel/Alı Sevim, *Türkiye Tarihi II, Osmanlı Dönemi (1300-1566)*, Ankara 1990, s. 2.

⁴ Hammer, I, s. 113'deki 2 numaralı dn. ; ayrıca bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 104'deki 2 numaralı dn.

B. I. Murad'ın, Kardeşleri Halil ve İbrahim Beyleri Katli

Orhan Gazi'nin Süleyman Paşa, Murad, İbrahim, Halil, Sultan ve Kasım isimlerinde altı oğlu olmuştur. Öldüğünde yalnızca İbrahim, Halil ve Murad hayatta idiler. I. Murad, babası vefat ettiğinde o zamanlar devlet işlerinde büyük nüfuzları olan ahilerin de yardımıyla devlet başkanlığına geçmişti. Şehzade Halil¹ ve İbrahim² büyük kardeşleri olan Murad'ın tahta geçmesine karşı çıkarak isyan ettiler³.

Vak'a ile ilgili bildiklerimiz, ilk Osmanlı tarihçilerinden biri olarak kabul edilen ve olaylara bizzat tanıklık etmiş olması muhtemel bulunan Ahmedî'nin verdiği malûmattan kaynaklanmaktadır. Ahmedî şehzadelerin isyanını ve akıbetlerini şöyle ifade etmektedir⁴:

Oldılar yâğî ana kardeşleri

Kamunun yitdi elinde işleri

Kılıcından oldılar cümle tebâh

Olmışîdi âna Hak lutfi-penâh

¹ Şehzade Halil, Bizans İmparatoru Kantaköz'ün kızı Teodora'dan doğmuştur. Şehzade, rivayete göre İzmit körfezinde kayıkla gezerken Foça korsanları tarafından yakalanıp Foça'ya götürülmüştür. Orhan Gazi oğlunun kurtarılması için İmparatoru tehdit etmiş ve sonunda iki buçuk sene sonra mühim bir fidye mukabilinde geri alabilmiştir. İmparator Şehzade Halil'e kızını nişanlayıp, müstakbel damadını Osmanlı hükümdarlığına getirmeyi planlamıştı; bk. Şehzade Halil'in sergüzeşti", Bizans tarihçilerinden Garigoras ve Kantakozinos'un tarihlerinden Şehzade Halil'le ilgili bölümlerin çevirisi, çev. Yaniko İskender, *TOEM* cüz 4 (1 Teşrin-i Evvel 1326) s. 239-252 ve cüz 7 (1 Nisan 1327), s. 436-445.

² Şehzade İbrahim de Halil gibi Rum asıllı bir kadından doğmuştur. Annesinin adı İsporça'dır; bk. İ. H. Uzunçarşılı, "Memlük sultanları yanına iltica etmiş olan Osmanlı hanedanına mensup şehzadeler", *Belleten*, c. XVII, sayı 68 (Ekim 1953), s. 519.

³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 160; a. mlf. "Gazi Orhan Bey vakfiyesi", *Belleten*, c. V, sayı 19, (1941) s. 285-286; İnalcık, "Osmanlılarda saltanat veraseti usulü", s. 92; Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve nizâm-ı âlem için kardeş katli meselesi", *İÜFTD, Fatih Sultan Mehmed'e Hattı Sayısı*, sayı 33 (1982), s. 17; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, 2. baskı, Ankara 1985, s. 190. Akgündüz, Şehzade Halil, Şehzade İbrahim ve Savcı Bey'in Orhan Bey tarafından idam ettirildiğini ifade etmektedir. Anılan şehzadelerin I. Murad tarafından idam ettirildiği açıktır; bk. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, c. II, s. 19; ayrıca bk. a. mlf. *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*, İzmir 1991, c. III, s. 52.

⁴ Ahmedî, *İskendernâme*, tıpkı basım, haz. İsmail Ünver, Ankara 1983, v. 66b., b. 7690, 7691.

761/1360 tarihinde meydana gelen olayda I. Murad sadece yürürlükteki hukuku uygulamıştır. Bu itibarla olumsuz bir çağrışım yapması için ona *Osmanlı tarihindeki ilk kardeş katili* demek¹ isabetsiz bir değerlendirme olmalıdır.

C. I. Murad'ın, Oğlu Savcı Bey'i Katli

Savcı Bey, I. Murad'ın en küçük oğludur. Büyük oğlu Bayezid, ortanca oğlu ise Yakub Bey idi. O sıralarda şehzadeleri bir sancağa tayin ederek devlet işlerine alıştırmak usulü yeni ihdas edilmişti. Şehzadeler bu usule göre henüz küçük yaşlarda iken Anadolu'da bir eyalete gönderilir, devlet erkânından biri lala ünvanıyla şehzadeye refakat ederdi. Lalanın görevi şehzadenin eğitim öğretimine nezaret etmek ve siyasî meselelere vukûf sağlamasını temin etmektir. Ayrıca küçük bir rikâb-ı hümayun yani maiyyet görevlileri grubu ve nişancı gibi devlet görevlilerinin yanısıra çeşitli sınıflardan oluşmuş yeterli miktarda asker de maiyyetine verilirdi. Bir savaş çıktığında şehzadeler maiyyetleriyle birlikte mevkib-i hümayun'a katılır ve sağ veya sol kanat komutanlıklarını ifa ederlerdi. Bu usul şehzadelerin önceden hazırlanmalarını, saltanat makamına geldiklerinde tereddüt ve acemilik göstermeden devlet işlerini çekip çevirmeye muvaffak olmalarını temin ediyordu².

Ancak bazı şehzadelerin bulundukları yerlerde nüfuz sahibi olmaları ve fazlaca askere sahip bulunmaları, onlarda vaktinden önce saltanata geçme hırslarının ortaya çıkmasına sebep olmaktaydı. Savcı Bey de bunlardan biriydi³. 1371 Çirmen Savaşından sonra Bizans, Osmanlı padişahına tâbi bir devlet haline gelerek yıllık vergi vermeyi ve Osmanlı Devletinin taraf olduğu savaşlarda kendi kuvvetleriyle bu seferlere katılmayı taahhüt etmişti. Böylece Bizans ve Bulgaristan, Türklerin Avrupaya yerleşmesinden itibaren henüz yirmi yıl geçmeden Osmanlıların vassalları haline gelmişti. 1373 baharında İmparator V. Ioannes, vassallık hizmetini ifa etmek üzere I. Murad'ın Anadolu'da düzenlediği seferlere katılmakta iken ona vekalet eden büyük oğlu Andronikos Palaiologos, Savcı Bey'le anlaşarak isyan etti⁴. Savcı Bey

¹ Bk. Danişmend, I, s. 33.

² "Evâil-i saltanat-ı Osmânîde on beş yaşına vâsıl olan şehzadegân hazerâtı maiyyetlerinde sarayca müntehab ve güzîde rical bulunduğu halde sancaklardan birine i'zâm olunurlar idi. Şehzade hazretleri nevbet-i saltanat kendisine gelinceye değin burada umûr-ı hükûmet ve hükümdarlığa âid vezaifi talim ve tatbik ile imrâr-ı evkat eyler idi", Hânedan-ı Saltanat Komisyonuna ait rapor, BOA, DÜİT, 3/12-15.

³ Mehmed Zeki [Pakalın], *Maktul Şehzadeler*, İstanbul 1336, s. 4-5.

⁴ Ostrogorsky, 499; Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi, Son Devir (1261-1461) Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri*, Ankara 1989, s. 73; Lamartine'e göre ise İmparator

isyanının geçtiği yer hakkında Osmanlı ve Batı kaynaklarında farklı bilgiler yer almaktadır. Bizans kaynaklarına göre hâdis e Rumeli'nde geçmiştir. Vak'a tarihi de Osmanlı tarihçilerinin verdiği tarihe uymamaktadır. Bunlara göre isyan 1385 tarihinde değil 1373 veya 1375 tarihinde vuku bulmuştur¹. 1373 tarihi, tarihî verilere uymamaktadır. Zira Savcı'nın büyük ağabeyi Bayezid'in bile 1360 tarihinde doğduğu ve sünnetlerinin birlikte 1366'da yapıldığı dikkate alınırsa, Savcı Bey'in 1373'te on yaşlarında olması gerekir. Bu tarihi benimsersek o zaman Andronikos'un tek başına isyan ettiğini kabul etmemiz gerekecektir². Bu itibarla biz Osmanlı tarihlerini esas kabul ederek ve yeri geldikçe Batı kaynaklarına da başvurmak suretiyle meseleyi ortaya koymaya çalışacağız.

I. Murad yukarıda belirtildiği üzere Rumeline sefere çıkarken büyük oğlu Bayezid'i Kütahya, ortanca oğlu Yakub Çelebi'yi Karasi ve küçük oğlu Savcı'yı da Bursa sancaklarında görevlendirmişti. Savcı Bey, gençlik sâikası³ ile ve bazı fesatçıların kışkırtmaları ile yanına bir hayli adam toplayıp *hukuk-ı ubuvveti ve tarîk-ı müriüvveti gözetmeyüb babası tahtına geçüb beytülmâli kendüye hevâdâr olan hezeleye bezl idüib namına hutbe okutarak*⁴ fiilen isyana başlamış oldu. Hatta bazı yazarlara göre Savcı Bey kendi adına para dahi bastırmış idi⁵.

Şehzade Bayezid'in, keyfiyeti I. Murad'a haber veren mektupları üzerine⁶ I. Murad bu fitneyi ortadan kaldırmaya karar verdi. Edirne'den ayrılarak

sefere çıkarken yerini büyük oğlu Manuel'e bırakmıştı. Kardeşinin yükselmesinden endişe duyan ve onu çekemeyen Andronik bu sebeble Savcı Bey'le birleşerek isyan etmişti; bk. Lamartine, I, 135.

¹ Dukas, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. V. L. Mirmiroğlu, İstanbul, 1956, s. 26; Dukas, Savcı Bey'i kasdederek "Kunduzi" (Gündüz?) ismini kullanıyor. Solakzâde'deki bilgiye göre isyan tarihi h. 787'dir; bk. *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1298 (Mahmud Bey Matbaası), s. 37. Bu farklar hususunda daha geniş bilgi için bk. Danişmend, I, 68.

² Ali Aktan, "Osmanlı hânedânı içinde saltanat mücadelesi ve kardeş katli", *TDTD*, sayı 10 (Ekim 1987), s. 9.

³ M. Tayyib Gökbiçgin, "Savcı", *İA*, c. X, s. 252.

⁴ Solakzâde, s. 37.

⁵ Bk. İbrahim Artuk, "Osmanlılarda veraset-i saltanat ve bununla ilgili sikkeler", *İÜFTD*, Prof. Dr. İ. H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, sayı 32 (1979), s. 263.

⁶ Mehmed Zeki (Pakalın)'ın verdiği bilgi doğru kabul edilecek olursa daha sonra Yıldırım lakabını alacak olan Şehzade Bayezid, küçük kardeşinin İstanbul'a daha yakın bir vilayetin başına getirilmesini çekememekte, esasen Savcı Bey'i sevmemekte ve kıskanmaktadır. Bu tevcih büsbütün canını sıkır. Aleyhinde entrikalar çevirmeye kalkarak kendisine taraftar olan Bursa kadısından edindiği, küçük şehzadenin bir takım kötü düşüncelere sahip olduğunu îma eden bir mektubu kendi mektubuna ekleyerek babasına gönderir; bk. *Maktul Şehzadeler*, s. 5; müellif ayrıca Savcı Bey'in katlinden sonra Bayezid'in bundan

Bursa'ya hareket eden padişah, hiç bir şeyden haberi yokmuş gibi Biga civarında bir süre avı tertiplemediğini ve kendisinin de katılmasını arzu ettiğini Savcı Bey'e bildirdi. Savcı Bey fermanı alınca emre aldırış etmedi ve savaş için gerekli hazırlıklara başladı. Padişah, oğlunun emre itaat etmediğini öğrenince Bursa üzerine yürüdü. Savcı Bey de Bursa'dan çıkıp Kete ovasına doğru hareket etti. İki ordu burada karşılaştı ve Savcı Bey'in ordusu dağıldı¹. İlk Osmanlı kaynakları bundan sonra Savcı Bey'in gözlerine mil çekildiğini² söylemekte, idam edilme hususunda sessiz kalmaktadırlar.

Batı kaynakları ve son devir Osmanlı tarihçilerine göre ise Kete ovasında yenilen Savcı Bey oradan bir kaç arkadaşı ve Rum asilzadesi ile Dimetoka'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Hüdavendigar, şehzadeyi takip ederek Dimetoka'ya varır ve kaleyi kuşatır. Padişah oğlunu ikna ederek³ kaleden çıkarır. Aslında niyeti, oğlunu bir parça paylamak ve sonra affetmektir. Fakat genç şehzade babasının bu tutumuna karşılık *âdab-ı ubuvvete hürmet etmeyüb bazı nâsezâ sözler söylediğinden*⁴ önce gözlerine mil çekilir sonra idam edilir⁵. Savcı Bey, Bursa'da Osman Gazi Türbesinde medfundur⁶.

I. Murad, İmparator Ioannes'ten oğlu Andronikos'un da cezalandırılmasını istedi. Ioannes, I. Murad'dan korkarak oğlu Andronikos'un gözlerine mil çektiği gibi isyancı oğlunun çok küçük yaştaki çocuğu, kendi adını taşıyan Ioannes'e de aynı cezayı uyguladı⁷. Görme yeteneğini tamamen

üzüntü duymadığım belki memnun olduğunu söylemekte (s. 8) ise de bütün bu iddialarını hangi kaynağa dayandığını belirtmemektedir.

¹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, İstanbul 1279, (Tabhane-i Âmire), c. I, s. 101; Solakzâde, s. 37. Savcı Bey'i bastıran ve katledenin Şehzade Bayezid olduğunu söyleyenler de vardır; bk. Münir Aktepe, "Bayezid I Yıldırım", *Meydan Larousse*, c. II, s. 217.

² *Tâcü't-Tevârîh*'te hadise şöyle anlatılmaktadır: "*Mîl-i hadîd ile dîdesin bî-nûr itmeğe fermân-ı vâcibül iz'ân sudâr idüb nûr-ı dîde-i vâlid-i mâcidinin ihlâkine sa'yi olmağın cezâu seyyietin bimislihâ mazmununu muraât oldular*" bk. I, 102. Ayrıca bk. Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Târîh-i Sâf*, [İstanbul] 1287 (Terakki Matbaası), cüz I, s. 26; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifü'l Ahbâr*, İstanbul 1285 (Matbaa-i Âmire), c. III, s. 299-300.

³ Bir kayda göre Savcı Bey ikna edilerek değil kandırılarak padişahın huzuruna getirilmiştir: "*emân ile şehzadeyi aldadub huzûr-ı hümayûna çıkardılar...*"; bk. Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi*, İstanbul 1864 (Matbaa-i Âmire), c. IV, s. 75.

⁴ Hayrullah Efendi, IV, s. 75.

⁵ Hammer, I, s. 232; [Mehmed] Kâmil Paşa, *Târîh-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Matbaa-i Ahmed İhsan) 1327, c. I, s. 28; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 142.

⁶ Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992, s. 267.

⁷ Dukas, s. 26; Lamartine, I, s. 137; Hammer, I, s. 233.

yitirmeyen Andronikos, tarihin garip bir cilvesi olarak daha sonra Bizans tahtına Osmanlıların yardımıyla oturmuştur¹.

Bir kayda göre² Savcı Bey, babasından sonra tahta çıkacak olan kardeşlerinin kendisini öldüreceğinden korktuğu için ya da annesi Hristiyan olduğundan dolayı Andrenikos'la işbirliği yaparak isyan etmiştir. Ancak sâikin önemli olmadığı ve Savcı Bey'in babasına karşı isyan eden ilk şehzade olarak idam edildiği belirtilmelidir. Böylece I. Murad da oğlunu öldürtmek zorunda kalan ilk Osmanlı padişahı olmuştur.

D. Yıldırım Bayezid'in, Kardeşi Yakub Bey'i Katli

Osmanlı tarihinde rastladığımız gerçek anlamda ilk kardeş katli vak'ası, Bayezid'in kardeşi Yakub Çelebi'nin öldürülmesidir. Aşağıda da açıklanacağı üzere Yakub Çelebi'nin öldürülmesinde Yıldırım Bayezid'in rolü tarihçilerce sorgulanmaktadır.

Klâsik kaynaklara göre Birinci Kosova Savaşında I. Murad, merkezde kendisi yer alıp, sağ kolda büyük oğlu Bayezid'i, sol kolda diğer oğlu Yakub'u görevlendirmişti. Bilindiği gibi, Sırb ordusu bu savaşta ağır bir yenilgiye uğradı; bununla birlikte, Sırb kralı Lazar'ın damadı Miloş Kapiloviç, Sultan Murad'ı zehirli bir hançerle yaraladı. Öleceğini anlayan Sultan Murad Bayezid'i çağırttı ve devlet erkânının da muvafakatıyla yerini büyük oğlu Bayezid'e bıraktı ve az sonra da vefat etti³.

Meselenin bundan sonrası biraz karışıktır zira Osmanlı tarihçilerinin bir kısmı Yakub Bey'in katli kararını devlet erkânının aldığı, Bayezid'in bunda bir dahli bulunmadığını belirtirken diğer bir kısmı da Yakub Çelebi'nin öldürülmesi emrini bizzat Bayezid'in verdiğini söylemektedir. Hatta bir kaynak da, Yıldırım Bayezid'in, kardeşi Yakub Bey'den başka, Bursa muhafızı olan ve babasının şehadetinden sonra Bursa'da padişahlığını ilan ettiği belirtilen *İbrahim* isminde diğer bir kardeşini dahi idam ettirdiğini ileri

¹ Hayrullah Efendi, IV, s. 75; Mehmed Zeki, s. 7.

² "Savcı Bey" *Meydan Larousse*, c. XI, s. 43.

³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 257. Yakub Bey'in veliaht olduğuna dair bazı rivayetler de bulunmaktadır, "...Şehzade Bayezid kuvvetli bir ihtimale göre kardeşinin hakkını gasbederek tahta çıkmış gibidir! Yıldırım bu muvaffakiyetini babası şehid olduğu zaman yanında bulunmasına ve kardeşi Yakub Çelebi'nin de düşman artıklarını takib ederek ordugâhtan uzaklaşmış olmasına medyun görünmektedir. İşte bu vaziyetten istifade edip kendisine taraftar olan ümeranın müzaheretile hükümdarlığını ilan eden I. Bayezid, saltanatını sağlayabilmek için müthiş bir hileye teşebbüs ederek Yakub Çelebi'yi ordu-gâha davet ettirmiştir..."; bk. Danişmend, I, s. 83.

sürer¹. Birinci gruptakiler aynı zamanda, şehzadenin idam edilmesini hâlin icabına uygun saymakta ve istikbalde karşılaşılabilecek bir fitnenin önlenmesi gayesini güttüğünü, bu itibarla hukuka aykırı olmadığını belirtmektedirler. Bayezid'in vak'adaki rolünün tesbiti maktul şehzadenin masum ve suçsuz olması noktasında fazla bir şey ifade etmezse de tarihî bir gerçeğin açığa çıkması bakımından önem arz etmektedir.

Fatih'in son sadrazamı olan ve muhtemelen *Kanunnâme-i Âl-i Osman*'ı kaleme alan *Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa*, devrinin anlayışına uygun olarak Şehzade Yakub Çelebi'nin öldürülmesini savunur²:

"...Yakub Çelebi adlı bir kardeşi vardı. Doğru düşünenlere gizli olmayacağı gibi bunun yaşamasında büyük kötülükler vardı. Sultan onun vücudunu kaldırttı. Çünkü zaruretler yapılmayacak şeyleri yaptırır. Böylelikle atalardan kalan ülke bir rakibin düşmanlığı ve aykırılığı olmaksızın yiğit, cömert ve yüce sultanın elinde kaldı".

Solakzâde'ye göre idam kararını devlet adamları almıştır:

"Şehzade Yakub Çelebi firar iden düşmanları kova gidüb bu vak'adan henüz haberdar olmamıştı. Ümerâ-yı devlet ve erkân-ı saltanat el-fitnetü eşeddü mine'l-katl mefhumunu mülâhaza idüb sabıkan Savcı Bey'den südür iden küstahlıktan dahi müntebih olub bâ-husus Yakub Çelebi'nin üzerinde bu kadar asker vardır, muhtemeldir ki bir fitne zuhûr ide, sonra defî müşküldür deyüb şehzade-i mezbûr dönüb gelürken 'Gel seni baban ister' didiler. Ve otağın ard kapusundan içerü alub fi'l-hâl şerbet-i şehâdeti nûş ve gamm-ı dünyayı ferâmûş itdirdiler." ³.

Hoca Sadeddin Efendi de benzer hususları zikretmekte ve eklemektedir:

"Saltanat vârislerinin ta'addüdü mülk ü milel intizâmına hâlel virdiği tecarib ile malûmları ve saltanat sâye-i ulûhiyyet olduğu cihetden sâye ve sâyedâr beyninde müşâbehet ü mümâselet lüzûmu mefhumları olmağın Yakub Çelebi'ye şehd-i şehâdeti nûş itdirdiler"⁴.

¹ Müellif, "Türkiye tarihinde asla yazılmamış olan bir hadise" olarak nitelediği bu vak'ayı çalışmaları esnasında rastladığı bir eserde gördüğünü söylüyorsa da kaynağı belirtmiyor; bk. (Amasyalı Abdîzade) Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1927, c. III, s. 147-149.

² Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, çev. Konyalı İbrahim Hakkı (Osmanlı Tarihleri I, yay. Atsız, İstanbul 1949 içinde), s. 347.

³ Solakzâde, s. 50-51.

⁴ Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 124.

Tâcü't-Tevârîh müellifinin ilk söylediği husus yani saltanat vârislerinin çokluğunun memleket istikrarını bozduğu iddiası siyasî açıdan büyük oranda isabetlidir. Ancak cümlelerin ikinci kısmı yani saltanatın, Allah'ın gölgesi olarak kabul edilmesi, bu gölge ile gölge veren arasında müşâbehet ve mümâselet bulunması gerektiği, bir başka ifade ile Allah'ın nasıl şeriki yoksa sultanın da şerikinin olmaması gerektiğinden bahisle idam vak'asını böyle bir teşbihle haklı göstermesi¹ pek mesûd bir ifade değildir.

Oruc Bey tarihinde², Lütî Paşa tarihinde³, bir anonim Tevarih-i Âl-i Osman'da⁴ ve son devir Osmanlı tarihçilerinden Kâmil Paşa'nın tarihinde⁵ Yakub Çelebi'nin idamının devlet adamlarının kararıyla olduğu, Sultan Bayezid'in doğrudan bir müdahalesinin bulunmadığı zikredilmekte ve yine anılan tarihlerin tamamında idam vak'asının meşru ve haklı görüldüğü anlaşılmaktadır. Uzunçarşılı da idamın devlet erkânının kararıyla gerçekleştirildiği

¹ Pakalın, Hoca Sadeddin Efendi'nin bu üslûbuna katılmamakta, böyle bir ifadeyi "gülünç" bulmakta ve müverrihi sultanlara zahîr olan ulemadan olmakla suçlamaktadır; bk. *Maktul Şehzadeler*, s. 8-10.

² "Gazi Murad Hak emrine vardı. -Nevverallahü kabrehu- Ol dem beyler dahi bir yere gelüb ittîfak ettiler, Sultan Bayezid Han'ı atası yerine reva gördüler. Yakub Çelebi'ye haber gönderdiler; 'Gel seni baban ister' deyüb getürdüler, çadır içinde kaydını gördüler"; bk. Oruc bin Âdil, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, nşr. Franz Babinger, Hannover 1925, s. 26.

³ "Gazi Murad şehid oldu. . . Andan, beyler Yıldırım Han'ı bekleyüb kardeşi Yakub Çelebi'nin kaydın gördüler. Osmanlıda beyliğinden ötürü birbirine kıymak andan beru oldu"; aynı sayfada eserin musahhihi Âli Bey'in 4 numaralı dipnotta bir izahatı yer almaktadır; buna göre "Müverrih Âli, Kühü'l Ahbar'da (matbu nüsha rûkn 4, cüz 1, s. 27) Yakub Çelebi'nin şehadetine müsebbib olmak üzere vezir Hayreddin Paşa'yı irâe ediyor. "; bk. Lütî Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, notlarla neşre haz. Âli Bey, İstanbul 1341, Matbaa-i Âmire, (tupkı basımı, İstanbul 1990, Enderun Kitabevi), s. 43.

⁴ "...Çünkü Gazi Murad anda şehid oldu, rahmetullahi aleyh rahmeten vâsiaten, andan ol beğler ol hali bilüp tanışuk itdiler. Akıbet Yakub Çelebi'yi getürdiler, 'Gel seni baban ister' diyü. Çünkü geldi tutup kaydın gördiler"; bk. Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 29.

⁵ "...Saltanat-ı seniyyenin suret-i tevariüsü ol vakte kadar henüz bir kanuna rabt olunmayub... ekber evladın hükümete hakk-ı verasetini tasdik ider bir kanunun dahi adem-i vücudu, küçük biraderin hırs ü tama'ına müsait idüğüne... Yakub Çelebi dahi bir hayli askerin serdarlığında bulunub kendüsini askere sevdirmiş olduğuna nazaran bir fitne ü fesad vukuundan ihtirazen el-fitnetü eşeddü mine'l katl-nâss-ı celiline istinaden müerrihinden Solakzâde'nin dediği gibi muşarunileyhe şerbet-i şehadet nûş ve gamm-ı dünya ferâmuş ettirilmişir"; bk. Kâmil Paşa, 34.

kanaatindedir¹. Hadîdî, Yakub Çelebi'nin başına gelenleri tevekkülle karşılamaktadır².

Batılı tarihçilerden Dukas, Yakub Bey yerine Savcı Bey ibaresini kullanmakta ve olay hakkında yeterli bilgi vermemektedir³. James Porter, Yakub Bey'in suçunun, Bayezid'in kardeşi olarak doğmuş bulunması olduğunu söylemektedir⁴. Lamartine'nin, eserinde ayrıntılı bilgi verdiği görülmektedir. Verdiği malûmat ana çizgileriyle Osmanlı müverrihlerinininki ile paralellik arz etmekle birlikte ayrıntılarda farklılıklar bulunmaktadır. Yazara göre, I. Murad'ın veziriazamı Ali Paşa, şehzadelere haber vermeden ordunun ve devletin ileri gelenlerini bir araya toplayarak bir divan oluşturdu. Teşekkül eden divan sultanın cenazesi başında durumu müzakere etmeye başladı. Müellif, Osmanlı tarihçilerini bu gece toplantısında tartışılan konuları ya bilmediklerinden ya da ketûm davranmak istediklerinden açıklamamakla itham etmekte ve devamla şunları söylemektedir:

"...Kutsal kitabın bu kısmı şüphesiz vezir ve Osman Beğ'in eski arkadaşlarının yorumladıkları tek şey olmuştur. Baba elinin tereddüt etmediği Savcı Beğ'in idamı olayı, onların gözünde yeni bir idam için yeterli zemini hazırlamış oluyordu. Her ne olmuş ise, şafak sökmeden önce Sultanın çadırından çıkan çavuşlar Yakub Beğ'in çadırına girerler, onu uyandırarak din adına verilmiş olan ölüm kararını bildirirler; son ibadetini yapmasına müsaade ederek büyük bir hürmet içinde ödevlerini yerine getirirler. Sabah olup da ordu

¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 257.

² Hadîdî manzum olarak kaleme aldığı tarihinde (*Tevârîh-i Âl-i Osman 1299-1523*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 107) şöyle demektedir:

Bu yanadan haber irişdi nâ-gâh
Didiler gel seni ister Şehin-Şâh
Hemân döndi gelüp irişdügi dem
Atâsı gibi itdiler anı hem
Be-nevbet Yıldırım Hân oldu sultân
Bu resmedür ezelden kâr-ı evrân
Cihân sevdâları benzer serâba
Sebâtı âdemün aynî hubaba
Geçen ömrün yine gelmek olur mı
Giden su, cûyâ bir dahı gelür mi

³ Dukas, s. 7.

⁴ Bk. Turkey: *Its History and Progress*, I, s. 162.

*uyanınca herkes başlarında tek bir hükümdarın, Sultan Bayezid'in bulunduğunu öğrenir. . . Bizanslı vak'anüvisler cinayetin çabukluğunu Bayezid'e yükleyerek, sonradan ona verilen Yıldırım lakabının bu geceden kaldığını iddia etmektedirler"*¹.

Aşağıda yer vereceğimiz tarihçiler açıkça Sultan Bayezid'i suçlamakta ve kötü bir geleneğin başlatıcısı olmakla itham etmektedirler. Müfti-i kanun, bir başka ifadeyle nişancılık görevinde bulunmuş olan Nişancı Mehmed Paşa (öl. 979/1571?) "*Gazi Murad Han Laz kafiri ile cenk ederken şehiden ölünce Bayezid Han, karındaşı Yakub Çelebi'yi 'Baban seni ister' deyu çadıra götürüb boğdular. Padişahlar karındaşını katl idüb bi-lâ mûcib helak etmek ibtida Yıldırım Bayezid'den oldu"*² demek suretiyle Yıldırım Bayezid'i sorumlu tutmuştur. Müneccimbaşı da, "*Yakub Çelebi ise Yıldırım Han emriyle maktul olmuştur ki silsile-i Aliyye-i Osmaniyye'de ibtida saltanat için biraderini katl itmek bunda vaki oldu"*³ şeklindeki ifadesiyle Sultan Bayezid'i ağır bir sorumluluk altında bırakmıştır. Keza Rumeli kazaskerliği yapan Bostanzâde Yahyâ Efendi, hiç bir yoruma gerek bırakmayacak şekilde hâdiseye açıklık getirmektedir:

*"...ve nihayetinde gudûb ü mütehevvir ve mütekebbir olmağın Yıldırım demekle meşhur ve gâdab ü şecaatları ve kuvvetleri elsine-i nâsda mezkûrdur. Osmaniyânda bundan evvel karındaşını katl itmiş yokdur. Ol bidat-i seyyieyi onlar ihdâs idüb tahta cülûs itdiklerinde karındaşı Sultan Yakub'u boğdurmışlardır."*⁴.

Burada, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid zamanlarında yaşadığı bilinen ve *Düsturname-i Enverî* isimli kitabını 870/1465 senesinde veya ona yakın bir tarihte kaleme aldığı tespit edilen Enverî, manzum olarak yazdığı tarihinin bir bölümünde şöyle der⁵:

Kaygurub⁶ Yakub kıldılar helâk
Bayezid oldı bey oldı hasma bâk⁷

¹ Lamartine, I, s. 161.

² Bk. *Târîh-i Nişancı Mehmed Paşa*, İstanbul 1279, s. 123.

³ Müneccimbaşı, III, s. 291.

⁴ *Târîh-i Sâf*, I, s. 30.

⁵ Enverî, *Düsturnâme-i Enverî*, nşr. Mükrimin Halil [Yınanç], İstanbul 1928 (Devlet Matbaası), s. 87.

⁶ Kaygurmak, eski Türkçe bir kelime olup üzülmek, müteessir olmak, kaygulanmak, esef etmek gibi anlamlara gelmektedir; bk. *Tarama Sözlüğü*, Ankara 1969, c. IV, s. 2370.

⁷ Bâk, kelimesi farsçada korku, çekinme anlamlarına karşılık gelmektedir. Kelime bazen de günahkâr manasına kullanılmıştır ki beyitteki anlamı muhtemelen budur.

Beyitten de anlaşılacağı gibi Enverî burada açıkça, Bayezid'in, saltanat yolunda hasmı olan kardeşi Yakub'un günahına girdiğini söylemektedir.

Son devir Osmanlı müelliflerinden olan Hayrullah Efendi de bu vak'ada Sultan Bayezid'in sorumlu olduğunu kabul etmektedir:

"...Ordu içinde ihtilal zuhur idüb şehzadenin izale ettirildiğine dair Yıldırım Han'a pek çok 'utâblar olduğundan eylediği gadre nâdim ve peşîman olmuş idi. "¹.

Yine bir son devir tarihçisi de Yakub Çelebi'nin öldürülmesini, bidat-i seyyienin devamı olarak nitelemektedir².

Bir kayda göre, muharebede hazır bulunan veziriazam Candarlızade Sefîh Ali Paşa, Bayezid'in eğlence arkadaşı olduğundan onun tahta çıkmasına taraftardı. Makamının nüfuzunu kullanarak ve Bayezid'in o anda karargâhda bulunmasından yararlanarak Bayezid'in tahta çıkışını temin etmiştir. Yazara göre Bayezid'in tahta çıkışı tabîî ve kanuni bir çıkış değildir³.

Yeni kaleme alınmış bir Osmanlı tarihinde ise Yıldırım Bayezid devrinden bugüne gelebilen sikkelerin üzerinde yer alan -20 Aralık 1389'ta başlayan-hicri 792 tarihinden hareketle bir başka ihtimalden söz edilmektedir. Sikkeler üzerindeki bu tarih şayet Bayezid'in cülûs tarihini ya da hâkimiyetini ilan ettiği tarihi temsil ediyorsa klâsik tarih kitaplarının yazdığının aksine Bayezid tahta Haziran 1389 tarihinde çıkmış olamaz. Haziran ile Aralık arasındaki altı ay içinde iki şehzade arasında bir mücadelenin yaşandığı tahmin edilebilir. Bu ihtimali güçlendiren bir diğer veri de İranlı tarihçi Azîz b. Ardeşîr'in (ö. 1398?) *Bezm ü Rezm* adlı kitabındaki bilgilerdir. Buna göre Anadolu altı ay boyunca karışıklık içinde kalmış, çevre beyliklerin bir kısmı bu karmaşadan istifade ederek Osmanlılara karşı ayaklanmıştı⁴. Ancak bu teorinin sikkelerin

¹ Hayrullah Efendi, IV, s. 94.

² Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, İstanbul 1312 (Karabet Matbaası), c. II, s. 27.

³ Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadîmemiz*, haz. N. Ahmet Banoğlu, [İstanbul], ty, s. 179; müellif kendi kendine şu soruyu sormaktadır: "Acaba o sırada Yakub Bey, tesadüfen umumi karargâhta bulunsa ve Bayezid Çelebi de düşmanı takipte bulunsaydı, ağabeyi gibi o da saltanatını acele ilan ve rakibini idam etmeyecek mi idi? Bunun aksi ispat edilemez" aynı sayfa. On altıncı asırda yazılmış anonim bir Grekçe Osmanlı tarihinde yer alan bilgilere göre Yakub Bey, büyük kardeş olduğu halde, vezirin Bayezid'i kayırması sonucu Bayezid tarafından kolaylıkla boğdurulabilmiştir; bk. *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)*, haz. Şerif Baştav, Ankara 1973, s. 96.

⁴ Bk. Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul 1990, s. 37.

üzerine darb edilen 792 tarihinin Bayezid'in tahta geçiş tarihini yansıttığı ön kabulünden hareket ettiği özellikle belirtilmelidir¹.

Bu meseleye Arap tarihçileri de ilgi duymuş ve eserlerinde yer vermişlerdir. Vak'anın tarihini yanlış gösteren İbn Hacer, katledilen şehzadenin adının Yakub değil Savcı olduğunu ve bu şehzadenin, annesinin Hristiyan olması sebebiyle öldürülmesini babası Murad'ın ölüm döşeğinde iken vasiyet etmiş ve Bayezid'in de bu vasiyeti yerine getirmiş bulunduğunu yazmaktadır². Bu bilgiler tarihî gerçeklere aykırı olsa da meseleye değişik bir yorum getirdiği için kayda değer bulunmaktadır.

Yakub Bey'in ahlak ve tavırlarının Orhan Gazi'yi andırdığından herkesin sevgisini kazandığı ayrıca Kosova Muharebesinde pek çok kahramanlıklar göstermiş olduğundan ordunun da beğenisini ve hayranlığını kazandığı belirtilmektedir. Bunun için haksız yere öldürülmesi büyük tepkilere yol açmıştır³. Âşıkpaşazâde vak'aya kısaca temas etmekle beraber "...ol gice askere ıztırab düştü" demekten⁴ de kendini alamamaktadır. Yakub Bey'in ve şehid olan babasının tabutlarının gizlice nakledildiği hakkında bir rivayet vardır. Bu rivayet asker ve halk tarafından çok sevilen ve bir çok taraftarı bulunan Yakub Bey'in feci akıbetinden dolayı ortaya çıkabilecek genel bir tepkiden çekinildiğini göstermektedir⁵. Öte yandan böyle masum bir şehzadenin katlinin Bayezid'e karşı derin bir nefret uyandıracağı da tabîî idi. Nitekim ümeradan ve Yakub Bey'in taraftarlarından bazıları kendisine karşı muhalefet ettikleri gibi diğer taraftan o güne kadar Osmanlı Devletinin hâkimiyetini kabul eden ve müttelik görünen bazı Anadolu beylikleri bu vak'ayı bahane ederek Bayezid'e karşı hasmane bir tutum takınmışlardır⁶. Bu komşu beylikler herhalde haksız yere tahta geçen Bayezid'in halk nazarında o gün için düştüğü kötü durumdan yararlanmaya kalkışmış olmalıydılar.

Yakub Çelebi'nin idam edilmesi, Avrupa edebiyatına konu olacak kadar akis bulmuştur. İsmi bilinmeyen bir Katalon yazarı bu hâdiseden bir kaç sene sonra *La Historia de Iacob Xalabin* isimli tarihî bir roman yazmıştır.

¹ Sonraki dönemlerde yazılmış tabakat kitaplarında da cülûs tarihi olarak 791 gösterilmiştir; mesela bk. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 1978, s. 2.

² İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâu'l-Ğumr bi-Ebnâi'l-Umr fi't-Târîh*, 2. baskı, Beyrut 1986, c. III, s. 246.

³ Mehmed Zeki, s. 10.

⁴ Âşıkpaşazâde, s. 64.

⁵ Danişmend, I, s. 84.

⁶ M. Halil Yınanç, "Bayezid I. Yıldırım", *İA*, c. II, s. 369.

Danişmend'in verdiği bilgiye göre, tarihçi Iorga'nın bir araştırmasına konu olan bu romanda Yakub Çelebi, I. Murad'ın büyük oğlu ve veliahdı olarak gösterilmekte ve Yıldırım Bayezid de kardeşini öldürerek hakkını elinden almış bir gasıb şeklinde tasvir edilmektedir¹. Yakub Bey, babası Murad'la birlikte bugün Bursa'da Murad Hüdavendigâr Türbesi olarak anılan türbede medfun bulunmaktadır².

E. II. Murad'ın, Amcası (Düzme) Mustafa'yı Katli

Yıldırım Bayezid'in oğullarından olan Şehzade Mustafa, Ankara Savaşından sonra ortadan kaybolmuştu. Daha sonraları Mustafa'nın, babası Bayezid ve kardeşi Musa ile birlikte Timur'a esir düştüğü anlaşılmıştı³. Semerkand'a götürülen Şehzade Mustafa, Timur'un ölümünden sonra serbest bırakıldı. Şehzade önce Karamanoğlu beyliğine sığınmış sonra da Bizans İmparatoru Manuel'in yanına gitmişti. Amacı, kardeşi Mehmed Çelebi'ye karşı İmparatorun desteğini sağlayabilmektir. Bizans kendi geleneğine uygun olarak bu fırsatı Osmanlı Devletine karşı kullanmaktan çekinmeyecekti. İmparator, Mustafa Çelebi'nin de Osmanlı tahtında hissesi olması için Bizans devlet adamlarından iki kişiyi Çelebi Mehmed'e gönderdi ise de Çelebi Mehmed bu teklifi kabul etmedi⁴. I. Mehmed, sağlığında, Mustafa Çelebi'yi bertaraf etmeye çalıştı ancak başarılı olamadı.

Ölüm döşeğinde iken iki hususun yerine getirilmesini emrettiği ifade edilmektedir. Birincisi, Şehzade Murad'ın çağırılması ve ölümünden sonra tahta geçirilmesi, ikincisi de diğer oğullarının hayatlarını sağlama almak için Bizans imparatoruna emanet olarak teslim edilmesidir. Ancak bu ikinci hususun doğru olması ihtimali zayıftır. Bu rivayeti nakleden ve sözkonusu vasiyetin doğru olabileceği yönünde kanaat belirten Uzunçarşılı⁵, kaynak

¹ Danişmend, I, s. 84.

² Lütfî Paşa, s. 43, dn. 4; Önkâl, s. 278.

³ Hadîdî bu konuda şu bilgiyi vermektedir (bk. s. 157):

Dimişdük Rûm'a geldükde Temürleng
Kim itdi Yıldırım Han'la aceb ceng

O ceng içre bir oğlu Mustafâ nâm
Düşer halkından ayru kâm nâ-kâm

Olur ceng içre nâ-bedîdâr
Kimesne olımaz andan hiç haber-dâr

⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 368.

⁵ Bk. *Osmanlı Tarihi*, I, s. 373'deki 2 numaralı dn.

olarak Françes isminde bir Rum tarihçisini ve Dukas'ı göstermektedir ki bu nokta diğer tarihlerce teyit edilememektedir.

Osmanlı tarihlerinin bir kısmında Şehzade Mustafa için düzme veya düzmece sıfatlarının kullanılmış olması özellikle incelenmesi gereken bir konudur. Âşıkpaşazâde "*Selanik'de bir düzme vardı 'Ben Bayezid Han'ın oğlu Mustafa'yım' derdi*"¹ şeklinde Mustafa Çelebi'nin Yıldırım Bayezid'in oğlu olmadığını ifade eder. Yine Tâcü't-Tevârîh ve Târîh-i Sâf'da da düzme kelimesi kullanılmaktadır². Feridun Bey ise şehzadeye yalancı sıfatını uygun görmüştür³. Bütün bu müelliflerin Mustafa Çelebi'nin gerçekten Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu bilmemelerine imkan yoktur. Şekli, kişiliği devlet erkânı ve umera tarafından bilinen bir taht vârisinin adını kullanarak yabancı bir kimsenin ortaya çıkıp Rumeli emir ve askerlerinin ona katılmaları mümkün olamaz⁴. Devlet ileri gelenlerinin Şehzade Mustafa'yı inkar etmekten başka çaresi bulunmadığından ona Düzme Mustafa adını vermeleri anlaşılabilir bir durumdur. Ancak ilim adamlarının böyle bir tarihî hakikati gizlemeleri resmî tarih yazıcılığının varlığını göstermesi açısından özellikle kayda değer bir tutumdur⁵. Neşri tarihinde hakikatin ifadesini bulmak mümkündür:

"...Sultan Murad Bursa'da tahta geçti, Yıldırım Han oğlu Mustafa ki, Timur cenginde atından ayırtlaşıp gaib olmuştu. Selanik'te zahir oldu ki Düzme Mustafa demekle maruftur. "⁶.

Sultan Murad tahta çıkınca, Bizans İmparatoru Manuel bir elçi göndererek babası ile olan iyi alakaların kendisiyle de devam etmesini istiyorsa küçük kardeşlerinin Bizansa tesliminin gerektiği yolundaki mesajını ilettili. Şayet bu

¹ Âşıkpaşazâde, s. 96.

² Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 306; Bostanzâde Yahyâ, I, s. 42.

³ Bk. *Mecmûa-i Münşeâtî's-Selâtin*, [İstanbul] 1274, c. I, s. 168.

⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül Vukuat*, sad. Neşet Çağatay, Ankara 1979, c. I-II, s. 35.

⁵ ⁵Uzunçarşılı, benzer bir durumun selçuknamelerde de mevcut olduğunu belirtir. Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'yı aldığı zaman II. İzzeddin Keykâvüs'ün oğlu olduğu söylenen *Siyavüş* adında bir şehzadeyi tahta oturttu ve adına para bastırdı. Selçuknameler bunun şehzade olmadığını kaydederek kendisine Cimri diye ad taktılar. Bu hadise *Cimri vak'ası* olarak bilinmektedir; bk. *Osmanlı Tarihi*, I, 16. Semavi Eyice de Osmanlı Devletinin son dönemlerinde ortaya çıkan bir düzme şehzadeden bahseder. Adının Ahmed Nadir olduğunu söyleyen bir kişi Sultan IV. Mustafa'nın oğlu olduğunu iddia ederek 1843 yılının Şubat ayında Tarsus'ta ortaya çıkar. Sultan IV. Mustafa'nın oğlu olmadığı açıkça belli olan bu kişinin gerçekte kim olduğu ve akıbeti bilinmemektedir; bk. "Osmanlı tarihinde esrareniz bir düzmece şahzade: Ahmed Nadir", *Tarih ve Toplum*, c. X, sayı 55, s. 9-13.

⁶ Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma, Neşri Tarihi*, yay. F. R. Unat, M. A. Köymen, 2. baskı, Ankara 1987, c. II, s. 557.

isteği yerine getirmez ve kardeşlerini teslim etmezse elinde ikinci bir padişahın bulunduğunu, kısa zamanda kendisine rakip olarak ortaya çıkaracağını belirterek açıkça tehdit etti. Anlaşılacağı üzere burada kastedilen Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi'dir. Sultan Murad cevaben şunları söyledi: *"Müslüman çocuklarının kâfirler tarafından iâşe ve terbiye olunmaları münasip olmadığı gibi Peygamberin dinî hükümlerine muhaliftir. ..İmparatorun bunlara vesayet etmesinin kabulü imkan haricindedir. "* Bu cevap üzerine İmparator, Şehzade Mustafa'yı Limni (Lenos) adasından alarak Gelibolu yarımadasına çıkarttı¹. Grekçe yazılmış bir Osmanlı tarihinde, meçhul yazar aşağıdaki şekilde hayıflanmakta ve şehzadenin daha önceleri ortaya çıkarılması gerektiğini söylemektedir:

"Akıllı Romalıların, giriştikleri bu işleri daha önce Tamerlanos'un (Timur) Bayezid'le muharebe ettiği, onu yakaladığı ve ordusunu imha ederek onu mağlup ettiği zaman yapmaları zarureti vardı. 'Şimdi değil'; zira Türkler toparlandılar, Sultan Murad padişah oldu ve siz onu düşman yaptınız. Orada o kadar akıllı ve cesur Roma İmparatorları gelip geçtiler fakat ne diyeyim!?"².

Mustafa Çelebi Rumelinde epeyce taraftar topladı ve hükümdarlığını ilan etti. Biz bundan sonraki tarihî tafsilâta girmek istemiyoruz. II. Murad bu gailleyi bertaraf etmek için bir hayli uğraşmak zorunda kaldı. Nihayet Sultan Murad'ın kuvvetleri Mustafa Çelebi'yi Edirne'nin kuzeyinde yer alan Kızılağaç Yenicesi'nde (Bulgaristan'da Yanbolu şehrine bağlı, Tunca ırmağı kıyısında bir kasaba) ele geçirdiler ve Edirne'ye getirdiler. Sultan Murad, şehzadenin normal bir kişi gibi meydanda asılmasını emretti (825/1422)³.

Bu hâdiselerin içinde bizzat bulunduğu bilinen⁴ Âşıkpaşazâde'nin meşhur tarihinde yer alan manzum bir bölümü⁵ aktarmak yararlı olacaktır.

Yalancı düzmenin işi bitti
Dili dönmez anı bir kişi tuttu

¹ Dukas, s. 81.

² Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, s. 118.

³ Âşıkpaşazâde, s. 100; ayrıca bk. Oruc b. Âdil, s. 47 vd. ; Nişancı Mehmed Paşa, s. 149; Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 315; Neşrî, II, s. 565; Bostanzâde Yahyâ, I, s. 42; Lütflî Paşa, s. 79; Solakzâde, s. 147; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 387; J. H. Kramers, "Murad II", *EF*, c. VII, s. 594.

⁴ Âşıkpaşazâde, Sultan Murad'ın yanında yer alan Mihaloğlu Mehmed Bey'in kuvvetlerine iştirak ederek Şehzade Mustafa'ya karşı fiilen savaşmıştır; bk. M. Fuad Köprülü, "Âşık Paşa-Zâde", *İA*, c. I, s. 707.

⁵ Âşıkpaşazâde, s. 100.

Dedi bir hor çakır kaltabansın
Buzağı bağıını boynuna taktı

Sürüb yayan getirdi Han önüne
Anı bildirdiler cümle baktı
Dedi bir sözüm var Han'a diyeyin
Heman-dem cellad anı ağzına kaktı

Hâdisenin değişik bir boyutuna da işaret edilmekte, Şehzade Mustafa'nın Rumelinde tutunmasının temel sebebi olarak oradaki Türk unsurlara dayanması gösterilmektedir. Köklü bir geçmişe sahip olan ve tamamen Türk olan azebler, Rumelinin önde gelen Türk aileleri ve Türk akıncılarıyla birleşerek Mustafa Çelebi'nin safında yer almışlardır. Buna karşılık, kölelikten yetişme olmaları dolayısıyla Türk olmayan unsurlar olan yeniçeriler ve Enderunlu ekâbir, yanlarına ulemayı da alarak II. Murad'ı desteklemişlerdir. Bu duruma göre Murad'la Mustafa arasındaki saltanat mücadelesinde, kapıkullarıyla Türkler karşı karşıya gelmiştir. Neticede bir taraftan saltanatın hangi şehzadeye ait olacağı anlaşılacakken diğer yandan da devlet idaresinde köle menşeli olan asker ve ricalin mi yoksa Türk ekâbir ve azeblerin mi hâkim olacağı anlaşılacaktı¹.

F. II. Murad'ın, Kardeşi Mustafa'yı Katli

Sultan Murad tahta geçtiğinde kardeşlerinin hayatlarına dokunmayarak kardeş katli âdetini devam ettirmemişti. Yusuf ve Mahmud isimli kardeşlerine Bursa'daki sarayı tahsis etmiş, Mustafa isimli şehzadeyi ise Hamideli sancak beyliğinden almamış, görevine devam etmesine izin vermişti. Ancak bazı komşu devletler, Osmanlı Devletinin böyle sulh içinde yaşamasına razı olmayacaklardı. Özellikle Bizans, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesini önlemek için sürekli şehzade isyanlarını öne çıkaracak bir dış siyaset izliyordu. Komşu beylikleri de buna ekleyince her padişah değişiminde Osmanlı ülkesi karışıklığa sürükleniyor, halk tedirgin bir bekleyiş içine giriyordu. Hamideli sancağında vali olan Şehzade Mustafa da bu şer güçlerinin aleti olmaktan kendini kurtaramamıştı.

Şehzade Mustafa'nın henüz on üç yaşında bir çocuk olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çevresinin, özellikle lalasının tesirinde kalması zor bir şey değildi. İstanbul'u kuşatmadan kurtarmak isteyen Bizans İmparatoru,

¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 3. baskı, İstanbul 1979, c. I, s. 381.

Şarabdar İlyas¹ ismindeki lalayı çeşitli menfaatler vaadi ile elde ederek, şehzadeyi isyana teşvik etmesini sağladı. Germiyanoglu ile Karamanoğlu beylikleri de bu desiseye destekçi olunca küçük şehzadenin kaderi belirlenmiş oluyordu². Şehzade Mustafa topladığı kuvvetlerle Bursa üzerine yürüdüysen de Bursa halkı şehri teslim etmemek için direndi. Hatta bir rivayete göre şehrin ileri gelenlerinden iki kişiyi Şarabdar İlyas'a yolladılar. Çeşitli hediyeler vererek lalayı ikna ettiler³. Bunun üzerine Şehzade Mustafa İznik'e yöneldi. Şehri kırk gün süreyle kuşatma altında tutan şehzade, üzerine oynanan oyunları anlayabilecek durumda değildi. İznik kalesi muhafızı Firuz Beyoğlu Ali Bey durumu Sultan Murad'a bildirmişti. Sultan Murad, kale komutanına şehri barış yoluyla kardeşine teslim etmesini ve Mustafa'yı bir müddet oyalamasını, kısa zamanda oraya varacağını bildiren bir ferman yolladı. Arkasından da Şarabdar İlyas'a Anadolu beylerbeyliğini vaadeden bir mektup gönderdi⁴. Şarabdar İlyas bu kez de Şehzade Mustafa'ya ihanet ederek Sultan Murad'ın isteğini kabul etti. Şehzadenin ordusunda bulunan komutanların bir kısmının ihaneti sezerek şöyle dedikleri aktarılmaktadır:

*"Hey Bey, gel şu oğlanı bize ver, ara yanı Karaman'a yahut Germiyan'a veya İstanbul'a ulaştıralım. Senin hod halin malûm. Bari biz tuz ekmek hakkını yerine getirelim. Bunca zamandan beri bir şehzade atına binip, kaftanını giyip nimetini yedik. Âhır vaktinde hiyanet etmeyelim"*⁵.

Şarabdar İlyas söylenenlere aldırmadı ve şehzadeyi onlara teslim etmedi. Bu arada Sultan Murad da İznik önlerine gelmişti. Şarabdar İlyas on üç yaşındaki Şehzade Mustafa'yı, Sultan Murad'a teslim etmek üzere yakaladı. Osmanlı tarihleri bu esnada şehzade ile lalası arasında geçen ilginç bir konuşmayı nakledeleler. Bu konuşma şöyle geçer:

"-'Hey lala beni niçün tutarsın'. Hain İlyas eydür: -'Kardaşıma iletiyin' der. Mustafa eydür: -'Beni kardaşıma iletme kim bana

¹ Şarabdar İlyas, Sultan I. Mehmed, Emir Süleyman ile uğraşırken, sultanın otağından kaçıp Süleyman'ın yanına sığınmıştı. Sonra her nasılsa tekrar Sultan Mehmed'in gözüne girmeyi başarmış olan Şarabdar İlyas'ın vefasız ve güvenilmez biri olduğu görülmektedir; bk. Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 315; Mehmed Zeki, s. 53.

² "...Mustafa Çelebi, Germiyanoglu'nun iğvâsıyla mahall-i fırsattır deyü ümid-i saltanat idübdimağı fesada vardı. Ve Karamanoğlu dahi muharrik olub hukuk-ı sâbıkayı ferâmûş idübd ol taze nihali serkeşlik semtine meyl itdiriüb sevdâ-yı hâma düşürdüler"; bk. Solakzâde, s. 147. Ayrıca bk. M. Nuri Paşa, I-II, s. 35.

³ Âşıkpaşazâde, 101; Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 315-316.

⁴ Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 316; Âşıkpaşazâde, s. 102; Neşrî, II, s. 569; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 392.

⁵ Neşrî, II, s. 569.

kardaşım kıyar' der"¹. İlyas Bey başını aşağı eyleyip hiç tınmayıp oğlanı Hünkâr'a karşı ilettili"².

Artık bundan sonra yapılacak şey belliydi. *Ferman-ı sultanî birle memur olıcak itfâ-ı nâire-i fitne için³* Şehzade Mustafa İznik dışında bir incir ağacının altında boğduruldu. Cenazesi babasının yanına defnedilmek üzere Bursa'ya gönderildi (826/1423)⁴. Hâdiseden sonra Şarabdar İlyas'a gelip niçin bu tarz hareket ettiği sorulur. Verdiği cevap kardeş katli uygulamalarının arkasındaki düşünceyi yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır:

"Sûreta ben günahkâr oldum, illa bu ikisi vilayette olsa zarar-ı 'âmdır ve hem bir dahi bu kim ben efendim oğluna yaramaz iş etmedim. Bu dünyanın murdarına bulaşmadan şehid ettirdim. Ve hem cemi âlem rahat oldu ve hem bizden önden gelenler bu kanunu komuşlar"⁵.

Şehzade Mustafa isyanı, aynı yüzyılda yaşamış bir tarihçi olan ve manzum bir Osmanlı tarihi yazan Enverî tarafından da nakledilmiştir⁶:

Mustafa ana hurûc itdi meğer
Ulubat'da sindi olur zîr ü zîr
Mustafa adlu Murad'ın kardeşi
Vardı öldürdü biter anun işi

İsyan her halde en fazla Bizansın işine yaramıştı. Altıncı kez Türk muhasarasından kurtuluşu küçük şehzadenin kanı pahasına gerçekleşmişti. Ankara Savaşından beri Osmanlı düşmanlarının temel siyaseti hep şehzade isyanları çıkarttırmaktı. Sonraki dönemlere yansıması bakımından bu husus özellikle belirtilmelidir.

Sultan II. Murad, tahta çıkışından itibaren kendisine karşı saltanat mücadelesini veren, önce amcası sonra kardeşi olmak üzere iki Mustafa'yı bertaraf ederek Osmanlı ülkesinin yegâne hâkimi oldu. Geride Mahmud ve Yusuf isimli iki küçük şehzade kalmıştı. Sultan Murad, isyan vak'asından sonra bu

¹ Âşıkpaşazâde, s. 103. Aynı muhavere Neşrî'de de geçer; bk. II, s. 573.

² Neşrî, II, s. 573.

³ Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 317.

⁴ Bostanzâde Yahyâ, I, s. 40; Oruc b. Âdil, s. 48; Solakzâde, s. 149; Nişancı Mehmed Paşa, s. 149; Lütflî Paşa, s. 81; Kramers, s. 594.

⁵ Âşıkpaşazâde, s. 103. Neşrî'deki ibare ise şöyledir: "Eğerçi sûreta ben hıyanet ettim anıma; manen isabet kıldım. Zira eğer kosam, bu iki asker uğraşıp, yürüyüp iklimi haraba verirlerdi. Ve zarar-ı 'âmdan zarar-ı hâs yeğdir. Ve bu fiil asıldan âdet-i kadîmedir. Hemen ben etmedim"; bk. II, 573.

⁶ Enverî, s. 92.

iki şehzadeyi öldürmediyse de gözlerine mil çektirmek suretiyle etkisiz hale getirdi¹. Şehzadeler anneleriyle birlikte Bursa'ya yollanarak kendilerine maaş bağlandı. Bu iki şehzadenin öldürülmemeleri vakıasının altı çizilmelidir. Sultan Murad herhalde örfî hukuka göre bu şehzadeleri taht müddeisi olamayacak bir hale koyup etkisiz kılmak istemiş olmalıdır.

G. Fatih Sultan Mehmed'in, Kardeşi Ahmed'i Katli

II. Mehmed'in ikinci defa tahta geçtiğinde henüz süt emme çağındaki kardeşi Ahmed'i boğdurduğu bütün muteber Osmanlı tarihlerinde yazılıdır. Aksini ifade eden veya bu rivayetleri yalanlayan bir kaynağa rastlanılamamıştır. Osmanlı tarihlerinin bir kısmında hâdise sadece zikredilip geçilmekte, bir kısmında ise vak'ayı telif etme yönünde izahat yer almaktadır. Hammer gibi bazı Batılı tarihçiler de beklenileceği üzere hâdiseyi bahane ederek Sultan Fatih'e ağır ithamlar yöneltmektedir. Sırası geldikçe bunlara temas edilecektir.

Sultan II. Murad'ın ölümünün üzerinden yaklaşık iki hafta geçmiş olmasına rağmen hiç kimse padişahın öldüğünü bilmiyordu. Devlet erkânı, padişahın öldüğünün duyulup Bizanslıların yanında bulunan Şehzade Orhan'ın tekrar isyana kalkışmasını önlemek amacıyla hâdiseyi Sultan II. Mehmed Edirne'ye ulaşana kadar saklamayı başarmıştı. Sultan Mehmed Edirne'ye gelip tahta çıktığında babası II. Murad'ın öldüğü anlaşılmıştı. Sultan Mehmed bu defa bir çok karışıklığa şahit olmuş, kendisine karşı kalkışılan ve aşağıda incelenecek olan Şehzade Orhan isyanını ve bunu kuşatan olayları yaşamış tecrübeli bir devlet adamı olarak Osmanlı tahtına oturdu (16 Muharrem 855/18 Şubat 1451).

Şehzade Ahmed'in annesi, Candarlıoğlu II. İbrahim Bey'in kızı, İsfendiyar Bey'in torunu Hatice Halime Hatun'dur². Sultan Mehmed'in ilk işlerinden birisi henüz yaşını bile doldurmamış bulunan³ kardeşi Ahmed'i

¹ Bostanzâde Yahyâ, I, s. 40. Hadîdî hadiseyi şöyle anlatır (s. 171):

İki hem-zâdı şahun varidi mevcûd
Biri Sultan Yusuf biri Mahmûd
Tokad'un kal'asına iletmişidi
İkisini bile habs itmişidi
Açup gönülleri gözin muhassal
Olarun çeşmini itdi mükehhel

² M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 13.

³ Solakzâde, Şehzade Ahmed'in bir *tyfl-ı nârsîd* olduğunu söyler; bk. 187. Tâcü't-Tevârîh müellifi de kendine has üslubuyla şehzadenin küçüklüğünü şöyle anlatır: "...İsfendiyar kerimesinden mütevellid küçük Ahmed nâm biraderleri ki henüz hadd-i sabâdan kaza-yı

menziline yatırıp, makamına gönderip yasluların yasın çıkartmak¹ oldu. Padişah bu iş için Evrenoszâde Ali Bey'i görevlendirmiş; Ali Bey de Şehzade'yi Edirne'deki sarayın hamamında boğdurmuştu².

Osmanlı tarihçilerinin çoğunluğu, şehzade'nin boğdurulması hâdisesini nizâm-ı âlem kavramıyla açıklamaya çalışmakta hemfikirdirler³. Özellikle vak'aya yakın bir tarihte yaşamış olan Şeyhülislam İbn Kemal'in getirdiği açıklama devrin bakış açısını yansıtmaya açısından ilgi çekicidir:

"...Sâbika beyan olunduğı üzerine Sultan Murad Han'un İsfendiyar Beğ kızından Ahmed nam bir oğlancığı vardı. Ol şükûfe-i draht-baht iki şehriyar-ı kâmkârdan yadigâr, tâc-ı saltanata sezâvar bir dürr-i şâhvârdı. Gerçi padişah-ı cıvan-baht-ı encüm-sipâh-ü felek-tahta biraderdi amma, düşmen-i milk ve kışver-i harman-ı mülkde bir ahker-i pür-âzerdi. ...'Lâ yectemiu esedâni fî gâbe ve lâ-fahelân alâ-âne' haber-i makbuldür. Bir niyamda iki şimşir olmaz, bir kunâmda iki şîr huzur bulmaz. ..Gerçi tıfl idi nâ-resîde henüz, amma cihan-dîde pirlar tedbiriyle amel kılınub" telef edildi⁴.

şebâba hurûc ve mesâid-i kemâle irtifa vü 'urûc itmemişti"; bk. Hoca Sadeddin Efendi, I, 407. İnalçık, Babinger'den naklen Şehzade Ahmed'in altı ya da sekiz aylık olduğunu belirtir; bk. *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, c. I, s. 110. Hadîdî hadiseye bir beyitle temas eder (s. 224): "Dahi var idi bir şeh zâde kûçek/Hayatı levhasını itdiler hâk".

¹ Âşıkpaşazâde, 140; ayrıca bk. Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mürüü't-Tevârih*, İstanbul 1338, s. 445.

² Hammer, II, s. 258.

³ Mesela bk. Bostanzâde Yahyâ, I, 44; Hoca Sadeddin Efendi, I, 407; Neşrî, II, 683; Solakzâde, s. 187.

⁴ İbn Kemal, VII. Defter, s. 8-9. İbn Kemal yukarıdaki görüşleri serdetmekle birlikte bu bahsin sonunda (Nazm-ı Türkî li-müellifihi) başlığıyla şu manidar manzumeye yer vermiştir:

Felek bir ejderhadur pîçdür pîç
Yudar halkı, kîmin îr ve kîmin gîç

Ne oğlan besledi bu mâder-i hâk
Ki âni yutmadı ejderha-ı eflâk

İçübtür cân, tâs-ı çarhdan zehr
Boyanmışdur karaya mâder-i dehr

Sabah olmaz ki ol evtâra yağmaz
Gece geçmez ki âcısıyla boyanmaz

Hâdisenin duyulması Edirne'de büyük bir infiale yol açtı. Sultan Mehmed bunun önüne geçmek için vak'adan tecahül ile idam emrini yerine getiren Evrenoszâde Ali Bey'i de idam ettirdi¹. Bir kısım kayıtlara göre de şehzadenin annesi, hamile olması ihtimali göz önüne alınarak İshak adında bir köle ile evlendirildi². Ancak bu bilgi Osmanlı kaynaklarında yer almamaktadır³. Hammer, II. Mehmed'in bir cariyeden doğduğunu, Şehzade Ahmed'in ise bir bey kızından dünyaya geldiğini belirterek bu keyfiyetin ileride Şehzade Ahmed'in saltanat iddiasına kalkışmasını muhtemel kıldığını yazmaktadır⁴.

Namık Kemal, şehzadenin katledildiği iddiasını bir iftiradan ibaret görmektedir.

"Vakıa, bir mazlumun haksız yere dökülen kanı, değil bir padişahın, koskoca bir milletin bile şan ve şerefini kıyamete kadar lekeler. Hatta haksız yere şehzade idam etmek merhametsizliği, ta Yıldırım Bayezid

Denizler gözünün yaşıdur ânun

Bu tağlar bağrının başıdur ânun

Âna her bir gece bir kara gündür

Bu yıldızlar buna günde düğündür

Harâret-i dağ var, bir merhemi yok

Bu derde em bilür bir âdemî yok

¹ Kamil Paşa, I, s. 77. Hammer şöyle demektedir: "*Cülûsunu müteakip fatiha-i icraatı olarak böyle bir eser-i vahşet gösteren hükümdardan bütün Osmanlıların muhabbeti zâil olabilirdi. Buna karşı yalnız bir çare var idi ki o da, istimal edilen aletin imhasıyla cinayetini başkasına tahmil etmekten ibaret idi. Mehmed bunu hissederek Ali'yi -bir çocuğun kanına elini bulaştırmış olduğunun ertesi günü- idam edildi (ettirdi)"; bk. II, s. 258.*

² Hammer, II, s. 258; Dukas, s. 140; Lamartine, *Türkiye Tarihi, (İmparatorluk Yolu)*, çev. M. R. Uzmen, İstanbul ty, c. II, s. 419.

³ Mizancı Murad Bey'in tarihinde böyle bir rivayet yer almış olmakla birlikte Murad Bey, kaynak olarak Batılı tarihçileri kullanmış olmalıdır. Zira Murad Bey'in, idam hadisesine bakışı Hammer'den bile daha serttir: "*...Teessürü izale için türlü te'villere saptılar. Ahmed Sultan nikahlı bir bey kızından tevellüd ettiğinden büyüyünce rüchan-ı asalet ve hakk-ı veraset iddiasıyla fitne çıkarabilirmiş. Sultan Mehmed Han carıye çocuğu imiş. . . Osmanlıların kadim adetleri iktizası bu imiş. Alaaddin Paşa da bu sebeble Sultan Orhan'a feda edilmiş imiş. Bu izah ve teviller etrafı teskin edemedi. Fazla bir cinayete lüzum görüldü. Güya Evrenoszade Ali Bey padişahın haberi olmadan bu cinayeti irtikab etmiş imiş. Bunun cezası olmak üzere Ali Bey'in de idamına lüzum görüldü. Bu da kâfi gelmedi. Bağırıp çağırmakta olan Ahmed Sultan'ın validesi bendegândan birine nikah edildi, saraydan çıkarıldı"; bk. *Tarih-i Ebu'l Faruk*, I, s. 310-311.*

⁴ Bk. II, s. 258.

devrinden beri bir kaide halinde kabul edilmişti ve Sadrazam Halil Paşa'nın Fatih'le olan husumetine ve kendi ikbali uğrunda hiç bir vasıtaya başvurmaktan çekinmeyeceğine bakılarak öyle bir padişaha gerçekten rakip olabilecek bir saltanat vârisinin elde bulunması Paşa'ya pek büyük bir fesad bahanesi olurdu diye söylenebilecek, zamanın gerektirdiği ve siyasî durumun zaruretindendir tarzındaki ifadeler bile böyle bir zulüm için hafifletici sebepler sayılamaz¹; makamı hususunda bir tehlikeden korkarak yırtıcı hayvanların bile dokunmayacağı bir masum yavruya kıymış olmasına nasıl ihtimal verilebilir?"².

Fatih, bu idam emrini hiç şüphe yok ki, makamı hususunda bir tehlikeden korktuğu için vermemiştir; hâkimiyetin bölünmezliğini temin ve devleti ileride çıkabilecek tehlikelerden korumayı düşünüyordu. Çandarlı Halil Paşa'nın bir fesat çıkarması veya Bizans'ın yeni bir Şehzade Orhan gâilesi açması ihtimalini bertaraf etmeyi amaçlamış olabilirdi. Hâkimiyetin bölünmezliği ilkesi ön planda tutulmalıydı. Hatta Cem Sultan'ı, Bayezid'in çocukları çok olduğu için tercih ettiği rivayet edilmektedir. Fethettiği yerlerde eski hanedan azalarını yok etmeğe çalışması da anlamlıdır³. Mehmed Zeki [Pakalın], meseleyi çok güzel özetlemektedir. Kanımızca bu sözlere eklenecek fazla bir şey yoktur:

"Fatih'in buradaki kusuru...Fatih Hazretleri, Yıldırım Bayezid'in Yakub Çelebi'yi keyfiyet-i ihnakına bakmayacak, şehzadenin izâle-i vücudunu kendisinden nizâm-ı âlemi ihlal edecek bir hâl zuhuru ta'lik eyleyecek idi. Muşârun ileyhın böyle bir hâl vukuundan evvel eser-i selefte iktida ile suğr-ı sinni hasebiyle o zamanda hiç bir zararı dokunamaması tabiî olan kardeşini öldürtmesi bihakkın dâ'î-i muâhezedir. Fakat bundan ilerisine girmek, bu filinden ve daha bir iki hâdiseden dolayı hunharlıkla itham eylemek muvafık-ı şîme-i insaf değildir"⁴.

H. Fatih Sultan Mehmed'in, Şehzade Orhan'ı Katli

Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'un fethi sırasında Orhan isimli bir şehzadeyi bulup idam ettirdiği bazı kaynaklarda zikredilmektedir. Şehzade Orhan'ın kim olduğu hususu kesinlik arz etmemektedir. Bununla birlikte

¹ Bk. *Evrak-ı Perişan*, haz. Raif Karadağ, Ö. Faruk Harman, İstanbul ty, s. 174-175.

² Namık Kemal, s. 176.

³ Halil İnalcık, "Mehmed II.", *İA*, c. VII, s. 513.

⁴ Mehmed Zeki, s. 58.

Süleyman Çelebi'nin oğlu olması kuvvetle muhtemeldir¹. Çelebi Mehmed tarafından Bizans'a, teminat olarak emanet edilmiş olmalıdır. Şehzade Orhan'ın öldürülmesi meselesini iyi tahlil edebilmek için Fatih'in on iki yaşında iken tahta geçtiği günlerde cereyan eden bazı vak'aların göz önünde tutulması gerekir.

II. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed lehine tahttan feragat edip inzivaya çekilmesinden sonra Osmanlı ülkesi büyük bir kargaşa içine girmişti. Henüz on iki yaşında olan yeni padişah hâdiselere hâkim değildi. Edirne'de geniş çaplı bir yeniçeri isyanı patlak vermiş, ayaklanan yeniçeriler güçlükle padişahın sarayına kaçabilmiş olan Şehabeddin Paşa'yı takip ederek sarayı yağmalamışlardı. En kötüsü ise âsilerden bir kısmının İstanbul'da Bizans İmparatorunun yanında bulunan Şehzade Orhan'a bağlılıklarını ilan etmeleri ve böylece küçük padişahın tahtının tehlikeye düşmesi idi². II. Mehmed, babasının Sırblar ve Bizanslılarla yaptığı anlaşmaları tasdik ettiği gibi Bizans İmparatoru Konstantin'e de bir çok tavizler verdi. Çorlu'ya kadar olan bazı yerler Bizans'a terkedildi. Konumuz açısından önemli olanı ise İmparator Konstantin'e İstanbul'da alıkonulmuş bulunan Şehzade Orhan'ın masraflarına karşılık yıllık üç yüz bin akça ödenmesinin taahhüt edilmiş olmasıdır³. Bütün bu tavizlere rağmen Bizans, Osmanlı'yı zayıf gördüğü her an yaptığı şeyi yine yapmaya kalkmış ve Şehzade Orhan'ı harekete geçirmiştir. Bizans İmparatoru, Şehzade Orhan'a:

"İmdi göreyim seni, bu taht benimdir deyü dava eyle. Ben Âl-i Osman nesliyim, ben var iken bu taht sana neden müstehakdır deyü dava edince cümle beğler ve paşalar sana dönüb ve tahtı sana teslim ederler. Kaçan kim tahta çıkasın, kulağın bende olsun. Ben sana her ne talim edersem öyle hareket edüb göreyim seni nice Padişah olursun"

diyerek⁴ şehzadeyi kışkırtmıştır. Orhan tahtı II. Mehmed'in elinden almak için İstanbul'dan kalkarak İnçeğiz'e gelmiş, mukavemetle karşılaşp bu işi başaramayacağını anlayınca Dobruca'ya kaçmış ve nihayet Şehabeddin Paşa'nın takibiyle yine İstanbul'a, İmparatorun yanına sığınmak zorunda

¹ Uzunçarşılı ise şehzadenin kim olduğu hususundaki kayıtların birbirini tutmadığını belirtip çeşitli ihtimalleri değerlendirerek Şehzade Orhan'ın Çelebi Mehmed'in oğlu olduğunu kabul etmektedir; bk. *Osmanlı Tarihi*, I, s. 454'deki dn. 2.

² İncalcık, "Mehmed II.", s. 508.

³ İncalcık, "Mehmed II.", s. 509.

⁴ *Gazavât-ı Sultan Murâd b. Mehmed Han (İzladî ve Varna Savaşları 1443-1444 Üzerinde Anonim Gazavâtname)*, haz. Halil İncalcık, Mevlûd Oğuz, Ankara 1978, s. 37.

kalmıştı¹. II. Mehmed, Şehzade Orhan'la ilgili böyle acı tecrübeleri henüz çocuk denecek yaşta iken yaşamıştı.

Bazı Osmanlı tarihlerinde Şehzade Orhan için *düzme*² veya bir *mechûl ü mahzûl*³ tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı tarihçilerinin bu vak'ada olduğu gibi diğer bir çok benzer olayda saltanat müddeisi şehzadelere yukarıdaki sıfatları yakıştırdığı bilinmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, İstanbul'un fethi gerçekleşince Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Orhan'ın bulunmasını ve öldürülmesini emretmiş olmalıdır. Bir rivayete göre, İstanbul'un düştüğünü gören Şehzade Orhan, bir rahip elbisesi giyerek kaçmaya çalışmış ancak sur dışına çıkınca gemilerdeki askerler tarafından yakalanmıştı. Esirlerden birinin onu tanıyıp ihbar etmesi üzerine gemi kaptanı tarafından başı kesilmiş, kesik başı kaptan tarafından padişaha arzedilmişti⁴. Bir diğer rivayete göre ise şehrin kaybedildiğini haber alan Şehzade, elbise değiştirerek askerler arasına karışmış ise de aranıldığını öğrenmesi üzerine kendisini surdan atarak intihar etmiş ve başı kesilerek padişaha getirilmiştir⁵. İnalçık, Şehzade Orhan'ın Fatih tarafından buldurulup idam ettirildiğini yazmaktadır⁶.

İ. II. Bayezid'in, Kardeşi Cem Sultan'ın Oğlu Oğuz Han'ı Katli

Sultan II. Bayezid hükümdar olduğunda himayesi altında bulunan Cem Sultan'ın oğlu Oğuz Han'ın hayatına dokunmamıştı⁷. Fakat gelişen hâdiseler sonucu Cem Sultan'ın saltanata ortak olma iddiasında bulunması üzerine önce Cem taraftarı olduğunu düşündüğü Gedik Ahmed Paşa'yı sonra da Oğuz Han'ı öldürttü.

¹ *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehemmed Han*'daki bir kayda göre İmparator, şehzadenin dönüp gelmesi üzerine şöyle der: "Oğul ya Âl-i Osman'ın beğlerinden bir kimesne sana yâr olmadı mı? Veyahud il ve memleket sana dönmedi mi?". Şehzade Orhan cevaben: "Bana asla bir adam tapmadı ve beni asla adam yerine komadılar ve eyle anlarım ki beni sayd etmek kasdıyle belki Edirne-kapısı'na değin gelirler ve belki İstanbul'a dahi el korlar. Hemân olan oldu, şimdi bu şehrin tedarikini göresiz"; bk. s. 38.

² Hoca Sadeddin Efendi, "...nesl-i Osman'a intimâ iddiasın ider bir düzme bulunub...", I, s. 428.

³ İbn Kemal hadiseyi şöyle anlatmaktadır: "Tekvur-ı makhûr, takrîr ü tahrîr olduğu vech üzerine helak olub, bir mechul ü mahzûl dahi kim Osmanoglıyum deyû âd iderdi, hayli zamandı ol yerde turup ifsad iderdi, esna-yi cidal ü kıtalde öldü"; bk. *Tevârîh-i Âl-i Osman*, VII. defter, s. 74.

⁴ Dukas, s. 186.

⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 489.

⁶ Bk. Halil İnalçık, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, Londra 1973, s. 26; ayrıca bk. a. mlf., "Mehmed II.", s. 511.

⁷ Uzunçarşılı, "Bayezid II.", *İA*, c. II, s. 393.

Sultan II. Bayezid Edirne'de bulunmakta ise de İstanbul'da bulunan Oğuz Han'ı, İskender isimli bir kişi marifetiyle muhafaza altında tutuyordu. Sonradan İskender Paşa olacak bu kişi ile padişah arasındaki bazı yazışmalar Topkapı Sarayı Arşivinde yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi Oğuz Han'ın ağır bir hastalığa yakalanması üzerine Sultan II. Bayezid'den mezar yeri belirlmesini isteyen, İskender tarafından Padişaha yazılmış mektuptur¹:

Ezâlellâhu anküm külle âfeti kününe'l cem'î fi hâli'l-izâfeti. Gıbbe'd-duâ arz-ı bende-i hakîr budur kim, karındaşın oğlu Oğuz Han Çelebi Muharrem ayının dokuzuncu gününde oğlan hastalığı tuttu hiç asla ve kat'a ifâkat vâki olmadı ahirete intikali meczum olduğu cihetten mezkûr ayın on dördünde kazıyye tafsiliyle ketb olunub devletlû sultânıma arz olundu bâkî emir sultanımıdır eğer intikal vâki olursa makberesi yeri taayyün oluna bâkî devlet ve saâdet müstahkembâd abduhû el-fakîr İskenderi'l-hakîr.

Yine Topkapı Sarayı Arşivinde yer alan bir diğer belgede II. Bayezid, Gedik Ahmed Paşa'yı "tepelediğini" söylemekte ve Cem'in oğlu Oğuz Han'ın da hiç kimse duymadan öldürülmesini emretmektedir²:

Kulum İskender, biti³ sana vâsıl olduğu gibi bilesin ki Gediği depeledim. Gerekir ki sen de Cem'in oğlunu mecâl vermeyib boğdurasın ki gayet mühimdir amma bir ehad vâkıf olmaya şöyle bilesin alâmet-i şerîf üzere itimad kılasın; tahrîren fi evâhir-i şehr-i şevvâl sene seb'a ve semânîn ve semânemie. Bi-mekâm-ı Edirne

Kastamonu'da 879/1474'de (?) doğan, yedi yaşına kadar Fatih tarafından büyütülüp 885/1480'de de yine Fatih tarafından sünnet ettirilen⁴ Şehzade Oğuz Han yukarıdaki belgede yer alan 887/1482 tarihinde sekiz yaşında iken boğduruldu. Birinci vesika dikkate alındığında II. Bayezid'in zaten ölmek üzere olan Şehzade Oğuz Han'ı öldürtmesi izaha muhtaç gözükmemektedir. İlk ihtimal mektubun İskender tarafından yazılmasıyla padişahın şehzadenin

¹ TSA. E. 11983/2. Bk. Ek I. Bu mektubu ilk olarak Mumcu (*Siyaseten Katl*, s. 212)'de yayınlamıştır.

² TSA. E. 11983/1. Bu belge ilk olarak *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, fasikül 1, İstanbul 1938'de 12 numaralı vesika olarak neşredilmiş, bilahare Uzunçarşılı tarafından (*Osmanlı Tarihi*, II, s. 175, dn. 1), sonra da Mumcu tarafından (*Siyaseten Katl*, s. 212) yayınlanmıştır. Bk. Ek II.

³ *Biti* kelimesi, Osmanlılara ait eski vesikalarda mektup, berat ve ferman karşılığı olarak kullanılmıştır; bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 3. baskı, Ankara 1988, s. 279.

⁴ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar-Türkiye(1074-1990)*, Ankara 1990, c. II, s. 135.

öldürülmesini emrettiği fermanın gönderilmesi arasında hayli bir zaman farkının bulunmasıdır. Diğer bir ihtimale göre ise katlin öncesinde taht aleyhine bazı hareketler vukûa gelmiş olabilir.

Cem Sultan, Oğuz Han'ın öldürüldüğünü öğrenince oğlu için bir mersiye yazmıştır. Felek redifli bu mersiyede Cem, evladının katlinden duyduğu büyük acıyı ve çaresizliği etkileyici mısralarla ifade etmiştir¹.

1

Yakamı yırtup elünden nîcesi âh itmeyem
Cânımı odlara atdı derd-i Oğuz Han felek

Ağlamakdan ol ciğer-küşem firâkından müdâm
Kara kara kanlara boyandı bahristan felek

Bir kılına virseler virmezdüm Oğuz Hanum'un
Genc-i Kârûn ile bin mîlket-i Osman felek

Sînemi çâk eyle cânım hâk ü gönüm derdnak
Çünkü Oğuz Hân'um oldı hâk ile yeksan felek

Âh ü vâ-veyla dirîg ü hasret ü sad derd âh
Kim Oğuz Hân'um dahı görmeye yok imkan felek

Kanun içmişdür nice şehzâde-i meh-rûların
Ol sebebden geh kara geh görünür ahmer felek

İşidelden şâh Oğuz Han'un şehîd olduğunu
Derd ile oldı Frengistan'da Cem mecnûn felek

Cânımı yakdun u yıkdın ömrümün dîvârını
Bîd-i eyvânun yıkılsun aşağı geçsün felek

Hasret-i Sultan Oğuz Han ben Cemi hasretleri
Câm-ı Cem'de âteşi tâsı gibi yaksun felek

Mersiye'nin tamamı için bk. Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara 1993, s. 85-87. Ayrıca bk. Münevver Okur, *Cem Sultan, Hayatı ve Şiir Dünyası*, Ankara 1992, s. 40. Mersiye üzerinde edebî bir tetkik için bk. Cemal Kurnaz, "Cem Sultan'ın Oğuz Han mersiyesi: Bir kaside mi, üç gazel mi?", *Türk Dili*, sayı 530 (Şubat 1996), s. 315-320.

J. Yavuz Sultan Selim'in, Babası II. Bayezid'i Zehirlettiği Rivayeti

Bazı muteber kaynaklarda Yavuz Sultan Selim'in, babası II. Bayezid'i zehirleterek öldürttüğüne dair malûmat yer almaktadır. Böyle bir iddiayı tahkik edebilmek için öncelikle Sultan Selim'in tahta nasıl çıktığının ana hatlarıyla ortaya konması gerekmektedir.

II. Bayezid'in sekiz oğlu olduğu bilinmektedir. Bunlardan Abdullah, Şehinşah¹, Alemşah, Mahmud ve Mehmed babalarının sağlığında ölmüşlerdi. Geriye yaş sırasına göre Ahmed, Korkut ve Selim kalmıştı. Şehzade Ahmed Amasya, Korkut Manisa (Saruhan) ve Selim de Trabzon valiliklerinde bulunuyorlardı. Sultan Bayezid'in özellikle Şehzade Ahmed'i çok sevdiği ve yerine istihlaf etmeyi kararlaştırdığı sabittir. Şehzade Selim, böyle bir gelişmeye engel olabilmek, babasının tahtına kendisi geçebilmek için devlet merkezine yakın bir vilayetin kendisine tevcihini istedi. Selim'e Trabzon'a ilave olarak Kefe sancağı verildi ise de Şehzade bunu yetersiz bulup kabul etmedi. Bilâhare Kırım hanından takviye kuvvet alarak Rumeli'ye hareket etti. Bu teşebbüs İstanbul'da duyulunca devlet erkânı, padişahı Edirne'ye gitmek üzere yola çıkarıp Selim'in üzerine asker yollamak istemişlerdi. Selim, durumun bu şekilde geliştiğini öğrenince, âsi olmadığını, babasına saygısını arzetmeye geldiğini bildirmiş ve padişahın elini öpmek istediğini beyan etmişti. Ancak Selim'in maiyyetindeki askerî kuvveti gören devlet adamları tehlikeyi sezinlemiş ve Osmanlı ordusu, Selim'in kuvvetlerinin karşısında savaş vaziyeti almıştı. Bazı devlet adamlarının gayretiyle çatışma önlenmiş, buna mukabil Selim bir kısım tavizler elde etmişti. Kendisine Rumeliden Semendire sancağı verilmiş, en önemlisi de Şehzade Ahmed'in veliaht yapılmayacağına dair padişahın taahhüdünü temin etmişti.

¹ Karaman valisi Şehinşah'ın Şahkulu ile anlaştığı bu sebeble öldürülmüş olabileceğine dair bir rivayet mevcuttur. Şehinşah'ın lalası Haydar Paşa padişaha sunduğu bir arızada, Fenayi ve Dellak demekle maruf bazı kimselerin şehzadeyi yoldan çıkardıklarını, yakında Kızılbaşlarla ittifak edeceğini, önüne geçilmezse Karaman eyaletinin elden çıkacağını belirtmişti; TSA. E. 5590; bu mektup üzerine Şehzade Ahmed ve veziriazam Ali Paşa Karaman'a hareket ettiler. Ali Paşa, Şehzade Ahmed'i Konya'da bırakarak Şahkulu'nu bizzat takibe gitti. Ancak Ali Paşa'nın ölüm haberiyle birlikte Şehinşah'ın da ölüm haberi geldi (2 Temmuz 1551). Uluçay, Şehinşah'ın bu şekilde ölmesinin insanda bu ölümün normal olmadığı, zehirle veya başka bir surette öldürülmüş olabileceği kanaatini uyandırdığını belirtmektedir; bk. *Taht Uğrunda Baş Veren Sultanlar*, İstanbul 1961, s. 50. Alderson, Şehzade Mehmed, Mahmud ve Şehinşah'ın isyan ettikleri için babaları II. Bayezid tarafından idam ettirildiklerini ileri sürmektedir; bk. 30. Şehinşah'ın durumu yukarıda belirtilmişti; Şehzade Mehmed ve Mahmud'un ölümleri ise tabii idi; bk. Uluçay, "Bayazid II. in âilesi", *İÜFTD*, c. X, sayı 14 (Eylül 1959), s. 114-116.

Sultan II. Bayezid bir süre sonra bu taahhüdüne aykırı olarak Şehzade Ahmed'e haber gönderilmesini, yerini ona bırakacağını emretti. Bunun üzerine Selim kırk bin kişilik bir orduyla babasının kuvvetlerinin bulunduğu Çorlu civarına geldi. Bu sefer iki ordu arasında savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Neticede Selim'in kuvvetleri bozuldu ve Selim kaçmak zorunda kaldı. Bu gelişmelerden sonra Şehzade Ahmed'in hükümdarlığı gerçekleşmek üzereydi. Fakat Osmanlı tarihi boyunca, padişah değişimlerinde büyük bir güç olarak sahneye çıkan yeniçeriler bu defa da seslerini yükselterek Şehzade Ahmed'i istemediklerini, padişahlığını da tanımayacaklarını ilan ettiler. Çaresiz kalan Sultan II. Bayezid Selim'i İstanbul'a davet etmek zorunda kaldı. Selim İstanbul'a geldiğinde Şah İsmail üzerine yapılacak sefere kumanda etmesi teklifiyle karşılaştı. Şehzade Selim bunun üzerine ordunun başında padişahın bulunması gerektiğini, başka türlü ordunun idaresinin kolay olmadığını söyledi. Sultan II. Bayezid bu son teşebbüsünün de akim kaldığını görünce artık çaresiz olarak saltanatı Şehzade Selim'e tevcih etmek zorunda kaldı (918/1512)¹.

Yavuz Sultan Selim işte bu olağanüstü şartlar altında saltanatı elde etmiş idi. Bazı önemli kaynaklarda, dinlenmek üzere Dimetoka'ya doğru yola çıkan II. Bayezid'in bu sefer esnasında Sultan Selim tarafından zehirleterek hayatına son verildiğine dair bilgiler mevcuttur (10 Rebiyülevvel 918/26 Mayıs 1512). Peçevî, hiç bir yoruma gerek bırakmayacak şekilde Sultan Selim'in, babası II. Bayezid'i zehirleterek öldürttüğünü yazmaktadır². Münecimbaşı tarihinde de buna ilişkin bir kayıt vardır³. Şemdanizâde vak'ayı değişik bir üslubla ifade eder⁴. Hammer bu iddiayı kısmen şüpheli bulmakla birlikte

¹ Bütün bu gelişmeler ve ayrıntılı bilgi için bk. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu?", *İÜFTD*, c. VII, sayı 9-10; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 233-245.

² "...Ekber evladı Şehzade Ahmed'i veliaht etmiş ve yerine istihlaf edecek imiş idi. Velakin küçük diğer oğlu Sultan Selim Han hurûc idüb babası üzerine gelmiş ve diler dilemez yerine cülûs etmiş idi. Ve babası Sultan Bayezid'i dahi *tesmîm* idüb vefat etmiş idi"; bk. Peçevî İbrahim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, İstanbul [1281], (Matbaa-i Âmire), (Tıpkı basımı), c. I-II birlikte, İstanbul 1980, Enderun Kitabevi), c. I, s. 430.

³ "...bazı rivayette *mesmûmen* irtihal itmek üzere mezkûrdur"; bk. *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 443.

⁴ "...Selim Han...pederini Dimetoka'ya irsal ederken Karışdıran'a vardıkda şerbet-i şehadeti nûş ettirmekle Bayezid Han anda vefat etmiş idi. " der ve Yavuz Sultan Selim'in de aynı yerde hastalanmasından bahisle şöyle devam eder: "Ceza-yı amel, cinsinden ya mislinden. Hikmet-i Hüda Selim Han teferrüc ü safa kasdıyla gider iken Karışdıran'a vardıkda ilerü ve gerü gitmeye mecali kesilüb maraz-ı mezburdan vefat etti. Bayezid Han'ın Bana kıydın, kılıcın keskin olsun amma ömrün kalîl olsun' duası aynıyla zuhur etti"; bk. Şemdanizâde, 507.

"Müverrihîn-i devletin de sükûtu, Selim'in bütün hayatı bunu müeyyid görünürlüğü"¹ diyerek nihai kanaatini belirtir.

Müellifi bilinmeyen, 16. yüzyılda Grekçe yazılmış bir Osmanlı tarihinde de vak'ayla ilgili ayrıntılı malûmat yer almaktadır. Buna göre Selim, babasının geri dönerek tahta yeniden talip olması ihtimalini gözönüne alarak, Sultan Bayezid'in hekimbaşısı olan Ustrapis'i, on bin altın filori vaadiyle elde eder. Karşılığında, tedavi maksadıyla kendisine sürekli ilaç vermesi âdeti olduğu üzere bu yolla Bayezid'i zehirlemesini ister. Hekimbaşı, zehirli şerbet içirterek Bayezid'i öldürür². Lamartine de benzeri hususları öne çıkartmaktadır. Müellife göre Bayezid'in Dimetoka'ya giderken yeniden tahta geçmek amacıyla yürüyüşünü yavaşlatması üzerine Sultan Selim bu durumdan kaygılanır ve bir Rum hekim vasıtasıyla babasını zehirletir. Yazar ayrıca Bayezid'in maiyyetinde bulunan ve Dimetoka yolunda kendisine refakat eden bir İtalyan beyzadenin bu vak'ayı hatıratında anlattığını bildirmekte ancak kaynak vermemektedir³. Avusturya elçisi olarak üç kez Osmanlı Devletinde görev yapan Baron Ogier Ghislain de Busbecq (1522-1592) kitabında Sultan Selim'in, babasının ölümünü "ta'cfl" ettiğini yazmaktadır⁴. Nisbeten eski sayılabilecek bir diğer Batı kaynağında da Bayezid'in zehirletildiği belirtilmektedir⁵.

16. yüzyıl müelliflerinden Mustafa Cenâbî, Bayezid'in zehirletildiğini yazar⁶. Eserini Kanuni'nin tahta çıktığı sırada kaleme aldığı anlaşılan Keşfî, Sultan Bayezid'in bir sabah ansızın rahatsızlandığını, renginin solduğunu, ateşinin çıktığını, başının titrediğini, dudaklarında uçuklar hasıl olduğunu, başına müthiş bir ağrı girdiğini ve bu suretle aklını kaybederek delirdiğini kaydetmektedir⁷; bu sayılan haller bir zehirlenmenin belirtileri olabilir. 17. yüzyıl müelliflerinden Hezarfen Hüseyin Efendi, Bayezid'in şehid olarak vefat ettiğini belirtir⁸. Uzunçarşılı, "Cenabî'nin kaydından zehirlenmek suretiyle Sultan II. Bayezid'in vefat ettiği zannı hasıl oluyorsa da bunu teyid eden

¹ Hammer, IV, s. 86.

² Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, s. 188.

³ Lamartine, III, s. 613.

⁴ [Ogier Ghislain de] Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. H. Cahit Yalçın, İstanbul 1939, s. 191.

⁵ W. Eton, *A Survey of The Turkish Empire*, Londra 1799, s. 152.

⁶ Bk. Aylemü'z-Zâhir fî-Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no:3100, v. 332 b. (M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Bayezid'in Ölümü Meselesi", *İÜEFTD*, sayı 24, İstanbul 1970, s. 13'ten naklen.)

⁷ Bk. *Selimname*, Es'ad Efendi. no:2147, v. 19a-19b. (Tekindağ, s. 13'ten naklen)

⁸ Bk. *Tenkîhu't-Tevârih*, İÜ Kütüphanesi, no:2396, v. 175 b. (Tekindağ, s. 13'ten naklen).

başka malûmat yoktur"¹ demek de sunduğumuz kaynaklar, kanaatimizce bu iddianın pek de hafife alınamayacağını göstermektedir. Tekindağ, "öldürtme hususu pek de uzak bir ihtimal değildir" demektedir². Danişmend, Osmanlı kaynaklarının vak'a hakkında siyaseten sükût ettiklerini, zehirletme rivayetinin ecel rivayetinden kuvvetli olduğu kanaatini taşıdığını belirtir³.

Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan bir vesika söz konusu ihtimali güçlendirmektedir. On altıncı asrın başlarında yazıldığı tespit edilen, Sultan Bayezid'in ağzından yazılmış olan ve *Firaknâme-i merhûm Sultan Bayezid* başlığını taşıyan bu manzûme⁴, II. Bayezid'in, oğlu Selim hakkındaki tarizlerini içermektedir. Böyle bir manzûmenin Saray'da bulunması bile önemli bir anlam taşır. Özellikle

"Benüm dahi başumdaydı bu yazı
Ki yarın anda görüle terazu
O yirde kim olısar tanrı kadı
Alam dâdımı ben senden Selim şah"

kıt'ası manalıdır.

Mehmed Çavuşoğlu, Firâkî'nin şöyle bir kıt'asını hâdiseye irtibatlandırarak nakletmektedir⁵:

Çün be-hükm-i Kâdir ü Kahr-ı Sultân-ı Ezel
Taht ile tahta-i tâbûtı taksîm itdiler
Bahtı gör kim tahta-i tâbûta bindi Bâyezîd
Tahtı bir şah-ı Selîmü't-tab'a teslim itdiler

Bu iddianın doğruluğu kabul edilecek olursa diğer bir hanedan içi katl vak'asıyla karşı karşıyayız demektir⁶. Sultan Bayezid'in çıktığı yolculuktan geri dönüp tekrar saltanatı geri alma iddiası taşıyıp taşımadığı bilinmemektedir. Eğer o gün için olayların gelişiminden böyle bir sonuca varmak

¹ Bk. "Bayezid II.", s. 396. Mehmed Zeki (Pakalın) da zehirletme rivayetini doğru bulmamakta, eceliyle ölmüş olması gerektiğini ileri sürmektedir; bk. *Maktul Şehzadeler*, s. 200.

² Tekindağ, agm. s. 14.

³ Bk. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2. baskı, İstanbul 1971, c. II, s. 2.

⁴ TSA. E. 8525. Bk. Ek III.

⁵ Bk. "Şehzâde Mustafa mersiyeleri", *İÜFTED, Tayyip Gökbiğın Hatıra Sayısı*, sayı 12, (1982), s. 642; ancak manzumenin anlamı göz önüne alındığında II. Bayezid için değil de Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid için söylenmiş olduğu kabul edilmelidir.

⁶ Alderson, kardeş katli kanunu (the law of fratricide) ve Selim'in karakteri nazara alındığında Bayezid'in öldürülmüş olabileceğini kabul etmektedir; bk. s. 63, dn. 1.

mümkün oluyor idiyse Yavuz Sultan Selim, babasını zehirletmiş olabilir. Ancak bu iddia kesin olarak ispat olunamamıştır.

K. Yavuz Sultan Selim'in Sekiz Yeğenini Katli

Yavuz Sultan Selim yukarıda ifade edildiği üzere olağanüstü şartlar altında tahta oturduğunda ülke hâlâ istikrara kavuşmuş değildi. Bir yanda Şehzade Ahmed tahta geçmemenin kızgınlığıyla çeşitli tertipler peşindeyken diğer yanda Şehzade Korkut'un ne yapacağı kestirilememektedir. Üstelik Osmanlı ülkesi ciddî bir Şiîlik tehdidi altındaydı. O kadar ki Amasya valisi olan Şehzade Ahmed'in oğlu Murad, Anadolu'daki bazı vilayetlerde ortaya çıkan Kızılbaş ayaklanmalarının liderliğini yapmaktaydı¹.

İşte böyle bir ortamda Sultan Selim, dedesi Fatih'in Kanunnâmesini uygulayarak kardeş çocuklarının öldürülmesi emrini verdi. İlk olarak Bursa'da bulunan beş şehzade öldürüldü. Bunlar, Şehinşah'ın oğlu Mehmed, Mahmud'un oğulları Musa, Orhan, Emir ve Alemşah'ın oğlu Osman adlı şehzadelerdi². Padişah ayak divanını toplayarak yeniçeri ağalarından beşine her bir şehzadeyi bertaraf etme görevini vermişti³. Yeniçeri ağaları *islah-ı âlem ve nizâm-ı umûr-ı benî âdem için*⁴ şehzadeleri cansız bıraktılar (7 Şevval 918/16 Kânun-ı evvel 1512)⁵. Bazı tarihlerde şehzadelerin cellâtlarla olan mücadelesi uzun uzun anlatılmakta ise de bunların doğruluk derecesi şüphelidir⁶.

¹ TSA'da yer alan bir arizada Yavuz Sultan Selim'in cülûsu üzerine *sofuların* isyan ettiği, Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ın, Kara İskender isimli bir kimsenin teşvikiyle taç giyip bunların başına geçtiği belirtilmektedir; bk. E. 6522.

² Bu şehzadelerden Mehmed Niğde valisi, Osman Kangırı valisi olup yaşları yirmi civarında idi; bk. Kemalpaşazâde, IX. defter, v. 116 b. (Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-name Literature*, Berlin 1985, s. 74'ten naklen). Şehinşah'ın oğlu Mehmed ise yedi yaşında bir çocuktur; bk. Hammer, IV, s. 104. Yazarı belli olmayan Grekçe yazılmış Osmanlı tarihinde bu beş Şehzade Sultan Ahmed'in çocuklarıymış gibi gösterilmektedir; bk. *Grekçe Osmanlı Tarihi*, s. 190.

³ Hoca Sadeddin Efendi, II, 230.

⁴ Solakzâde, 353.

⁵ Bostanzâde Yahyâ, I, s. 63; Münecçimbaşı Ahmed Dede, III, s. 448; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 250; Zeki Arkan, "Manisa'nın 1 numaralı şer'iyye sicilindeki Osmanlı tarihi", *OA*, sayı X (İstanbul 1990), s. 118. Nişancı Mehmed Paşa, yedi şehzadenin bir gecede öldürüldüğünden bahsetmekte ise de tespit edebildiğimiz kadıyla aynı tarihte öldürülen şehzade sayısı beştir; müverrih vak'a tarihi olarak da 7 Şevval 919'u gösterir; bk. 207. Şehzade Mahmud'un oğulları Musa, Orhan ve Emir babalarıyla birlikte Bursa'da Şehzade Mahmud Türbesi olarak bilinen türbede medfundurlar; bk. Önkal, s. 105.

⁶ Mesela bk. Hammer, IV, s. 105; Mehmed Zeki, s. 204.

Ünlü Şeyhülislam İbn Kemal hâdiseye ülkenin kamu düzeninin bozulmaması, dirliği ve düzenliği açısından yaklaşmaktadır: "*Nizâm u intizâm, selâtin-i izâmun ahkâm-ı saltanatta istiklâline mevkuftur; bir vilayette bir kaç padişah olıcak sipâh ü raiyyet bî-huzur olub, ihtilal-i azîme ihtimali vardır. Lâ ceram, mukteza-yı ra'yi hazm-âzmâ¹ ile amel olunub ...beşiniün dahi maslahatları görildi.*"².

Klâsik devir Osmanlı tarihçileri idamları be'irli ilkelerle izah ederlerken³ son devir tarihçileri Batılı meslektaşlarının da tesiriyle şiddetle Sultan Selim'i suçlamaktadırlar⁴.

☞ Bu beş şehzadeden başka üç yeğen şehzadenin daha öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Şehzade Ahmed'in oğlu Mustafa olup Amasya'da bulunan türbesinde yer alan mezar taşına bir ilmik sembolü kazınmıştır. 919 (1513) tarihini taşıyan bu taşta yer alan *ilmikli ip*, şehzadenin boğdurulduğunu gösteren ilginç bir işarettir. Babasının amcasıyla saltanat mücadelesine girişmesinin kurbanı olan yeğen şehzadenin sandukasının üzerinde kısa bir mersiye de yer almaktadır⁵.

Yine Amasya'da bulunan ve kendi adıyla anılan türbede medfun bulunan şehzade Osman, babası Ahmed'in 918/1512 tarihinde öldürülmesinden bir yıl sonra Amasya'da boğdurulmuştur⁶. Şehzade Ahmed'in diğer oğlu Kasım, Yavuz'un Mısır'ı fethini müteakip öldürülmüştür. Şehzade Kasım, Tomanbay'ın yakalanmasına kadar onunla beraber bulunmuş, sonra izini kaybettirerek ele geçirilememiştir. Sultan Selim şehzadenin yakalanmasını mutlak surette istediğinden Kahire'den ayrılırken komutanlara sıkı emirler vermiştir. Padişahın ayrılmasından kısa bir süre sonra yakalanan Şehzade Kasım'ın, Hayır Bey tarafından alınan bir kararla gecikmeden boğdurulduğu

¹ Bu Farsça tamlama "öteden beri sınanmış doğru ve sağlam görüş gereğince" şeklinde çevrilebilir.

² Defter IX, v. 116 b. (Uğur, *The Reign of Selim I*, s. 74'den naklen).

³ Belli başlı Osmanlı tarihlerinin konuyla ilgili verdiği bilgiler için bk. Uğur, *The Reign of Selim I*, s. 216-220.

⁴ Mesela bk. Mehmed Murad Bey, *Tarih-i Ebu'l Faruk*, II, s. 260; Mehmed Zeki, s. 203; Danişmend, II, s. 3

⁵ Göklere çıktı meleklerden figanıyla anın
Gitmeğe azm itdi çün Şah Mustafa nazenin

Çünkü Firdevs oldu Hakdan menzil ve me'va
Rihleti tarihi oldu şah-ı firdevs-i berreyın ana

Bk. İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Kitabeler*, İstanbul 1927, s. 135-138.

⁶ İsmail Hakkı, 130-132; Uluçay, "Bayazıd II. in âilesi", s. 110.

anlaşılmaktadır (17 Muharrem 924/1518 Ocak sonu). Padişaha haber verilmesi halinde uzun bir zaman geçeceği ve bu süre içinde Türkmenlerin şehzadeyi kurtarma ihtimalinin bulunması dolayısıyla Hayır Bey diğer beylerin de fikirlerini alarak böyle bir karara varmış olmalıdır. Öldürüldüğünde on yedi yaşında olan şehzadenin kesik başı Şam'da bulunan Selim'e yollanmıştır. Mısır'daki *Osmanlıların* bu olaydan etkilenecek ağıladığından bahsedilmektedir¹.

Uzunçarşılı, Şehzade Korkut'un oğlunun da boğdurulduğunu belirtmekte² ise de bu bilgi diğer kaynaklar tarafından doğrulanamamaktadır³.

L. Yavuz Sultan Selim'in, Kardeşi Korkut'u Katli

Şehzade Selim'le babası II. Bayezid arasında çıkan savaşta Selim'in mağlub olması üzerine (917/1511) Şehzade Ahmed'in tahta çıkma ihtimali iyice artmış ancak yeniçerilerin karşı çıkması üzerine bu gerçekleşmemiştir. Şehzade Ahmed'in tahta çıkamayacağı anlaşıncaya, Selim'in aleyhtarları bu kez de Şehzade Korkut'u hükümdar yapmak için teşebbüse geçip kendisini İstanbul'a davet etmişlerdi. Korkut Manisa'dan İstanbul'a hareketle doğrudan Yeniçeriler Camii'ne gitmiş ve onlara, kardeşi Ahmed'den çekindiği için payitahta geldiğini söylemişse de, yeniçerilerin padişah değişimelerindeki etkisini bildiğinden aslında muvafakat ve desteklerini sağlamak amacıyla geldiği herkesin malûmuydu. Yeniçeriler Korkut'a hürmet etmekle beraber Selim'den başkasını istemediklerini açıkça beyan ederek, Korkut'un hayatına dokunulmaması için kendilerince taahhütte bulundular⁴. Daha sonra Sultan II. Bayezid tahtını devrederken, isyan etmemeleri halinde kardeşlerine ilişmeyeceğine dair zaten Selim'den söz alacaktı⁵.

Selim tahta geçince yeniçerilerin tavassutu ve verdiği söze binaen Korkut'un hayatına dokunmamış ve eski görev yeri olan Manisa'ya dönmesine izin vermişti⁶. Fakat Korkut'un Manisa'ya gider gitmez Midilli adasını

¹ Uzunçarşılı, "Memluk sultanları", 533-535; a. mlf. *Osmanlı Tarihi*, II, 296-297.

² Bk. *Osmanlı Tarihi*, II, s. 251; a. mlf., "II. Bayezid'in oğullarından Sultan Korkut", *Belleten*, c. XXX, sayı 120, s. 592.

³ Solakzâde'ye göre Yavuz, Korkut'un oğlunu öldürmemiştir. Zira Murad isimli oğlu İran'da ölmüş, Alaaddin ve ismi bilinmeyen diğer bir oğlu da Mısır'a kaçıp orada ölmüşlerdir; bk. s. 358. Aynı anlamda bk. Gökbilgin, "Korkut", *IA*, c. VI, s. 859; Uluçay, "Bayazid II'nin âilesi", s. 114.

⁴ Gökbilgin, "Korkut", s. 858.

⁵ Hoca Sadeddin Efendi, II, s. 224, 231.

⁶ Geniş bilgi için bk. Uluçay, "Y. S. Selim nasıl padişah oldu?"; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 244, 249.

istememesi, maiyyetindeki önemli sayıdaki askeri terhis etmemesi, yeni padişahın kafasında soru işaretleri oluşmasına sebep oldu¹.

Şehzade Korkut, Sultan Selim'in, yeğen şehzadeleri boğdurtması üzerine saltanat iddiasından çoktan vazgeçmiş, canının derdine düşmüştü. Şair ruhlu bir şehzade olan Korkut'un Yavuz'la uğraşacak takatinin bulunmadığı anlaşılmaktadır². Şehzade böyle bir ruh hâleti içinde, sadakatini teyit için Sultan Selim'e bir mektup yazar. Mektupta, hiç bir vakit hizmet ve sadakatten ayrılmadığını, bundan sonra da ayrılmayacağını belirtir. Sultan Selim bu mektuba verdiği cevapta "*Malûm ola ki ahd-i sâbıkam îkasına irsal eyledüğün tazarrunâme vâsıl oldu. Ve ol babda senin dahi malûmundur ki benim garazım saltanattan intifa-ı nâr-ı fiten olub. ..Şark cânibinde azimet-i hümayunum mukarrer olub madem ki siz ahd-i sâbık üzere olasız, bu cânibden asla endişe itmeyüb duaya iştiğal buyurasız ve's-selam*" diyerek eski taahhüdünde sabit olduğunu belirtir³.

Padişahın cevabî mektubunu alan Korkut bir parça rahatlamakla birlikte kendince bazı tedbirlere başvurmaktan da geri durmaz. Kendisine baştan söz vermiş olan yeniçerilerle ve onların itimat ettikleri bir kaç sancak beyiyle irtibata geçip durumunu kuvvetlendirme çabasına girişir. Ancak bu teşebbüsler Sultan Selim'e biraz da değiştirilerek ulaştığında, padişah kendisinden beklenmeyecek⁴ bir yola başvurur. Korkut'un saltanat iddiasının bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmak amacıyla, devlet adamlarının ağzından, şehzadeyi tahta geçmeye davet eden düzmece mektuplar hazırlattırarak Manisa'ya yollar. Korkut kendisini iğfal eden bu mektuplara kanarak saltanat davetine olumlu cevap verir⁵.

¹ Uluçay, "Bayazıd II. in âilesi", s. 114.

² Tâc ü kabâyı terk idüb üryan olayım bir zaman
Gurbette seyrân eyleyüb mihmân olayım bir zaman

Gâh düşüben gâhi turub gülüben gâh ağlayub
Gâh kan yudub serhoş olub sekrân olayım bir zaman

Bk. Mehmed Zeki, *Maktul Şehzadeler*, s. 210-211.

³ Feridun Bey, I, s. 374.

⁴ İbn Kemal bu düşüncede değildir. Müellif, Selim'in başvurduğu yolu meşru görür: (Bk. Kemal Paşazâde, Defter IX, v. s. 130a. ; Ahmet Uğur, "İbn Kemal'in siyasî görüşleri", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, Ankara 1986, s. 76'dan naklen.)

Gerekdir erlik ile bile
Ki erlik ondurur dokuzu hile
Biter tedbir ile bitmez ceysle iş
Anun çün derler ed-tedbiru ve' ceys

⁵ Hoca Sadeddin Efendi, II, s. 231.

Bu mektuplaşma üzerine Sultan Selim Manisa'ya hareketle şehzadenin sarayını kuşatırsa da Korkut ve nedimi Piyale saraydan kaçarlar. Padişah, kaçakların yakalanması için gereğini emrederek Bursa'ya döner. Korkut ve Piyale üç hafta kadar bir mağarada gizlendikten sonra Teke vilayetine (Antalya) gidip oradan Rodos'a kaçmayı planlarlar. Tâcü't-Tevârîh'te yer alan malûmata göre, Antalya'ya gelen Korkut ve Piyale burada yine bir mağarada gizlenirler. Piyale kaçış için gerekli olan gemiyi temin etmek üzere şehzadenin atıyla mağaradan ayrılır ve yolda rastladığı bir kimseye başlarından geçeni anlatarak kendilerine yardımcı olmasını ister; karşılık olarak da şehzadenin atını o kimseye verir. Ancak tahmin edileceği üzere bu onları ele vermeye yetecektir. Şehzadenin cins atına bir köylünün binmesi şüphe çeker ve neticede Teke valisi Kasım Bey, Korkut ve Piyale'yi yakalayıp durumu İstanbul'a padişaha bildirir. Sultan Selim firarileri getirmek üzere Karaçin Oğlu'nu ve bir kaç gün sonra da Sinan Bey'i Antalya'ya yollar; Sinan Bey'in görevi bellidir; şehzadeyi bertaraf etme işi ona tevdi edilmiştir¹. Korkut, başına geleceği anlamış ancak yapacak bir şeyi kalmamıştır. Padişaha son bir mektup yazmak istediğini söyler. Verilen süre içinde mektubu yazar. Sonra "*şehzadeyi mest-i şarab-ı şehadet*" eyerler (Muharrem 919/13 Mart 1513)².

Sultan Selim'in Korkut'un mektubunu okurken ağladığı ve "*Neslimizde bu kötü geleneği icad eden kişi, Tanrının rahmetinden uzak olsun*" dediği rivayet olunmaktadır³. Bir kayda göre padişah üç gün yas ilan etmiş ve kardeşini ihbar edip de mükâfat almak üzere gelenlerin boynunu vurdurtmuştur⁴. Şehzade Korkut, Bursa'da Orhan Gazi Türbesi'nde defnedilmiş ve nedimi Piyale de ölene dek türbedarlığını yapmıştır⁵.

Şehzade Korkut'un idamının halk arasında hoşnutsuzluğa sebep olduğu anlaşılmaktadır. Şehzade Korkut'un idamından sonra Deli Birader de denilen *Bursa'lı Gazali Mehmed*⁶, idam vak'ası üzerine hissiyatını bir mersiye ile dile getirmiştir⁷. Şehzade Korkut'un idamı isyan hukuku çerçevesinde

¹ Hoca Sadeddin Efendi, II, s. 233.

² Müneccimbaşı Ahmed Dede, III, s. 449; Solakzâde, 356; Nişancı Mehmed Paşa, s. 207; Lütî Paşa, s. 205; Hadîdî, s. 384; Hoca Sadeddin Efendi, II, s. 233.

³ M. Nuri Paşa, I-II, s. 80.

⁴ Hammer, IV, s. 106.

⁵ Hoca Sadeddin Efendi, II, s. 234; Önkâl, s. 271; Önkâl, Kamil Kepecioğlu'nun, şehzadenin önce Orhan Gazi Türbesi'ne defnedildiğini ve daha sonra Şehzade Ahmed Türbesi'ne nakledildiğini söylediğini belirtmektedir; bk. s. 118, dn. 4.

⁶ Orhan Şaik Gökyay, "Deli Birader", *DİA*, c. IX, s. 135-136.

⁷ Ey gönül daima gâm ile geçüb
Ferah adını anma dünyâde

değerlendirilmeye müsait gözükmemektedir. Şehzadenin isyan ettiği çok açık olarak tespit olunamamaktadır¹. Tarihî kaynaklarda zikredilen mektuplaşma hâdisesi doğru ise Korkut, ülkeyi tekrar fesada verecek bir unsur olarak düşünülmüş olmalıdır. Sultan Selim'in, şehzadeyi kışkırtması, iğfal etmesi zikredilmesi gereken bir husus olmakla birlikte burada belirleyici ve önemli olan Korkut'un tutumudur.

M. Yavuz Sultan Selim'in, Kardeşi Ahmed'i Katli

Yavuz, kardeşi Korkut ve yeğen şehzadeleri bertaraf ettikten sonra sıra Şehzade Ahmed'e gelmişti. Şehzade Ahmed'in babasının sağlığında tahta geçmek için verdiği mücadele burada tekrar edilmeyecektir. Şehzade Ahmed'in daha babasının sağlığında tahta geçme arzusunu saklamadığı bi-

Perde-i gafleti götür gözden
 Nazar eyle bu çarh-ı cellâde
 Kâse-i serden edip sâgar
 Hûn-i nâ haktan idinür bâde
 Sunar ol câmı her kişiye dimez
 Bu gedâdır bu padişah zâde
 Kanı Korkut Han ki şevketle
 Misli bulunmaz idi dünyâde
 Hasılı yandı nâr-ı hasretle
 Harmen-i ömrünü verip bâde
 Serv kaddı nihâl-i serkeş iken
 Oldı bâd-ı ecelden üftâde
 Sûreta gerçi düştü şâhlıktan
 Oldı şâh-ı hakiki ukbâde
 Şüheda menziline erişüben
 Saltanat buldı dâr-ı uhrâde
 Dedi hâtif vefatına târih
 Meskenin ola arş-ı âlâde

Bk. Uzunçarşılı, "II. Bayezid'in oğullarından Sultan Korkut", *Belleten*, c. XXX, sayı 20, (Ekim 1966), s. 591; Uğur, Kemal Paşazâde tarihinde de yer alan bu manzumenin müverrihe ait olduğunu söylemektedir; bk. agm. s. 74.

¹ Krş. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II, s. 20.

linmektedir¹. Sultan Selim önce Ahmed taraftarı olan Veziriazam Koca Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırdı. Korkut hâdisesinde denediği metodu burada da deneyerek Şehzade Ahmed'e devlet adamlarının ağzından düzmece mektuplar yazdırdı. Mektuplarda padişahın günahsız şehzadeleri ve veziriazamı haksız yere öldürttüğünden bahisle kendisine destek verileceği yazılıydı. Beylerin bu iğvasına aldanan şehzade içindeki iktidar hırsına yenilerek ordusuyla birlikte Bursa'ya hareket etti².

Sultan Selim bunun üzerine "*Padişah-ı saîd merhum Sultan Bayezid Hazretleri ki babamdur böyle vasiyyet kılmuş idi ki madem ki biraderlerimden suret-i muhalefet ve inad zuhur itmeye benden onlara zarar ...irmeye ve tiği ğılaflından çıkub aramıza girmeye lakin bu gûna hareket-ı şenialardan sonra tahammüli mahz-ı ihmal ve umûr-ı saltanata ihtilaldir bir vilayette iki ...şîr olmaz*³" diyerek Bursa'dan hareket etti. İki ordu Yenişehir ovasında karşılaştı. Savaşta Şehzade Ahmed'in ordusu bozuldu ve Şehzade yakalandı. Şehzade, kardeşinin yanına gönderilmesini istediye de Selim görüşmekten kaçınarak "*Bir Osmanlı şehzadesine layık sancağın kendisine verileceğini*" söylemekle yetinmişti ki bu, şehzadenin idam fermanı demek oluyordu⁴. Korkut'u öldürmekle görevlendirilen Sinan Ağa bu defa "*emr-i padişahi ile nizâm-ı âlem için kavâid-i Âl-i Osman üzere*" kaydını görecekti⁵. Hâdisenin tarihi 17 Safer 919/24 Nisan 1513'tür⁶. Şehzade Ahmed Bursa'da kendi adıyla anılan ve annesi Bülbül Hatun tarafından yaptırılan türbede medfundur⁷.

¹ Kemalpaşazâde tarihinde Şehzade Ahmed'in ağzından aktarılan ifadeler bunu açıkça göstermektedir: "*Karındaşum Korkud Han namus-ı saltanata riayet itmeyüb mahza Mısır sultanı ile ahd ü misak ve münasebet ü ittifak için diyar-ı Araba azimet itdi; ol maslahat tamam olub uhûd u mevasık tamam müekked olduktan sonra yine sancağına avdet itdi. Ol bir karındaşum Selim Han dahi oğlını görmegi bahane-i şahane idüb Rumiline geçdi. Babam mariz ü bî-mecal olub kendü haline iştiğalinden vilayet ahvali kemal mertebede ihtilal bulub-durur. Münasib oldur ki mukaddema varub Korkud'tı tedib eyleyem andan Rumiline geçüb karındaşum Selim'i çıkarub, babam yirine padişah olam*"; bk. Defter 8, v. 200 b. (Uğur, *The Reign of Sultan Selim I*, s. 48'den naklen).

² Hoca Sadeddin Efendi, II, s. 234-235.

³ Solakzâde, s. 351.

⁴ Hammer, IV, s. 108; Mehmed Zeki, s. 214.

⁵ Solakzâde, 358; Hoca Sadeddin Efendi, II, 237-238; Müneccimbaşı, III, 450; Hadîdî, 384; Lütfî Paşa, 204; Kâmil Paşa, I, 143; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 252.

⁶ Danişmend, II, 5. Nişancı Mehmed Paşa, vak'a tarihi olarak 9 Safer 919'u göstermektedir; s. 207.

⁷ Uluçay, "Bayazıd II. in âilesi", s. 110; Önkâl, s. 117.

N. Kanuni Sultan Süleyman'ın, Cem Sultan'ın Oğlu Murad'ı ve Onun Oğlunu İdamı

II. Bayezid'le saltanat mücadelesine giren Cem Sultan'ın üç oğlu vardı: Oğuz Han, Ali ve Murad. Oğuz Han, babasının amcasıyla girdiği mücadele sırasında amcasının emriyle boğdurulmuştu. Ali hakkında ise bilgimiz bulunmamaktadır¹. Konumuzu teşkil eden Şehzade Murad ise 880/1475'de (?) Konya'da doğmuş, babasıyla beraber gittiği Kahire'de Haziran 896/1490'da Sultan Kayıtbay'ın oğlu ile birlikte sünnet edilmiş² ve bu tarihten sonra sebebini bilemediğimiz bir surette Rodos adasına geçerek tanassur etmiştir³. Cem'in ölümünden sonra Osmanlı Devletinin geleneksel düşmanı olan devletler bu defa da onun oğlundan yararlanmak istemişlerdir. St. Jean Şövalyeleri bir hanedan mensubunu ellerinde bulundurmakla, gerektiğinde bunu Osmanlılara karşı koz olarak kullanmak, onun üzerinden maddî ve siyâsî çıkar sağlamak ve özellikle Osmanlılara karşı harekete geçmek isteyen İran gibi devletlerle pazarlığa girişmek imkânına kavuşmuşlardı⁴.

Murad'dan yararlanmak isteyenlerin başında Şah İsmail gelmektedir. Şah İsmail daha II. Bayezid devrinde Rodos Şövalyelerinin reisine gönderdiği bir mektupla Osmanlı padişahını zor duruma düşürmek için Murad'ın serbest bırakılmasını istemişti. Bu isteğin reddedilmesinden ve akabinde Çaldıran'da Yavuz'a yenilmesinden sonra bu kez şövalyelerin reisine bir elçi gönderdi. Rodos'taki müzakerelerin devamı sırasında Şah İsmail bir mektup daha yollayarak Osmanlılara karşı yeniden savaşa hazırlandığını, şehzadenin kendilerine teslimini istedi ancak bu kez de red cevabı aldı. Yavuz'un ölümü ve tahta Sultan Süleyman'ın çıkmasından sonra Şah İsmail son bir teşebbüste daha bulundu. Gönderdiği elçi, Castello di Feroclo'da ikamet eden Şehzade Murad'la da görüşmüş ancak yine bir sonuç alamamıştı⁵.

Şah İsmail'den başka Papa X. Leon'un da Murad'ın peşinde olduğu görülmektedir. Yavuz Sultan Selim devrinde yeni bir Haçlı ittifakı oluşturmaya çalışan Papa, Şehzade'yi Roma'ya getirtip oradan Macaristan'a göndermeyi planlıyordu. Osmanlı tahtının vârisi olan Şehzade Murad'ın Macaristan sınırlarında görüldüğünde "bütün Türkiye'nin ayaklanacağını" ve böylece Osmanlıların zayıf bir noktasını eline geçireceğine inanıyordu⁶.

¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 175.

² Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, s. 135.

³ Cavit Baysun, "Cem", *İA*, c. III, s. 79; Okur, s. 31.

⁴ Şerafettin Turan, "Rodos'un zaptından Malta muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 52.

⁵ Turan, "Rodos'un zaptı", s. 52-53.

⁶ Turan, "Rodos'un zaptı", s. 53.

Şehzade Murad üzerinde cereyan eden bu kabil tertip ve pazarlıklar hiç şüphesiz Kanuni'nin bilgisi dahilinde idi. Kanuni'nin bu planlara son verme gereğini duymuş olduğu açıktır. Zira Rodos'un fethini müteakip şehrin teslim edilmesi sırasında, Kanuni'nin, Murad'ın kendilerine verilmesini istediği, aksi takdirde hiç kimsenin limanı terketmesine izin vermeyeceğini beyan ettiği bilinmektedir¹. Hatta Kanuni, Şehzade ile yakınlığı bilinen bir Rodosluya Murad'ın saklandığı yeri gösterecek olursa günde 10 duka tahsisat bağlanacağını vaad etmiştir². Neticede Murad ile bunun Cem ismindeki oğlu³ yakalanarak padişaha teslim edilmiştir. Murad'ın iki kızıyla karısı İstanbul'a yollanmıştır⁴.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzade Murad ve oğluna Müslüman mı yoksa Hristiyan mı olduklarını sorduğu ve Hristiyan oldukları şeklinde cevap vermeleri üzerine her ikisinin de boğdurulduğu ifade edilmektedir (27 Aralık 1522)⁵.

Ö. Kanuni Sultan Süleyman'ın, Oğlu Mustafa ve Onun Oğlu Mehmed'i Katli

Osmanlı tarihinin en dramatik hâdiselerinden biri Şehzade Mustafa'nın öldürülmesidir. Bu değerlendirme gerek hâdisenin oluş biçimi gerekse Osmanogulları için menfi yönde bir dönüm noktası olmasından ileri gelmektedir. Geçmişe dönük bir projeksiyon belki sosyal bilimlerde pek geçerli bir metot değildir; ancak Şehzade Mustafa öldürülmemiş ve tahta geçmiş olsaydı Kanuni'nin son yıllarında devlette başlayan çözülme ve inhitat belki bir müddet ertelenmiş olacaktı denilebilir.

¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 316.

² Turan, "Rodos'un zaptı", s. 70.

³ Murad'ın kaç oğlu olduğu şüphelidir. Feridun Bey, Murad'ın tek oğlunun öldürüldüğünü yazmaktadır; bk. *Mecmûa-i Münşeatî's-Selâtin*, I, s. 539. Hammer'e göre (V, 32) tek oğlu vardır. Uzunçarşılı, tarihinde çelişkili bilgi vermektedir. Bir yerde Murad'ın Cem isminde bir oğlu olduğunu söylemekte (II, s. 316), diğer bir yerde (II, s. 175) oğullarından, bir başka yerde ise (c. II sonundaki şecerede 16 numaralı not) iki oğlundan bahsetmektedir. Turan ise, bir Batı kaynağına dayanarak şehzadenin iki oğlu olduğunu belirtmekte, Uzunçarşılı'nın şehzadenin oğlunun ismini Cem olarak göstermesinin bir yanlış anlaşılma kaynaklanmış olabileceğine işaret etmektedir; bk. "Rodos'un zaptı", s. 70, dn. 6.

⁴ Vezir Ahmed Paşa'nın Kanuni'ye bu konudaki arzısı şöyledir: "Arz-ı bende-i fakir budur ki Cem oğlu adına olan kâfirin hususîcün ferman olunmuş mezkûrun iki kızı ve bir avreti ayağınız toprağına gönderilüb berûye döndükde Pîrî Paşa'ya gelmişler bir emîn kimesne bulub bir mahfuz kâfir evinde emanet konulmağın bu gece mezkûr emîn bulunmadı ve bir sanduk eşya..."; TSA, E. 5681. Bk. Ek IV.

⁵ Hammer, V, s. 32; Uluçay, *Taht Uğrunda*, s. 43; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 139; a. mlf. *Osmanlı Tarihi*, II, s. 316; Mumcu, s. 197.

Şehzade Mustafa hâdisesinde öne çıkan iki kişi vardır: Kanuni'nin hanımı Hürrem Sultan ve damadı Veziriazam Rüstem Paşa. Bu ikili, tahta geçme ihtimali en yüksek Şehzade olan Mustafa'yı beıtaraf ederek Şehzade Selim'i ya da Bayezid'i padişah yapma planlarını gerçeğe tahvil etmek üzere bir dizi tedbirlere başvurdular. İlk olarak Şehzade'yi saltanat sancağı olan Manisa'dan aldırıp Amasya'ya tayin ettirdiler. Veziriazam Rüstem Paşa, Mustafa'nın İran şahıyla sözde muhaberesine dair düzmece mektuplar tertip ettiriyordu; nihayet saraya adamlar göndererek Şehzade Mustafa'nın yeniçerilerle anlaşarak taht davasına kalktığını bildirdi. Kanuni Sultan Süleyman Şehzade'ye o kadar güveniyordu ki bu ihbara şöyle cevap verdi:

"Hâşâ Mustafa Hân'ım bu küstahlığa cür'et ide ve benim hayatımda bir vaz'ı nâ-mâ'kul irtikâb ide. Bazı müfsidler kendüler mâyıl olduğu şehzadeye mülk münhasır olsun deyu bühtan iderler. Zinhar bu sözü bir dahi lisana getürmeyin; bu makûle mesâvîye vücud virmeyin"¹.

Kanuni'nin, ölümünden sonra Şehzade Mustafa'nın tahta geçmesini istediği ve oğlunu çok sevdiği anlaşılmaktadır².

Şehzade Mustafa'yı halk da çok sevmektedir. Bu konuda, Kral I. Ferdinand'm murahhasları olarak 1553 yılında Osmanlı Devletine hareket eden *Türkiye Mektupları* isimli kitabın yazarı Ogier Ghiselin Busbecq'in başkanlığını yaptığı bir heyette hiç bir resmi sıfatı olmaksızın kendi hesabına yolculuk yapan seyyah Dernschwam'ın tuttuğu seyahat günlüğü çok kıymetli malûmat içermektedir. Dernschwam, Mustafa için şöyle demektedir: *"Bütün halk kendisini çok seviyor. Memleketin her yöresi ona çok bağlı. O, askerler arasında da çok sevilen bir şehzade. Hatta ona sultan bile diyorlar. Bu durumda padişahın ölümünden sonra Mustafa'yı padişah yapacakları kesin"³.* Halkın Şehzade Mustafa'ya olan teveccühünün saltanata bir tehdit olarak padişaha takdim edildiği anlaşıyor.

960/1553 yılı sonlarında Kanuni artık iyice yaşlanmış olduğundan İran'a karşı yapılacak seferde ordunun başına geçmek istememiş ve yerine Veziriazam Rüstem Paşa'yı görevlendirmişti. Rüstem Paşa Konya'ya vardığında padişaha bir mektup göndererek askerler arasında padişahın yaşlılığından dolayı sefere çıkamadığı, yerine Şehzade Mustafa'yı tahta çıkarmak istedikleri şeklinde şayia yayılmakta olduğunu, padişahın bizzat

¹ Peçevî, I, s. 300.

² "...Hakkül insaf, Şehzade Sultan Mustafa'yı yerlerine istihlaf etmek murad-ı şerifleri olduğuna hilaf yağmış, mani olan Rüstem Paşa imiş"; bk. Solakzâde, s. 521.

³ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, 2. baskı, Mersin 1992, s. 187.

sefere çıkması gerektiğini arzetti. Bunun üzerine Kanuni, Rüstem Paşa'yı geri çağırıp ordunun başına kendisi geçerek Nahçıvan seferine çıktı. Bu arada Rüstem Paşa padişahla yaptığı uzun müzakerelerden sonra onu, Şehzade Mustafa'nın bertaraf edilmesi gerektiğine ikna etmişti. Şimdi yapılacak iş, şehzadeyi Nahçıvan seferine katılması için davet etmek ve en uygun zamanda öldürmektir. Şehzade Mustafa babasının davetine uyarak elli bin kişilik ordusuyla Amasya'dan babasının bulunduğu Konya Ereğlisi civarında bulunan Aktepe'ye gelerek otağını kurdu. Durumu sezen bir kaç yakın adamı kendisine padişahla mutlaka görüşmek istiyorsa herkes tarafından görülecek şekilde açık bir alanda görüşmesini salık verdiler¹. Ancak şehzade, babasından bu tarz bir muamele ummadığı için söylenenlere aldırmış etmedi. *

Bundan sonrasını Peçevî şöyle anlatmaktadır:

"...Şehzade-i âzâde süvâr olub bârgâh-ı padişah-ı saadet destgâha geldiler. Divanhâne-i hümayuna karîb yerde piyade olub vüzera önüne düşüb hayme-i hümayun önünde selamlayub şehzade içeriye duhûl itdiği gibi takdir-i hakda -celle şanuhu- zaman-ı hayatı ol demde âhir imiş; ol saatde eyyâm-ı ömrü itmama irişti"² (27 Şevval, Cuma 960/1553).

Peçevî, hâdiseye ilgili bunları ifade etmekle yetiniyor ve yorum yapmıyor. Hammer tarihinde ise, Kanuni'nin atlas bir perdenin arkasından olanları seyrettiği ve Mustafa'nın kendisini yardıma çağıran feryatlarına kayıtsız kaldığı ifade edilmektedir³. Böyle bir tasvirin gerçeğe uygun olduğunu kabul etmek güçtür. İ. Hami Danişmend'in de dediği gibi Kanuni Sultan Süleyman gibi ince ruhlu, şair ve özellikle oğlunu çok seven bir babanın iğfal edilerek ve istemeyerek vermiş olduğu feci bir emrin uygulanmasına bu kadar hissizce seyircilik etmesi akla sığacak bir husus değildir⁴. Kazaskerler maiyyetinde bulunan ulemanın, şehzadenin namazını kılmak üzere Ereğli'ye gitmeleri tenbih olunarak daha sonra şehzadenin naaşı Bursa'ya nakledilmiş ve Sultan II. Murad'ın mezarı yakınında defnolunmuştur⁵.

¹ Artuk, s. 274; Hammer, VI, s. 37-38; Ali Aktan, "Osmanlı hanedanı içinde saltanat mücadelesi ve kardeş katli", *TDTD*, sayı 11 (Kasım 1987), s. 47; Mehmed Zeki, s. 225.

² Bk. I, s. 303.

³ Hammer, VI, s. 39.

⁴ Bk. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, s. 284.

⁵ Peçevî, I, 303; Hammer, VI, 40; Önkol, Şehzade Mustafa'nın türbesine, kendisinden önce ölerek Muradiye'de defnedilen Fatih'in oğlu Mustafa'nın türbesinden ayırdetmek üzere "Mustafa-i Cedîd Türbesi" adı verildiğini belirtmektedir. Türbenin kitabesinde inşa tarihi olarak 981 (1573) tarihi okunduğuna göre şehzadenin ölümünden yirmi sene sonra yapılmış demektir; bk. *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, s. 159.

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin yol açtığı tepkilere geçmeden önce oğlunun boğduruluşunu da zikretmemiz gerekmektedir. Hürrem Sultan'ın, Mustafa'dan sonra oğlunun da öldürülmesi için Kanuni'yi iknaya çalıştığı görülmektedir:

"Din bizim çocuklarımızın hayatından daha evvel gelir. Müslümanlar Osman hanedanı ile ayakta durmaktadırlar. Bu aile mahvolursa din de mahvolur. Halbuki dahili nifaklar kökünü kemirirse bu hanedan nasıl ayakta kalabilir? Binaenaleyh haşmetpenah, hanedanınızın devletinizin ve dininizin harabîden vikayesini arzu ederseniz her türlü çareye tevessül etmelisiniz. Eğer bu fiille bir çok felaketlerin önü alınabilirse bundan çekinmemelisiniz. Çünkü dinin selameti bir adamın kendi oğlunun hayatından bile kıymettardır. Mustafa'nın oğluna gelince onu muhafaza etmek için büyük bir sebep yoktur. Çünkü babasının cinayeti onu da berbat etmiştir. Eğer hayatta kalmasına göz yumulacak olursa derhal bir fırkanın başına geçmeğe ve babasının ölümünün intikamını almağa kalkacağından şüphe edilemez"¹.

1554 Mayıs'ında² İbrahim adında bir tavaşi ağa Bursa'ya gönderilerek Mustafa'nın oğlunu öldürmekle görevlendirilir. Bu küçük şehzade yedi buçuk yaşında olup ismi Mehmed'dir³. İbrahim Ağa Bursa'ya gelir ve annesinin elinden Şehzade Mehmed'i alarak boğdurur⁴. Şehzade Mustafa'dan sonra oğlunun da öldürülmesinin halk üzerinde derin tesirler yaptığı görülmektedir. Hatta olayın geçtiği Bursa'da halkın bir araya toplanıp nümayiş yaptığı ifade edilmektedir:

"...Bursa kadınları, çocukları ve hizmetçileri ile büyük bir kalabalık halinde (saçını başını yolan çocuğun annesinin) yanına koştular. Feryatlar ayyuka çıkıyordu. Kapılardan dışarı fırlamışlar; 'Şu Hadım nerede? Hadım nerede? Onu parça parça etmeli!' diye haykırıyorlardı."⁵.

¹ Busbecq, s. 49-50.

² Dernschwam, s. 82.

³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II'nin sonundaki şecere; Aktan, Hammer'e atıfla şehzadenin isminin İbrahim olduğunu söylüyorsa da bu doğru değildir; bk. agm. II s. 48. Esasen Hammer'de (VI, s. 40) geçen isim şehzadeye ait olmayıp, şehzadeyi öldürmekle görevli olan İbrahim'e aittir; ayrıca bk. Uluçay, "Mustafa (Mustafa Sultan)" *İA*, c. VIII, s. 691.

⁴ Dernschwam, s. 82; Hammer, VI, s. 40; Lamartine, III, s. 822-823; Uluçay, "Mustafa", s. 691; Arıkan, agm. s. 127.

⁵ Busbecq, s. 52.

Muhtemelen Kandî tarafından yazılmış *Ve merhum u mağfur saîd ü şehid Sultan Mustafa Hanun oğlu için tarihdür* başlıklı manzume¹ bu cinayetin münevverler arasında da tepkiyle karşılandığını ve sorgulandığını göstermektedir:

Çün o mazlum kati olundı bî-günâh
Hak Ta'âlâ rahmi ile toyladı
Atası bir mekre uğradı hele
Yâ bu masum kime n'itdi n'eyledi
Bu firâk (u) hasrete târîh için
Halk-ı 'âlem hep ana âh eyledi

Şimdi Şehzade Mustafa'nın katlinin doğurduğu tepkilere geçebiliriz. Bunları maddeler halinde belirtelim:

1) İdam, askerler arasında büyük infial uyandırmış ve Şehzade Mustafa'ya bağlı bir kaç bin asker Acemlerin tarafına geçmiştir². Şehzade Mustafa'nın maiyyetindeki bazı kimselere hâdiseyi takip eden iki yıl içinde çeşitli zeamet ve tımarlar tevcih edildiği ya da mevcutların terakki ettirildiği görülmektedir³. Bu örnekler kesin olarak hâdiseyle irtibatlandırılmazsa da, belki, oluşan tepkiyi yumuşatmak için başvuru bir yol olarak düşünülebilir.

2) Kanuni'nin en yakınları bile Mustafa'nın öldürülmesinden duydukları derin elemin etkisinde kalmışlardır. Padişahın küçük oğlu Cihangir, Şehzade Mustafa'nın ölümünden duyduğu teessür neticesi hastalanarak ölmüştür. Gerçekte durum böyle olmasa bile halk şehzadenin ölümünü bu şekilde yorumlamıştır⁴. Hâdiseden yaklaşık bir yıl sonra İstanbul'a gelen *Kutbü'd-dîn el-Mekkî*'nin naklettiğine göre padişahın süt kardeşi olan Mehmed Çelebi, Mustafa'nın idamından dolayı padişaha ağır sözler söylemiş ve bu sebepten araları açılmıştır⁵.

3) Şehzadenin idamı halka o kadar tesir etmiş olmalı ki yaklaşık iki yıl sonra (1555) Şehzade Bayezid'in planladığı bir tertiple Selanik taraflarında

¹ Çavuşoğlu, s. 645.

² Dernschwam, s. 126.

³ BOA, MÜD, I, 153, s. 35; 383, s. 72; 1192, s. 206; 1346, s. 233; 1489, s. 263; 1653, s. 260; 1654, s. 260.

⁴ Uzunçarşılı, II, s. 404; Kâmil Paşa, I, s. 223; Mehmed Zeki, s. 233. Dernschwam'da yer alan bir kayda göre Sultan Süleyman çok sevdiği bu oğlunu güya zehirletmiştir; bk. s. 83.

⁵ Bk. Ekrem Kâmil, "Hicrî onuncu -miladî on altıncı- asırda yurdumuzu dolaşan Arab seyyahlarından Gazzî-Mekkî seyahatnâmesi", *İÜFTSD*, 1/2 (1937), s. 77.

kendisini Şehzade Mustafa olarak tanıtan bir sahtekâr (Düzme Mustafa), binlerce taraftar toplayabilmişti¹.

4) Yeniçeriler, hâdisenin müsebbibi olarak gördükleri Veziriazam Rüstem Paşa'nın azli talebiyle ayaklanmış ve bu taleplerini kabul ettirmişlerdir. Rüstem Paşa'nın yerine ikinci vezir Kara Ahmed Paşa veziriazamlığa tayin edilmiştir².

5) Şehzade Mustafa'nın idamı, yüksek sesle telâffuz edilmese bile halk arasında büyük bir öfke ve kızgınlığa yol açmış ve hatta Şiflik tehlikesini önlemek üzere çıkılan bu seferde meydana gelen idam hâdisesi, Anadolu'da İran'ın nüfuzunu artırıcı bir tesir icra etmiştir: "*Mustafa'nın başına gelen felaketten dolayı hemen hemen bütün Kapadokya halkı kızgın. Hatta halkın bir kısmı gizliden gizliye İran'ı tutuyor*"³.

6) İdam vak'asına karşı en net ve en sert tepki dönemin şairlerinden gelmiştir. Denilebilir ki hakkında en çok mersiye yazılan Osmanlı hanedanı mensubu, Şehzade Mustafa'dır. Mehmed Çavuşoğlu, Şehzade Mustafa üzerine yazılmış mersiyeleri bir araya getirerek yayınlamıştır⁴. Biz bu mersiyelerden kimi alıntılar yapacağız.

Mustafa üzerine mersiye yazan şairler arasında en meşhuru hiç şüphesiz Taşlıcalı Yahya Bey'dir (öl. 990/1582). Yahya Bey'in bu mersiyeyi hâdisenin meydana geldiği sırada yazdığı bilinmektedir⁵. Yahya Bey'in eleştirileri

¹ Peçevî, I, s. 341-342; Solakzâde, s. 532-533; *Koçi Bey Risalesi*, sad. Z. Danışman, Ankara 1985, s. 36; Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961, s. 37-44.

² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 403; Kâmil Paşa, I, s. 223.

³ Dernschwam, s. 282.

⁴ Bk. "Şehzade Mustafa mersiyeleri", s. 641-686. Mustafa İsen, diğer mersiyelerle birlikte Şehzade Mustafa'yla ilgili olan ve Çavuşoğlu'nun yayınlamadığı bir kısım mersiyeleri dahi yayınlamıştır; bk. s. 125-165.

⁵ Müverrih Âli ile Taşlıcalı Yahyâ Bey arasında geçen muhavere mersiyenin hikayesini anlatmaktadır. Âli "*Gazab-ı padişahîden havfetmedin mi ki böyle nüzuma cür'et ettin?*" diye sorduğunda Yahyâ Bey şöyle cevap verir: "*Şehzadenin fırakı beni mecnun ve mecbur etmiş idi, bî-ihtiyar kaleme lâyh olanı nüzum ettim, amma maksûdum asrîmda işâ'a etmeyüb mevtime ta'lik idi. İttifak, bir yâr-ı kadim haymeme gelmiş ve beni uyur bulmuş, teklifimiz olmamağla cüzdanım karışdurub müsveddesin görmüş ve filhâl suretin yazub gitmiş. Ertesi, orduyu hümayun seyrine vardım, köşe köşe okunur, kimi ağlar kimi Yahyâ Bey'in sebeb-i mağfiretidir deyüb âh eyler gördüm...*". Rüstem Paşa ikinci defa vaziriazamlığa gelince Yahyâ Bey'i çağırır ve sorar: "*Senin ne haddindir, Padişah-i âlicâh nizâm-ı âlem için şer'an iktiza iden bir vaz'ı irtikâb iderler, sen bizzat saadetlî Padişaha ve vükelasına ta'n ve teşni' ider ve bulduğun terahhatı nüzum idüb avama verir fesada sa'y idersin?*". Şairin cevabı yine şaircedir: "*Biz merhumu katl idenler ile bile katl*

doğrudan padişahı hedeflememekte, daha ziyade devlet erkânını ve özellikle *sitem-i Rüstem* diyerek Veziriazam Rüstem Paşa'yı hâdiseden sorumlu tutmaktadır¹:

Meded meded bu cihânun yıkıldı bir yanı
Ecel celâlileri aldı Mustafâ Hânı
Tolundı mihr-i cemâli bozuldu dîvanı
Vebâle koydılar âl ile Âl-i Osmânı

.Oldukça uzun olan bu mersiye den bazı alıntılar yaparak devam edelim. Taşlıcalı Yahya şehzadenin masum olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Hatâsı gayr-ı muayyen günâhı nâ-mâlûm
Zihî saîd ü şehid ü zihî şeh-i mazlum

İdam vak'asından dolayı Veziriazam Rüstem Paşa'yı sorumlu tutar:

Getürdi arkasını yire Zâl-i devr-i zamân
Vucûdına sitem-i Rüstem ile irdi ziyan

Şair, hâdisenin halka izah edilecek bir yönünün bulunmadığını belirterek padişaha da tarizde bulunur:

Bu vâk'a olımaz halka kabil-i ta'bîr
Ki Erdişîr-i vilâyetde ola âdet-i şîr

Bunun gibi işi kim gördi kim işitdi aceb
Ki oğluna kıya bir server-i Ömer-meşreb

Şehzadenin ölümünün dünyanın yok olmasıyla eşdeğer olduğunu şu nefis mısralarla ifade eder:

Ferîd-i âlem idi âlim idi 'âlem idi
Muhammed ümmetine mevte mevt-i âlem idi

Yahya Bey mersiyesinin sonunda büyük bir tevekkülle şehzadenin ölümünü kabul etmiş görünür:

İlâhî cennet-i Firdevs ana turağ olsun
Nizâm-ı âlem olan pâdişâh sağ olsun

itdik, ağlayanlar ile bile dahi ağlarız. Ancak padişahımız hata etti demekten âdâba riayet idiüb ehl-i garaz ilkâ-i fesad etti demeyi evlâ gördüm"; bk. Peçevî, I, s. 304-305.

¹ Çavuşoğlu, s. 654-657.

III. Murad devri ortalarında ölen Mu‘înî şehzadenin âsi olmadığını şu mısralarla ifade etmekte ve sebep olanlara beddua etmektedir¹:

Kurusun eli kemend atan ana lâl olsun
Kim aldı ise ayagını pâymâl olsun

Adûv ki eyledi bühtânı mümkün oldukça
Cihanda sıhhat ü rif‘at ana mûhâl olsun

Celâli yüzi yog idi cemâli gâlip idi
Celâli oldu diyen ana bî-mecâl olsun

Padişahı ağır bir dille doğrudan suçlayan şairler de mevcuttur. Hayatı hakkında bilgimiz bulunmayan Sâmi bunlardan biridir²:

Bu firâk odına döyer nice yanmaz cigerün
Bu eger erlik ise ancak ola bu hûnerün
Pâdişehsin tutalum yok mı Hudâdan hazerün
Mustafâ n'oldı kanı n'eyledün â pâdişehüm

Yaprağın döksün ağaçlar bu cihân oldu hazân
Ata oğluna kıyar oldu aceb oldu zamân
Ey şeh-i kân-ı kerem sende adalet bu mıdur
Şeh-i âlem olasin sende inâyet bu mıdur

Pâdişehler ki ezel itdügi âdet bu mıdur
Ehl-i tedbir olana fehm ü kiyâset bu mıdur
Sen Muhibbî olasin sende mahabbet bu mıdur
Mustafâ gibi ciğer-gûşene şefkat bu mıdur

Âl ile kıydun ana kanı hakikat bu mıdur
Kavl-i düşman sana kâr itdi meveddet bu mıdur
Yok yere kan idesin yani hılâfet³ bu mıdur
Mustafâ n'oldı kanı n'eyledün â pâdişehüm

¹ İsen, s. 140.

² Çavuşoğlu, s. 658-661.

³ Osmanlılarla ilgili olarak *hilafet* kelimesinin pek kullanılmadığı şeklinde bir kanaat mevcuttur. Mersiye bu yönüyle de ilgi çekicidir.

Sultan Süleyman'a yönelik en ağır ithamlar Nisâyî ismindeki bir kadın şaire aittir. Oldukça uzun olan mersiyyeden seçmeler sunacağız¹. Kanımca mersiyyenin en anlamlı kıt'ası şudur:

Mustafâyı Mustafâ ile görürsen n'idesin
Yüzüne bakmaz ise sen kime feryâd idesin
Bir gün ola dünyeden sen dahi hasret gidesin
Ey şeh-i bî-şefka n'itdi sana Sultan Mustafâ

Hürrem Sultan'ı kastederek şöyle demektedir:

Bir Urus câdûsının sözün kulağına koyup
Mekr ü âle aldanuban ol acûzeyle uyup
Bâğ-ı ömrün hâsılı ol serv-i âzâda kıyup
Bî-terahhum şâh-ı âlem n'itdi Sultan Mustafâ

Eleştiri oklarından padişahın yanısıra Ebussuud Efendi de nasibini alır:

Şâh-ı âlemsin velî halk tutdı senden nefreti
Kimsenün kalmadı hergiz sana meyl-i şefkati
Bâis olan müftîye de irmesün Hak rahmeti
Merhametsüz şâh-ı âlem n'itdi Sultan Mustafâ

Kanuni Sultan Süleyman'ın bir erkek kardeşi olduğu bazı tarihlerde kayıtlıdır. Bu pek bilinmeyen hanedan mensubu, Yavuz'un şehzadeliği zamanında birlikte olduğu bir cariyyeden doğmuştur. Sultan Selim bu cariyyeyi daha sonra ümeradan birisine nikahlamış, padişah olduktan sonra çocuk doğmuş; fakat doğumu gizli tutulmuştur. Bir müddet sonra durum Sultan Selim'e arzedilmiş, padişah, kendi yanında doğmadığı için oğlum diyememiş, bir müddet sonra çocuğu saraya aldırıp kendisine benzemesi dolayısıyla oğlu olduğuna kanaat getirmiştir. Daha sonra durumu öğrenen Sultan Süleyman bu kardeşinin hayatına ilişmemiş, Üveys adındaki kardeşini İstanbul'dan uzaklaştırarak Yemen beylerbeyliğine atamıştır. Yemen'de vuku bulan bir isyanda Üveys Paşa'nın öldürüldüğünü duyan Kanuni "*O benim baba bir kardeşimdi*" demiş; "*Neden fitne ihtimaline binaen öldürmediniz?*" diye soranlara da "*Daima gönlümdeki Allah korkusu o işe mâni olmuştur*" şeklinde

¹ Çavuşoğlu, s. 673-677.

cevap vermiştir¹. Bu rivayet doğruysa Kanuni'nin kardeş katlini tasvib etmediği anlaşılmaktadır². Öyleyse Şehzade Mustafa'nın idamını nasıl izah edebiliriz? Olayların gelişiminden, padişahın Hürrem Sultan ve Rüstem Paşa'nın iğvasına yenik düştüğü açıkça görülmektedir. Padişah kendisine ulaştırılan istihbarata göre bir kanaat oluşturmuş ve yakın çevresi bu yanlış kanaatin devamı için sürekli tek taraflı bilgi akımını temin etmiştir.

Bazı Batılı kaynaklar Şehzade Mustafa'nın idamında fetva alındığı zikrederler. Bilindiği gibi fetvada gerçek kişilerin adı geçmemekte ve fetva makamı, kendisine aktarılan verilerle yetinip ona göre bir hüküm tesis etmektedir. Bu kaynaklara göre Sultan Süleyman, en yüksek fetva mercii olan Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye şöyle bir soru sorarak fetva ister:

"İstanbul'da zengin bir tüccar vardı. Uzak bir seyahate gitmesi icap ettiği zaman, ailesinin karısının ve çocuklarının ve bütün işlerinin idaresini kölesine bıraktı. Onun sadakatine gayet emniyeti vardı. Bu köle, efendisi gider gitmez, kendi ihtimamına tevdi edilen efendisinin karısını ve çocuklarını yok etmeğe, mallarını ele geçirmeğe ve elde edebilirse, efendisinin de canını kıymağa karar verdi. Böyle bir esire şer'an ne yapılmak ictiza eder?". Şeyhülislam Ebussuud Efendi de "İdama müstehak olur." cevabını verir³.

¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 395, dn. 2. Kanuni'nin, Yahyâ isminde bir de süt kardeşi vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Heath W. Lowry, "From Trabzon to Istanbul: The Relationship between Süleyman the Lawgiver and his foster brother (süt karındaşı) Yahyâ Efendi", *OA*, sayı 10 (1990), s. 39-48.

² Evliya Çelebi'ye göre Kanuni Sultan Süleyman da babası Yavuz Sultan Selim tarafından katledilmek istenmişti. Bu iddia Evliya Çelebi'nin fantezilerinden biri midir bilinmez ancak burada kısaca değinmek yararlı olacaktır. Yavuz, oğlu Süleyman'ı Evliya Çelebi'nin belirtmediği bir sebep dolayısıyla bostancıbaşıya teslim eder ve katledilmesini ister. Bostancıbaşı şehzadeyi öldürmeyerek bahçıvan kılığında saray bahçesinde muhafaza eder ve onun yerine başka birinin cenazesini defneder. Mısır'ın fethinden sonra padişah hastalanır ve ona "*Padişahım sizden sonra bu tâc ü taht ve raht ü baht kime intikal eder. ..Padişahım bi-lâ-veled kalub Sultan Korkut, Sultan Ahmed biraderlerine kıydınız ve ciğer kûşen şehzade-i âzade sarı arslan Süleymanınıza kıydınız; şimdi sahib-i taht-ı âl-i Osman kim olur?*" diye sorarlar. Yavuz "Kızım evladı Şehzade Dâna Osman Şah müstakil olsun" diye cevap verir. Bunun üzerine Bostancıbaşı yüzbin yemin billah ile Sarı Süleyman'ı kale bahçesinde elinde çapasıyla Selim Şah huzuruna getirüb baba oğul birbirlerin bağrına basub... Şehzade Süleyman, babasının kırk gün sonra ölmesiyle maktul bir şehzade olmaktan kurtulup padişah olur; bk. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul 1928, c. VIII, s. 204-205.

³ Busbecq, s. 46; Lamartine, III, s. 820-821.

Osmanlı kaynakları arasında Ebussuud'un böyle bir fetvasına rastlanılmamaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere fetvada gerçek kişilerin isimleri geçmemekte temsili isimler kullanılmaktadır. Ancak aktardığımız fetvanın Şehzade Mustafa'yla olan irtibatı bu muhtevasıyla şüpheli gözükmemektedir.

P. Kanuni Sultan Süleyman'ın, Oğlu Bayezid ve Onun Beş Oğlunu Katli

Klâsik kaynaklarımız Şehzade Bayezid vak'asını basit bir isyan hareketi imiş gibi göstermektedir. Oysa hâdisenin mahiyeti ve kapsamı böyle kesin bir yargıya varmaya müsait değildir. Anadolu halkının önce Şehzade Mustafa'nın, sonra da Şehzade Bayezid'in yanında toplanarak merkezi otoriteye karşı cephe aldığı görülmüş ve hâdisе neticesi Osmanlı idarî düzeninde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Ümit Burnunun ve Amerikanın keşfi dünya ticaret yollarının Osmanlı Devleti aleyhine değişmesine, ticaretin Akdenizden Atlantike kaymasına ve bundan dolayı dış ticarete bir dengesizliğin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu dengesizlik ülkenin ekonomik istikrarını sarsmaya başlamıştı. Kıymetli madenler ucuz olan yerden pahalı olan yere doğru akıyor, böylece Osmanlı ülkesinden İran ve diğer doğu memleketlerine doğru altın ve gümüş akımı oluyordu. Bu da eşya fiyatlarının yükselmesine, sosyal tabakalar arasındaki mevcut dengenin bozularak daha ziyade ziraatla uğraşan kesimin aleyhine bir sonuç doğmasına sebep olmuştu. Köylü, vergi borcunu ödemekte güçlük çekmeye başlamış üstelik savaşlar nedeniyle artan masrafların karşılanması için konan yeni vergilere muhatap olmuştu. Öte yandan faizci bir kesim türeyerek halkı soymaya başlamıştı. Faiz borçlarını ödeyemeyenler bağıni bahçesini terkederek fakirlik içinde yerinden yurdundan ayrılmak zorunda kalıyordu. İşte bu yüzden çiftini bozarak işsiz insanların arasına katılanların (levendât) sayısı hızla artıyordu. Çift bozan reayanın çoğalması, hem ziraatin zarar görmesine hem de hallerinden memnun olmayan zümrenin büyümesine yol açacaktı. Dirliklerin kıymetten düşüşü tımarlı sipahileri de köylüyle birlikte zarara sokmuştu. Bilindiği üzere Osmanlı ordusunun büyük bir kısmını besleyip barındıran tımarlı sipahilerdi. Hal böyle olunca çift bozan reaya gibi tımarlı sipahiler de mevcut düzenin aleyhine cephe almışlardı. Üstelik tımarlı sipahilerle kapıkulları arasındaki gelir dengesi tımarlı sipahiler aleyhine bozulmuştu. Maaşlarını doğrudan devlet hazinesinden alan kapıkulları, ellere geçen para miktarı sabit kaldığı için iktisadî darlıktan fazla etkilenmemişlerdi. Tımarlı sipahiler de kapıkulu olmak istiyorlardı ve aralarında bir çekişme başlamıştı. İki sınıf arasındaki bu anlaşmazlık, memnun olmayan kitleyi temsilen tımar sahiplerinin önce Mustafa sonra da Bayezid etrafına toplanmalarını ve müreffeh kesimi teşkil eden kapıkullarının da bu ayrıcalıklı

durumlarının devamı için merkezi idare yanında, Kanuni ve Selim'in emrinde kalmalarını sağlamıştı. Diğer yandan medreselerden mezun olarak görev bekleyen suhte-softaların yol açtığı karışıklıklar da halkın devlete olan bağlılığını azaltıyordu. Tımar sahipleri, levendler ve suhtelerin yoğun biçimde bulundukları Anadolu'da Kanuni'nin saltanatına karşı genel bir memnuniyetsizlik doğmuş, her zümre kendi durumlarının düzeleceği ümidiyle yaşlanmış olan padişahın gitmesini istemeye başlamıştı¹. Şehzade Mustafa'ya verilen destek bu yüzden. Onun idamından sonra da ülkenin istikrara kavuşamayacağı tabii idi, zira hoşnutsuzluk sebepleri aynen durmakta idi. Şehzade Bayezid vak'ası böyle bir iktisadî ve sosyal bakış açısı içinde ele alınarak değerlendirilmek durumundadır.

Şehzade Mustafa'nın idamı ve Cihangir'in ölümünden sonra taht vârisi olarak iki şehzade kalmıştı: Selim ve Bayezid. Hürrem Sultan'ın ölümü şehzadeler arasındaki çekişmeyi iyice ortaya çıkarmıştı. Şehzade Bayezid, kendisini babasının halefi olarak görüyordu. Mekkî'nin naklettiğine göre Bayezid açıktan açığa kendisini tahta namzet sayıyor, çekingen, zevk ve safaya dalmış olan kardeşi Selim'i ciddî bir rakip olarak görmüyordu². Kanuni, aradaki rekabetin kuvveden fiile çıkmaması için şehzadelerin sancaklarını değiştirdi. Selim Manisa'dan Konya'ya, Bayezid de Kütahya'dan Amasya'ya tayin edildiler. Selim emre derhal itaat ederek sancağına gittiye de Bayezid uzun süre ayak diredi³. Kanuni, geçimsizlikte ısrar ederlerse her ikisini de tahttan mahrum bırakacağını, saltanatı kızkardeşinin oğlu Osman Şah Bey'e vereceğini tehdit makamında bildirmişti⁴. Bu tehdit hukuken önemli bir anlam taşımaktadır. Osmanlı hanedanı mensubu olduğu halde kendisine beylerbeyilik bile verilemeyecek olan bir sultan-zâde⁵ veraset nizâmında büyük bir

¹ Bu genel malûmat için bk. Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, s. 11-15.

² Ekrem Kâmil, s. 40-41; Peçevî'de yer alan bir kayda göre Şehzade Bayezid, Selim'i o derece ciddîye almıyordu ki ona peçe ve çarşaf gibi kadın giysileri yollamıştı; bk. I, s. 385.

³ Kanuni, şehzadeyi ikna etmesi için kızı Mihrimah Sultan'la yazışmaktadır. Mihrimah Sultan'ın bir mektubu şöyledir: "*Benim sultanım benim padişahım, Sultan Bayezid'in gelen kağıdların gönderilmiş gördüm buyurmuşuz. Bunun kağıdından ne anladın deyu saadetli padişahım ben biçaren dahi bilmezem, nesne anlamadım. Heman inayet-i hak erişüb gönüne rahmet bırağub sultanım hazretlerinin rıza-ı şeriflerin gözleyüp gide. . . Emri şerifin üzre bir muhkem kağıd dahi yazdım, denmedik söz komadım. İnşallah nasihat kabul ide iyilikler ile sancağa gide. . . Kağıdı kati yavaşlık ile yazmayasız bir mikdar pekçe yazasız, sultanım yavaşlık ile dahi yazın, ahirinde pekçe yazın*"; TSA. E. 5859 (M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul 1950, s. 47'den naklen).

⁴ Peçevî, I, 45; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 406.

⁵ Bk. Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi, (Özcan neşri), s. 47: "*Ve kızlarım evladından olanlara beğlerbeğilik verilmeyüb ağır sancaklar verilsün*".

değişiklik yapılarak Osmanlı tahtına oturacaktı. Bayezid bir çok mazeretler ileri sürdükten sonra yola çıktı; ancak Amasya yolu üzerinde sık sık mola verip gidişini yavaşlatıyordu. Bu esnada ülkedeki iktisadî buhrandan etkilenen ve yukarıda bahsedilmiş bulunan bazı kesimler de Bayezid'in kuvvetlerine iltihak etmekte ve her bekleyişte katılanların sayısı artmaktaydı¹. Hiç şüphesiz bu durum İstanbul'un dikkatinden kaçmıyordu².

İki şehzade arasındaki mücadele kızışıp savaş çıkma ihtimalinin belirmesi ülkeyi İran'a karşı da güç durumda bırakabilecekti. Şah Tahmasb, Amasya Anlaşmasını bozarak her an saldırabilirdi. Böyle netameli bir duruma rağmen Kanuni, Bayezid'i teskin edecek yerde diğer oğlu Selim'i tutarak onu güçlendirmeyi tercih etti. Padişahın tercihinin Selim'den yana olduğunu gören Bayezid, asker toplamayı kendini savunma bakımından zarurî kabul ediyordu³.

Lala Mustafa Paşa'nın Bayezid'i âsi gösterme yolundaki gayretleri⁴ başarıya ulaşmış, padişah nazarında şehzade artık kendi tahtına göz diken bir isyancı mertebesine inmişti. Bayezid, babasının kendisini âsi kabul edip katline dair fetva aldığını öğrenince⁵ artık savaşmaktan başka yol kalmadığına kanaat getirmişti. Selim'in kendi üzerine saldırmasını beklemektense ilk hamleyi kendi yapmaya karar verdi. Konya'da yapılan savaş Bayezid'in yenilgisiyle sonuçlandı (22 Şaban 966/30 Mayıs 1559)⁶. Şehzade Amasya'ya dönmek zorunda kaldı. Babasına kendisini affetmesini isteyen mektuplar gönderdi ise de bunların çoğu Lala Mustafa Paşa tarafından ele geçirildi.

¹ Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, s. 84-85.

² Kanuni, Vezir Mehmed Paşa'ya şöyle bir hükümname göndermiştir: "*Haliya Ankara ve Çubuk kadıları mektub gönderüp memleket haramzâdesi ayağ üzre kalkup sancak begi ve yarar âdemleri olmamağla aleniyen âdem soyup oğlum Bâyezid'e giderüz diyü köyler yağma eyleyüp yevmen fe yevmen fesadları ziyade olup vilayetün hıfzı lazımdur diyü bildürmeğin. . .*"; bk. BOA, MÜD, 3, s. 13, vesika no: 36.

³ Bayezid, babasına yazdığı bir mektupta şöyle diyor: "*..Hem geçenden geçtim dursiz, hem benim kasduma bunca tedarikler idersiz; karındaşıma gizli hazine ve cebehane ve sair levazım ne ise gönderirsiz ve yanına bunca askerler cem'iyet iderler. Meğer karındaşıma böyle kuvvetlendirüb benim üstüme göndermek muradınız gibi*"; bk. Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, s. 91.

⁴ Peçevî, I, s. 390-391.

⁵ Bayezid şeyhülislamın fetvasına çavuşbaşı vasıtasıyla muttali olmuştu; bk. Busbecq, s. 188.

⁶ Kanuni, Kırım Ham'na yolladığı bir hükümde "*Bundan akdem oğlum Bayezid isyan ü tuğyan eyleyüp bazı ehl-i fesad cem eyleyüp ferzend-i ercümend oğlum Selim üzerine gelüp ehl-i İslâm ile ceng eyleyüp bi-inayetillahi Teala münhezim ü makhur olup bâki kalan eşirra ile firar itmişdür. Eyle olsa muhtemeldir ki gemi ile Keefe veyahud Çerakise taraflarına gitmek mekrinde ola*" demektedir; bk. BOA, MÜD, 3, s. 2, vesika no. 3.

Hatta, Amasya müftüsü Muhiddin Cürcani ile vaiz Hayrüddin İcadi'yi babasına hitaben yazılmış bir mektupla İstanbul'a gönderdi¹. Ancak padişah bu taleplere iltifat etmeyerek isyancı olarak kabul ettiği oğlu için aldığı fetvayı icra etme kararında bir değişiklik yapmadı.

Padişah, isyancı olarak saydığı oğlunun ülke haricine çıkışını engellemek için sınır boylarında bulunan beylerbeylerine hükümler gönderdi². Durumun kötüye gittiğini gören Bayezid 1559 Temmuzunun, Ramazan Bayramının ilk gününe tesadüf eden Cuma sabahı oğulları Orhan, Osman, Mahmud ve Abdullah'ı da yanına alarak halkın gözyaşları içinde Amasya'dan ayrılmış, hanımını ve yeni doğmuş Murad ismindeki oğlunu orada bırakmıştı³. Şehzade'nin, Amasya'dan ayrılıp doğu sınırına doğru hareket etmekle beraber son bir af ümidiyle babasına manzum bir mektup yazdığından bahsedilir; *baba* redifli bu manzum afnâme ve Kanuni'nin *oğul* redifli manzum cevabı oldukça dokunaklıdır⁴.

Ancak devlet erkânının padişaha tesirleriyle bu girişim de sonuçsuz kaldı. İstanbul'dan Sokullu Mehmed Paşa kumandasında bir kuvvet şehzadeyi yakalamakla görevlendirildi. Neticede şehzade İran'a iltica etmek zorunda kalmıştı (Zilkade 966/ Ağustos 1559). İran Şahı Tahmasb ilk zamanlar şehzadeye hüsnü kabul göstermiş ve hatta Kanuni'ye elçi göndererek şehzadenin affına tavassut etmişti⁵. Hatta bir kayda göre padişah bu rica üzerine oğlunu affetmeyi kabul etmişti⁶. Ancak sonradan gerek Tahmasb'ın tavrını değiştirmesi gerekse Selim'in girişimleriyle bu tahakkuk edemeyecekti. Çünkü Kanuni'nin mektubu şah'a ulaşana kadar olaylar beklenmedik biçimde cereyan etmiş, şehzade ve oğulları hapsedilmişti.

Şah Tahmasb padişah'tan bir çok taviz elde ettikten sonra⁷ bu defa Selim'e haber göndererek Bayezid ve oğullarının öldürülmesinin kendisi için daha

¹ Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, s. 118.

² BOA, 3 numaralı mühimme defterinde, bir kısım bey ve beylerbeylerine gönderilmiş çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerin ortak noktası, Şehzade Bayezid'in ele geçirilmesinin istenmesidir; bk. vesika no:1, 3, 8, 22, 26, 32, 34-39, 43, 44, 52, 57, 59-62, 144, 198, 228, 332, 334, 335, 337, 339, 458, 573, 574, 584, 672, 683.

³ Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, s. 121-122.

⁴ Bu manzum mektuplar için bk. Ek VI.

⁵ Topkapı Sarayı Arşivinde sadrazam tarafından İran vezirine hitaben yazılmış ve İran Şahı tarafından Şehzade Bayezid'in affı için gönderilen mektubun padişaha arz edileceğine dair bir vesika bulunmaktadır; bk. E. 2217.

⁶ Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, 139.

⁷ Bu konuda bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "İran Şahına iltica etmiş olan Şehzade Bayezid'in teslimi için Sultan Süleyman ve oğlu Selim tarafından Şah'a gönderilen altınlar ve kıymetli hediyeler", *Belleten*, c. XXIV, sayı 93.

hayırlı olacağını telkin ediyordu. Kanuni'den sonra Osmanlı tahtında kendisine minnettar bir padişahın bulunması gayesini güden Şah Tahmasb'ın teklifi, Selim'in tek vâris olark kalma arzusuyla da uyuşuyordu. Bu itibarla Selim, şah'ın teklifine verdiği cevapta "rahat-ı tarafeyn için" Bayezid ve oğullarının öldürülmelerinin, kendisinin "muktezası" olduğunu, Kanuni'nin de buna "rızası" bulunduğunu, meselenin hallinin şah'ın "lütü"na bağlı olduğunu bildirmişti.

Nihayet 23 Temmuz 1562 Perşembe günü Şehzade Bayezid ile Orhan, Osman, Abdullah ve Mahmud isimlerindeki dört oğlu boğularak öldürüldü. Osmanlı şehzadelerinin bu şekilde katledilmeleri İran halkınca nefretle karşılanmış ve Osmanlı elçileri taşa tutulmuştur¹. Maktuller Sivas'a getirilerek önceden var olan Melik Acem Türbesine defnedilmişlerdir². Bayezid'in beşinci oğlu olan üç yaşındaki Murad, daha sonra Kanuni tarafından Bursa'da öldürtülmüştür³. Şehzade Murad, muhtemelen Bursa'da, amcası Mustafa'nın türbesi olan Mustafa-i Cedid türbesinde medfundur⁴.

Şehzade Bayezid vak'ası Osmanlı idarî düzeninde bir takım değişikliklere yol açmıştır. Başta verdiğimiz bilgilerde Anadolu'da Kanuni'ye karşı belirgin bir mukavemetin bulunduğunu, bunun Şehzade Bayezid'e destek vermek şeklinde tezahür ettiğini belirtmiştik. İşte bu mukavemet Bayezid'in katlinden sonra da tam anlamıyla kırılmamış ve bu amaçla yasadışı veya korucu namıyla yeniçerilerin ülke içine yayıldıkları, kasabalarda görevlendirildikleri görülmüştür. Bu hâdise şehzadelerin sancağa çıkarılma usulünde de değişikliğe yol açmıştır. Selim'in cülûsundan itibaren mevcut şehzadelerin hepsinin birden sancağa çıkarılmaları usulü terkedilerek sadece en büyük şehzadeye sancak tevcih edilmeye başlanmıştır⁵.

R. III. Murad'ın Beş Kardeşini Katli

Kanuni'nin oğlu Bayezid'in öldürülmesinden sonra şehzadelerin sancağa çıkma usulü kaldırılarak bunlar sarayda, padişahın yakın denetimi altına alınmıştı. II. Selim'in vefatını müteakip tahta büyük oğlu III. Murad geçti. II. Selim'in Murad'dan başka beş oğlu daha vardı: Mustafa, Osman,

¹ Nişancı Mehmed Paşa, 282; Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, s. 152-155.

² Uzunçarşılı, "İran Şahına gönderilen hediyeler", s. 106.

³ Hammer, bu beşinci oğlun katlinden bahsetmekte ve bunun diğer kardeşlerin katlinden önce gerçekleşmiş olduğunu söylemekte ise de bu son iddia doğru olmasa gerektir; bk. VI, s. 93; Danişmend, II, s. 326; Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, s. 162.

⁴ Önköl, s. 161.

⁵ Turan, *Şehzade Bayezid Vak'ası*, s. 175-177.

Süleyman, Cihangir ve Abdullah¹. III. Murad'ın ilk emri bu şehzadelerin öldürülmeleri oldu².

Şehzadeler, *kanun-ı vârun-ı Osmânî mücebince*³ *şerbet-i şehadeti nûş* ettiler⁴. Hâdise 8 Ramazan 982/21 Aralık 1574 tarihinde Topkapı Sarayında meydana gelmiş, şehzadeler babalarıyla beraber bir gün sonra defnedilmişlerdir⁵. Şehzadelerin katlinde III. Murad'ın annesi Nur Bânu Sultan'ın dahil olduğunun ileri sürülmesi ilginçtir⁶.

Şehzade katillerinden sonra oluşan tepkiler kimi zaman mersiyelerde dile getirilirdi. Bu kez de Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Şehzade Süleyman için bir mersiye yazdığı görülmektedir⁷. Gelibolulu Mustafa Âlî, her ne kadar şehzadenin katline derinden üzülmüşse de "*Gülzâr-ı saltanatdur o sultân-ı muht-*

¹ Peçevî, son iki şehzadenin isimlerinin bilinmediğini söylüyor (I, s. 439); bu iki şehzadenin isimleri için bk. Uluçay, *Taht Uğrunda*, s. 102.

² Solakzâde, s. 597; Hammer, VII, s. 17; Eton, s. 157. Lamartine, Sultan Murad'ın kardeşlerini öldürtmek istemediğini hatta hanımı Safiye Haseki Sultan'a bu *devlet katliamını* yapmayacağına ve kardeşlerinin yaşamasına müsaade edeceğine dair söz verdiğini, ancak şeyhülislamın padişahı zorladığını ve onun marifetiyle beş şehzadenin öldürüldüğünü belirtmektedir; bk. IV, s. 956.

³ Peçevî, I, s. 439.

⁴ Bostanzâde Yahyâ, I, s. 82.

⁵ Peçevî, "*Mahmiye-i Kostantiniyye'de selâtin-i Âl-i Osman'dan ibtida vefat eden bunlar oldu*" demektedir; bk. I, s. 504; Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *İA*, c. VIII, s. 615; A. H. de Groot, "Murad III", *El²*, c. VII, s. 596; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 42; şehzadeler, Ayasofya'nın bahçesindeki II. Sultan Selim Türbesi'nde medfundurlar; bk. Önkal, s. 164.

⁶ Mehmed Murad, IV, s. 41; Kâmil Paşa, I, s. 277.

⁷

İtdi şikeste bâd-ı fenânun tâbencesi
Kopdı nihâl-i saltanatun tâze goncesi

Hayfâ ki şâhzâde Süleymâna rûzgâr
Taht üzre kıldı tahta-i tâbûtı ihtiyâr

Derdâ ki sabr u râhatı erbâb-ı devletün
Bîmârlar huzûrı gibi oldu târumâr

Vâ hasretâ ki ismet ü iffet güherleri
Göz yaşların döker nitekim dürr-i şehvâr

Gehvâre-i zemîne bugün dâye-i zaman
Tapşurdu âh kim yine bir tıfl-ı şîr-i hâr

Sabr eylesün bu mâteme şâh-ı cihan-penah
Az müddet içre nice mükâfât ide ilâh

Mersiyenin tamamı için bk. İsen, s. 166-167.

erem/Bir gonca gitse revnak-ı gülzâr olur mı kem" diyerek kardeş katli uygulamasının yanında yer almış ve gül bahçesinden bir goncanın koparılmasıyla o bahçenin güzelliğinin bozulmayacağını ifade etmekten kendini alamamıştır¹. Şehzadelerin öldürülmeleri İstanbul halkında derin bir teessür meydana getirmiş, uzun zamandan beri unutulmuş bu âdetin tekerrürü halkı yasa boğmuştu. Hâdiseye bizzat şahit olması muhtemel bulunan Selanikî Mustafa Efendi'nin deyişiyle *Allah Teala -celle zikruhu- ol gün İstanbul halkının feryâd u figânın, melâike-i arş-ı azîme dinledüp, zî-ruh olanlara hikmet ü ibretin müşahede itdirdi*².

S. III. Mehmed'in On Dokuz Kardeşini Katli

III. Murad'ın yüz iki çocuğundan yirmi yedi kız, yirmi oğlan babalarından sonraya kalmıştı³. Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid vak'asından sonra ihdas edilen yeni usule göre yaşça en büyük olan şehzadenin sancağa gönderilmesi ilkesi gereğince Şehzade Mehmed Manisa'ya sancak beyi olarak gönderilmiş, diğerleri sarayda alıkonulmuştu. Padişahın ölümü üzerine kendisine haber gönderilen Şehzade Mehmed on bir gün sonra İstanbul'a gelerek cülûs merasimi yapıldı. III. Mehmed tahta çıkıncaya kadar babasının ölümü bir tedbir olarak gizli tutulmuştu. Çelebi Sultan Mehmed'den beri baş vurulan bu tedbir son olarak III. Murad'ın vefatında alınacaktı. Çünkü III. Mehmed, veliaht şehzade olarak sancağa çıkarılan ve sancaktan gelerek tahta çıkan son padişaktır. III. Mehmed'den itibaren, II. Selim zamanında tesis edilmiş olan büyük şehzadenin sancağa çıkarılması usulü de bırakılmıştır. Bundan sonra padişahın vefatı durumunda hepsi de sarayda yaşayan şehzadelerin yaşça büyük olanı derhal saltanata geçirildiği için ölüm haberini gizlemenin bir anlamı kalmamıştır⁴.

III. Mehmed'in, on dokuz erkek kardeşinin idamlarını emretmesi üzerine şehzadeler boğularak öldürüldüler (17 Cumadelûla 1003/28 Ocak 1595)⁵. Öldürülen şehzadelerin isimlerinin tamamı bilinmektedir. Bunlar, Mustafa,

¹ İsen, s. 167.

² Selanikî, I, s. 102.

³ Hammer, VII, s. 196; Müneccimbaşı, yüz otuz evladından on dokuz erkek ve yirmi altı kız kaldığını söylemektedir; bk. III, s. 536.

⁴ Aktan, II, s. 49.

⁵ Bostanzâde Yahyâ, I, s. 86; Na'îma (Mustafa), *Târîh-i Na'îma (Ravzatü'l Hüseyin fî Hülâsati Ahbârî'l Hâfikeyn)*, İstanbul 1283 (Matbaa-i Âmire), c. I, s. 108; Peçevî, II, s. 164; Selanikî, II, s. 436; Solakzâde, s. 621; Müneccimbaşı Ahmed Dede, III, s. 578; Hammer, VII, s. 197; Danişmend, III, s. 143; Kâmil Paşa, I, s. 307; Lamartine, IV, s. 1018; Mehmed Murad, IV, s. 149; S. A. Skilliter, "Mehmed III", *El²*, c. VI, s. 981; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 74; Porter, s. 185.

Osman, Bayezid, Selim, Cihangir, Abdullah, Abdurrahman, Hasan, Ahmed, Yakub, Alemşah, Yusuf, Hüseyin, Korkut, Ali, İshak, Ömer, Alaaddin ve Davud isimli şehzadelerdir¹. Mustafa, Osman, Bayezid ve Abdullah yetişkin olup diğerleri çocukluk çağındaydı. Şehzadelerin en büyükleri olan Mustafa'nın, babası öldüğünde mukadder akıbetini sezmiş ve hatta bu hissini şu beyitle ifade etmiş olduğundan bahsedilir²:

"Nâsiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedim
Âh kim bû gülşen-i âlemde herkiz gülmedim"

Selanikî Mustafa Efendi, şehzadelerin öldürülmeleri hâdisesine bizzat şahit olarak ilk elden vak'ayı anlatmaktadır³. Yine hâdisе esnasında İstanbul'da bulunan Salamon adında bir Yahudi doktor, İngiliz elçisi Barton'a gönderdiği bir raporda, III. Mehmed'in tahta çıktığı gece, en büyüğünün yaşı on bir olan on dokuz kardeşini çağırıp elini öptürdüğünü ve sünnet edileceklerini söyleyerek hepsini boğdurduğunu ifade etmektedir. Raporda yer alan ayrıntıların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını bilmiyoruz. Ancak müellifin, İstanbul halkının kardeş katli geleneğine alışık olduğunu, göz yaşı dökmekten başka bir şey yapmadıklarını belirtmesi konumuz açısından altı çizilmesi gereken bir husustur⁴.

¹ Solakzâde, 621. Adı geçen şehzadeler Ayasofya Camii haziresindeki Sultan III. Murad Türbesine defnedilmiştir. Türbenin içinde toplam elli sanduka vardır; bk. Önkâl, 178.

² Mehmed Zeki, s. 295; Danişmend, III, s. 144. Lamartine, Şehzade Mustafa'nın devrin en büyük şairi Bâkî'nin talebesi olduğunu belirtmektedir; bk. IV, s. 1018.

³ "Yevmü's-Sebt fl 17 Cumadelülâ, sene 1003. Bugün yine seherden erkân-ı devlet ü saadet ile yüzera-i izâm ve ulema-i kirâm ve meşâyih-i enâm dahi ma'an Divan-ı muallâyâ hâzır olup, cümlesi mücevvezesiz libas-ı matem-püşide, yerlû yerinde mukim ü müfeyhayir ve muntazır turup karar eylediler. Ve mukaddema on dokuz nefer şehzadeler için serviden tabutlar ihzar olunup ve cenazelerine lazım olan esbab-ı mühimme hâzır u âmade oldukda içeriüde dilsiz ve dinsiz, feryad u figanların işitmez üzerlerine musallat olup, maslahatların bitürüp, meyyitlerin gassâllar gasl eyleyüp tekfin olunduktan sonra tabutların mücevvezeler ve sorguclar ile müzeyyen ü mükemmel idüp, her tabutı dörder baltacı ve kapucı katar idüp, kapu oğlanlarıyla iç ağaları Bâb-ı Saadetden çıkardılar. Erkân-ı devlet âmmeten kalkup karşı varup, cenazeleri Matbah-ı Âmire kapısı önünden Helva-hane kapısına gelince tahta-bend musallalar üstine dizildi. Ve birer birer şeyhülislam Bostanzâde Efendi namazların kılup cümle erkân-ı devlet iktida eyledi. Badehu masumlar musibetinin âh u nâleleri düd-ı âsumâna çıkdı. Bu âteş ile yanmadık ciğer kalmadı. Dîdeler giryân ve diller büryan cenazelerin getürüp babalarının ayağı ucuna defn idüp intizam verdiler. 'Türbe-i Sultan Murad'(1003) aded-i hurûf-ı tarih vaki olmuştır. 'şühedâ-i Âl-i Osman'(1003) dahi şehzadelere tarihdür"; bk. Tarih-i Selanikî, II, s. 435-436.

⁴ Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Ankara 1983, s. 63.

Şehzade Mustafa, Bayezid, Osman ve Abdullah'ın hocalığını yapan ve şehzadelerin idamlarından sonra saraydan uzaklaştırılan Nev'î (öl. 1599), ihtiyatlı bir dille şehzadeler için 17 beyitlik bir mersiye yazmıştır¹. Mersiye'nin son beytinin ilk mısraında ifade edilen düşünce, kardeş katli hâdiseleri karşısında Osmanlı münevverinin tavrını belirtmesi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

Bazı yazarlar, III. Mehmed'in sadece 19 kardeşini öldürtmekle yetinmeyip iki kardeşinden hamile olan yedi cariyeyi daha denize atırarak bertaraf ettiğini söylemektedir². III. Murad'ın cariyelerinden onunun dahi gebe oldukları şüphesiyle denize atıldığını iddia edenler de vardır³. Ancak bu iddiaları temel Osmanlı tarihleri doğrulamamaktadır.

Bu vak'a, Osmanlı tarihinde rastladığımız bir defada en fazla hanedan mensubunun öldürüldüğü, adeta bir şehzade kıyımıdır. *İçlerinde yalnız Hanedan-ı Osmanîde değil, beşeriyeye bile şeref verebilecek dehat, Orhanların, Fatihlerin, Yavuzların, ilk nısf-ı saltanatındaki Kanunîlerin tahammülleri mevcut olan*⁴, *bî-günah şehzadeler*⁵ *bilâ-istihkak*⁶ öldürülmüşlerdir. Hâdisenin yarattığı derin teessür ve tepki o derece etkili olmuştur ki Sultan I. Ahmed ile kendisinden sonra gelenler, tahta çıktıklarında kardeşlerini öldürmeye artık cesaret edememişlerdir. İkinci Yavuz olarak adlandırılan Sultan IV. Murad bile çekindiği kardeşlerini tahta çıktığında değil, çok sonra birer bahane ile bertaraf edebilmiştir.

1

Gül vakti geldi hâkde güller nümâyân oldu âh
Şimdi bizüm bir goncamuz hâk içre pinhan oldu âh

Şehzâde-i nâ-şâd-baht çün kıldı terk-i tâc ü taht
Na'şinde âlem haşr olup bir özge dîvân oldu âh

Nice külâh u kelleler yir deh elinden silleler
Gül gibi tenten hulleler soyundu üryan oldu âh

Her kankısı sultân ise biz bende-i fermân ana

Âkil dimez kim bu anun yolında kurban oldu âh

Mersiye'nin tamamı için bk. İsen, s. 168.

² Hammer, VII, s. 197; Mehmed Murad, IV, s. 149.

³ Eton, s. 158. Danişmend, De la Croix'in de aynı iddiayı ileri sürdüğünü belirtir; bk. III, s. 144.

⁴ Mehmed Murad, IV, s. 149.

⁵ Na'îma, I, s. 18.

⁶ Solakzâde, s. 621.

Ali Fuad Türkgeldi, hâdiseyle ilgili olarak Sultan Reşad'la aralarında geçen bir konuşmayı aktarır: "*Bir hafta da Ayasofya Camiinde selamlık icra buyurulsa, hem orada ecdad-ı izaminızdan Selim-i Sâni, Murad-ı Sâlis ve Mehmed-i Sâlis hazerâtının gayet kıymettar türbeleri vardır; selamlıktan sonra onlar da ziyaret buyurulmuş olur*" dedim. Cevap olarak bana '*Ben öyle on yedi kardeşini bir günde öldürten adamın türbesine ziyarete gitmem*' dedi"¹. Sultan Reşad'ın bu ifadesi, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen hâdisenin tesirinin hâlâ sürdüğünü göstermesi bakımından ilginçtir.

T. III. Mehmed'in, Oğlu Mahmud'u Katli

Tahta geçtiğinde 19 kardeşini birden idam ettiren Sultan III. Mehmed, saltanatının son senesinde oğlu Şehzade Mahmud'u da aynı akıbete uğratacaktı. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre şehzadenin öldürülüşünün iki ana sebebi olabilir. Birinci sebep, Şehzade Mahmud'un, o sıralarda devletin uğraşmak zorunda olduğu Celâli isyanları ve İran seferi hususunda kendisini öne çıkarıp ordunun başına geçmek istemesi ve bu sebeple padişahta şehzadenin erken bir taht kavgası vereceği şeklinde tereddütler uyandırmış olmasıdır². İkinci sebep ise şehzadenin bir şeyhle³ mektuplaşmış olması iddiasıdır.

Tarih kitaplarında yer alan malûmata göre Şehzade Mahmud meşayıhtan biriyle mektuplaşarak kendisinin tahta ne zaman geçeceğini öğrenmek istemiş, şeyh de ona bir muska yazarak pek yakında tahta geçeceğini ve bu muskayla padişaha fenalık îras edileceğini cevaben bildirmiştir. Uzunçarşılı'nın yayınladığı bir vesikaya göre şehzadenin veya annesinin şeyhle mektuplaşması bir kereye mahsus olmayıp bir süre devam etmiş ve keyfiyet padişah tarafından öğrenilerek bu işin takibi için casuslar görevlendirilmiştir⁴. Mektuplardan birinin Kızlarağası Abdürrezzak Ağa tarafından ele geçirilip padişaha arz edilmesi sonucu Şehzade Mahmud, annesi ve şeyh hakkında tahkikata

¹ Bk. *Görüp İştiklerim*, 4. baskı, Ankara 1987, s. 113.

² Sonradan padişah olan Şehzade Ahmed'in, ağabeyi Mahmud'a, padişahın bu tutumundan hoşnut olmadığını bildirdiği, ağabeyini pervasızca konuşmaktan vazgeçirmek istediye de başarılı olamadığı rivayet edilmektedir; bk. Mehmed Zeki, s. 300; Danişmend, III, s. 220.

³ Bu şeyh, Müderris Sarı Abdurrahman isminde bir şahıstır. Padişah, Kazasker Es'ad Efendi ve Ahizâde'ye şeyhin durumunu sorar. Es'ad Efendi, şeyhin Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerini kendine göre te'vil ettiğini, ahireti, cennet ve cehennemi, sevap ve günahı inkar ettiğini belirtip "*böyle zındık görmedim*" diye cevap verir ve ekler: "*Kusur-u aklında eğerçi şüphe yok, fe-amma daire-i tekliften hariç olacak kadar mecnun değil idi. Zu'munca hayli idare-i bahs eyledi. Mecnun te'vil-i nususa kadir olmaz. Zındık ise ba'del ahz tevbesi makbul olmayub bila tehir katli vacib olmakla...*"; bk. Hammer, VIII, s. 32.

⁴ İ. H. Uzunçarşılı, "Üçüncü Mehmed'in oğlu Şehzade Mahmud'un ölümü", *Belleten*, c. XXIV, sayı 94, s. 266.

başlanmış, yaklaşık bir ay sonra da şehzade idam edilmiş, diğer ikisi de denize atılmak suretiyle öldürülmüştür (27 Zilhicce 1011/7 Haziran 1603)¹. Şehzade Mahmud'un idamı hakkında vak'a tarihinde İstanbul'da İngiltere büyükelçisi olarak bulunan *Henry Lello*'nun raporunda önemli ve kıymetli malûmat yer almaktadır. Rapora göre hâdisenin cereyanı şöyledir:

Şehzade Mahmud, babasının devlet işlerini yönetmekte yetersiz olduğunu, devletin tamamen büyük annesi valide sultan tarafından sevk ve idare edildiğini görmekte, bundan annesine dert yanmaktaydı. Annesi, oğlunun ve kocasının akıbetinin ne olacağını bir şeyhe sorma gereğini duydu. Gelen cevabî mektup, yanlışlıkla şehzadenin annesine değil de ihtiyar valide sultana verildi. Valide sultan padişahı kışkırtarak bu işin üzerine eğilmesini temin etti. Padişah Şehzade Mahmud'u çağırarak sorguya çekti; ancak şehzadenin olup bitenden haberi yoktu. Bunun üzerine annesi sorguya çekildi. Oğlunun istikbalini öğrenmek üzere kendisinin bir şeyhe başvurduğunu, şehzadenin keyfiyetten haberdar olmadığını söylediye de padişahı ikna edemedi. O gece şehzadenin annesi ve bu işe bulaştıkları tahmin edilen otuz kişi çuvala konup denize atıldı.

Padişah, oğluna ne yapılması gerektiğini tayin etmek üzere Şeyhülislamı (Ebulmeyâmin Mustafa Efendi) çağırdı. Şeyhülislamın, Şehzade Mahmud'un aleyhinde şahit ve delil bulunmaksızın öldürülmesinin caiz olamayacağını öne sürdüğü bununla beraber padişahın ancak oğlunun ölümüyle huzur bulacağını görerek fikrinde ısrarlı olmadığı ve şehzadenin katli için fetva verdiği ifade edilmektedir². Şeyhülislam Ebulmeyâmin Mustafa Efendi'nin fetva verdiği dair başka kaynaklarda bir malûmat bulunmamaktadır.

Ğerek Osmanlı kaynaklarından ve gerekse İngiliz elçisi Lello'nun raporundan edindiğimiz bilgiye göre Şehzade Mahmud'un, validesinin emriyle hareket eden babası III. Mehmed'in tutumundan, iç ve dış başarısızlıklarından müteessir olduğu ve İran seferine bizzat kendisinin komutanlık etmek istemesi sebebiyle padişahın oğlundan şüphe ettiği anlaşılmaktadır. Tarih kitaplarının on altı, Lello'nun onsekiz veya ondokuz yaşlarında olduğunu belirttikleri Şehzade Mahmud'un, babasını hal edip yerine geçmek istediğine dair delil veya kuvvetli emare bulunmamaktadır. Lello'nun mütalaasında yer alan bilgi

¹ Peçevî, II, s. 281; Hammer, VIII, s. 31; Danişmend, III, 220; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 115; Lamartine, IV, s. 1047. Şehzade Mahmud Şehzade Camiinin mihrabı önüne defnedilmiştir. Sonradan üzerine bugünkü türbenin yapıldığı anlaşılmaktadır. *Şehzade Mahmud Türbesi*, Şehzade Camiinin haziresinde ve Rüstem Paşa Türbesinin kuzeyinde yer alan altı kenarlı açık bir türbedir. Sonraları sütunların araları kapatılarak kapalı bir türbe haline getirilmiştir; bk. Önkal, s. 184.

² *The Report of Lello, Babîâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, çev. Orhan Burian, Ankara 1952, s. 57-59.

doğru ise Şeyhülislam Ebulmeyâmin Mustafa Efendi şehzade aleyhinde delil ve şahit olmadığı için önce fetva vermemiş bilâhare padişahın iç huzuru için katl fetvasını vermiştir. Şehzadenin herhangi bir isyanı sözkonusu olmadığı gibi fitne ve fesadın gerçekleşmesi de tahakkuk safhasında değildir¹. »

Ü. II. Osman'ın, Kardeşi Mehmed'i Katli

Bilindiği üzere Sultan I. Mustafa aklî dengesizliği sebebiyle cülûsundan üç ay sonra hal edilerek yerine I. Ahmed'in büyük oğlu henüz on dört yaşındaki II. Osman padişah ilan edilmişti. III. Mehmed'in oğlunu ve on dokuz kardeşini katlinden bu yana kardeş katli uygulaması görülmemiştir. Hiç şüphesiz bunda günahsız şehzadelerin kitle halinde öldürülmesinin kamu vicdanında bıraktığı derin tesirin rolü büyüktü. II. Osman tahta çıktığında amcası Mustafa ve kardeşleri Mehmed, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i söz konusu tesirin de etkisiyle öldürtmemiştir.

II. Osman Lehistan seferine çıkacağı sırada *her ne hikmete mebni ise*² kardeşlerinin en büyüğü olan Şehzade Mehmed'i bertaraf etmeye karar verdi. Padişah, *def-i dağda-i fitne için*³ Şeyhülislam Es'ad Efendi'den kardeşinin katline dair fetva istediye de Es'ad Efendi padişahın bu isteğini İslâm hukukuna aykırı bularak reddetti⁴. Padişah bu defa Rumeli Kazaskeri Taşköprülüzade Kemaleddin Efendi'den fetvayı vermesini istedi. Kemaleddin Efendi şeyhülislamlık ümidiyle⁵ padişahın isteğine uyararak Şehzade Mehmed'in öldürülebileceğine dair fetva vermekten çekinmedi⁶. Burada

¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II, 21. Hammer Tarihini tercüme eden Mehmed Atâ, bilindiği üzere sık sık müverrihin Osmanlılar hakkındaki menfi görüşlerini belirtip tashihe çalışır. Ancak bu hadisede "Ondokuz kardeşini öldürmüş bulunan Mehmed-i Salîs, silsile-i cinayetini oğlu kaniyla tevşih etmek lazım gelirdi" diyerek padişahı sert şekilde tenkit etmektedir; bk. Hammer, VIII, s. 31'deki 1 numaralı dn.}

² [Mehmed] Kamil Paşa, *Tarih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, c. II, [İstanbul] 1325, s. 30.

³ Na'ima, II, s. 188.

⁴ Peçevî, II, s. 375. Şeyhülislam Es'ad Efendi, II. Osman'ın âsilerce öldürülmesini müteakip padişahın cenaze namazına iştirak etmemiş ve hatta böylece istifa etmiş sayıldığı için meşihat makamına Rumeli kazaskerliğinden mazul Zekeriyazade Yahyâ Efendi tayin edilmiş ve sultanın cenaze namazını da o kıldırıştır; bk. Danişmend, III, s. 312.

⁵ Mehmed Zeki, s. 308.

⁶ Solakzâde, s. 700. Abdülkadir Özcan, Kemaleddin Efendi'nin kazasker ve büyük bir din âlimi olduğunu, zulme rızanın zulüm olduğunu bildiğini ifade etmekte, Şehzade Mehmed'in katledilmesinin hukuka uygun bulunduğunu îma etmektedir; bk. "Fatih'te nizâm-ı âlem düşüncesi", *TM*, sayı 3 (Mayıs 1994), s. 19.

dikkati çeken husus padişahın kardeşini öldürtürken artık hukukî bir destek arama mecburiyetini hissetmesidir.

Padişah elde ettiği bu fetvayla Şehzade Mehmed'i Peçevî'ye göre *bilâ sebeb ve bî-mûcib*¹, Naîma'ya göre *nâhak yere gaddarane bir şekilde*² öldürttü (18 Safer 1030/12 Kânun-ı sâni 1621)³. Şehzade Mehmed'in katli hükmünü duyunca "*Osman, Allah'dan dilerim ki ömr-ü devletin berbad olub, beni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi behremend olmayasın.*" şeklinde beddua ettiği rivayet edilir⁴. Osmanlı tarihçilerinin de açık olarak belirttikleri üzere şehzadenin öldürülmesi için geçerli hiç bir sebep bulunmamaktadır. Esasen Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin katle fetva vermemesi ve hatta padişahı bu fikrinden caydırmaya çalışması⁵ da bu değerlendirmeyi teyit etmektedir.

V. IV. Murad'ın, Kardeşleri Bayezid, Süleyman ve Kasım'ı Katli

IV. Murad tahta geçtiğinde yaşı çok küçük olduğundan devlet işlerini uzun süre annesi Kösem Sultan ile diğer devlet erkânı yönetti. Padişah 21 yaşına gelene kadar geçen bu süre içinde ülkede karışıklıklar birbirini kovaladı. Özellikle payitahtta yeniçeri isyanları bitmek bilmiyor ve saray üzerinde son derece etkili oluyordu.

Bu isyanların birinde yeniçeriler padişaha "*şehzadeler bizim efendimiz oğullarıdır. Gayri sana emniyetimiz kalmadı. ..Şehzadelere de kıyarsın elbette, şehzadeleri çıkarıp bize göster*" diye bağırarak nümayiş yaptılar. Kastettikleri, IV. Murad'ın kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimli şehzadelerdi. Padişah isyancıları yatıştırmak istedikçe kalabalığın cesareti artıyor ve isyan daha da büyüyeceğe benziyordu. Bu arada "*Hünkar şehzadeleri boğmuş.*" gibi sözler yayılıyordu. İsyancılar bu kez kesinlikle şehzadelerin kendilerine gösterilmesini istemişlerdi. IV. Murad da çaresiz kalarak kardeşlerini kalabalığa gösterdi. Şehzadeler olan bitenden rahatsız olduklarını belli ederek:

"Bizden ne istersiz? Bu kûşe-i uzlette kendi halimize meşgul iken halimize komayub nâmımızı almak bizi lisana getürmek niçündür?"

¹ Peçevî, II, s. 348.

² Naîma, II, s. 188.

³ Danişmend, III, s. 279; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 129-130. Şehzadenin öldürülmesinde Kızlarağası Süleyman Ağa'nın padişaha yaptığı telkinlerin de etkisi bulunduğu işaret olunmaktadır; bk. Şinasi Altundağ, "Osman II", *IA*, c. IX, s. 445; Mehmed Murad, V, 67; Porter, s. 186.

⁴ Naîma, II, s. 188; Kâmil Paşa, II, s. 30; Mehmed Zeki, s. 309.

⁵ Mehmed Zeki, s. 308.

Yoksa bizi müttehem idüüb sebeb-i izaat mı olmak istersiz? Allah'dan korkmayub padişah hazretlerinden haya etmeyüb böyle tuğyan idersiz. Allah Teala aşkına bizi halimize kon ki bize sizin himaye ve hirasetiniz gerekmez. "

şeklinde karşılık verdiler. Ancak zorbalar bu sözlere aldırış etmeyerek padişah'tan şehzadelerin hayatlarına dokunmayacağına dair kefil istediler. Bunun üzerine Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi ve Veziriazam Receb Paşa şehzadelerin hayatları üzerine padişaha kefil oldular¹. Padişaha kefil istemek ve ona birilerinin kefil olması çok dikkat çekici bir husustur. Bu hâdisе hiç şüphesiz IV. Murad üzerinde derin tesirler bırakacaktı.

Revan'ın alınmasını müteakip şehrin fetihnemesiyle birlikte Kapıcılar Kethüdası Salih Ağa ile Musahip Beşir Ağa, padişah tarafından İstanbul'a gönderilmişti. Bu ikisi yanlarında İstanbul kaymakamı Bayram Paşa ve Bostancıbaşı Duçe Mehmed Ağa'ya hitaben yazılmış gizli bir hatt-ı hümayun dahi taşımaktaydılar. Hatt-ı hümayunun konusu, her ikisi de yirmi beş yaşında olan ve başka anneden doğmuş bulunan Şehzade Bayezid ve Şehzade Süleyman'ın idam edilmeleri². Halk dışarıda Revan'ın fethini kutlarken sarayın içinde Şehzade Bayezid ve Şehzade Süleyman boğulmak suretiyle öldürüldüler (12-13 Rebiyülevvel 1045/26-27 Ağustos 1635 Pazar/Pazartesi gecesi)³. Şehzadeler, halkın tepkisinden çekinildiği için gizlice babaları Sultan Ahmed'in türbesine defnedilmişse de durum kısa sürede ortaya çıkmış *halk-ı âleme bâis-i ihtilal olmuştur*⁴.

Şehzadelerin idamının bu kadar ertelenmesinin sebebi halkın tepkisini çekmeyecek bir zaman ve usul bulunması kaygısıydı. Fetih hâdisesi uygun zaman olarak değerlendirilmiş ve neşe içindeki halkın bundan fazla etkilenmeyeceği umulmuştu. Ancak *şehzadelerin katli vak'ası halka sû-i tesir ederek*

¹ Mehmed Zeki, s. 323-324; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 184-185; Danişmend, III, s. 366.

² IV. Murad'ın, Topkapı Sarayını koruyan bostancıbaşıya hitaben yazdığı emirname şöyledir: "*Sen ki bostancıbaşısın. Bayram Paşa'ya bir ahval emrim olmuştur. İçeriye adamları ile koyuveresin. şöyle ki koyuvermiyesin vallah cümlelerinizi katli-âîm iderim, şöyle bilesin*"; TSA, E. 7012/4. Bk. Ek V.

³ Na'îma, III, 274; Peçevî, Şehzade Süleyman'ı bir çok kez gördüğünü, çehresinin soluk olup öldürülme korkusunun yüzünden belli olduğunu söylemektedir; bk. II, 348; Hammer, IX, s. 211-212; Danişmend, III, 366; Kâmil Paşa, II, s. 67-68; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 199; A. H. de Groot, "Murad IV", *ET*², c. VII, s. 598; Müneccimbaşı'ya göre hâdisе Receb ayının başlarında vuku bulmuştur; bk. *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, s. 671.

⁴ Na'îma, III, s. 274.

*eyyâm-ı şehriyân şâdumanî ve meserret yerine âlâm ve kasvet ile geçmiştir*¹. Bu teessürün yabancı ülkelere de aksettiği ifade edilmektedir. Gerçekten de Fransız trajedi yazarı Jean Racine (1639-1699) *Bajazet* isimli manzum piyesinde Şehzade Bayezid'in idamını işlemiştir².

Böylelikle IV. Murad'ın Kasım ve İbrahim isimlerinde iki kardeşi kalmıştı. Yukarıdaki hâdisenin cereyanından iki sene sonra, Bağdat seferine çıkmaya hazırlanan Sultan Murad bu defa da ana-baba bir kardeşi olan Şehzade Kasım'ı da idam ettirdi (2 Şevval 1047/17 Şubat 1638)³. İdamın yine herkesin neşe içinde olduğu bir zamanda, bir kurban bayramında⁴ gerçekleştirilmesi dikkati çekmektedir. Padişah'ın ölüm döşeginde, sağ kalan son kardeşi İbrahim'in öldürülmesini emrettiği ancak bu emrin yerine getirilmediği ifade edilmektedir⁵. Hammer'den kaynaklanan bir iddiaya göre IV. Murad, amcası I. Mustafa'yı da zehirletmek suretiyle öldürtmüştür. Meczub olmasından dolayı iki defa hal edilen Sultan Mustafa'nın üçüncü defa tahta çıkma ihtimali bulunmadığına göre Hammer'in bu beyanı salt bir iddiadan ibaret gözükmektedir⁶.

Y. III. Osman'ın, Amcazadesi Şehzade Mehmed'i Katli

Osmanlı tarihinde gördüğümüz son kardeş katli uygulaması Sultan III. Osman'ın, amcazadesi Şehzade Mehmed'i öldürtmesidir. III. Osman yüz seneyi aşkın bir zamandır uygulanmayan kardeş katlini devlet adamlarının muhalefetine rağmen tekrarlamaktan geri durmamıştır. Sultan Osman, hanedanın en yaşlısı olması dolayısıyla elli beş yaşında tahta geçtiğinde sarayın kapalı odalarında geçen bir ömrün olumsuz izlerini de beraberinde getirmişti. Son derece şüpheli, asabi, kararsız, sevgisine ve gazabına inanılmayacak bir kişiliğe sahipti. Şehzadeleri bertaraf etmek istediğini herkes biliyordu⁷. Padişah, kendisine özellikle rakip olarak gördüğü, çok iyi yetişmiş, yüksek meziyetlere sahip olan kırk iki yaşındaki Şehzade Mehmed'i bertaraf etmeyi kararlaştırmış ancak Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa bu

¹ Kâmil Paşa, II, s. 68.

² Bk. Danişmend, III, 366; ayrıca bk. "Racine (Jean)", *Meydan-Larousse*, c. X, s. 417.

³ Müneccimbaşı Ahmed Dede, III, s. 673; Hammer, IX, 237; Danişmend, III, s. 371; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 199; de Groot vak'a tarihi olarak 23 Zilkade 1047/8 Nisan 1638 tarihini vermektedir; bk. s. 598. Baysun da aynı tarihi nakletmektedir; bk. "Murad IV", *İA*, c. VIII, s. 634.

⁴ Mehmed Zeki, s. 339.

⁵ Mehmed Zeki, s. 340.

⁶ Bk. IX, s. 291.

⁷ Mustafa Nuri Paşa, III-IV, s. 54-55, 324.

düşünceye karşı çıkmış ve bu sebeble azledilmiştir (7 Şaban 1168/19 Mayıs 1755)¹.

Sultan Osman bu düşüncesini gerçekleştirmek üzere uygun bir zamanı ancak yaklaşık iki sene sonra bulabilmiş ve devrin sadrazamı Bâhir Mustafa Paşa'nın da katkısıyla şehzade zehirlenmek suretiyle² öldürülmüştür (Kânun-ı evvel 1170/Aralık 1756). Bu katl hâdisesinde sadrazamın dahli bulunduğu kısa bir süre sonra şâyi olunca padişah, halkın tepkisini de dikkate alarak sadrazamı azletmek zorunda kalmıştır. Şehzade Mustafa'nın (III. Mustafa) da böyle bir akıbetten kendisini korumak amacıyla ilaç kullanmaya başladığından bahsedilir³. III. Mustafa tahta geçtiğinde kardeşi Şehzade Mehmed'in ölümünde rolü olan Bâhir Mustafa Paşa'yı idam ettirmiştir⁴.

¹ Uzunçarşılı'nın naklettiği bir rivayete göre şehzadeleri öldürtmek isteyen III. Osman, ilk olarak Hekimoğlu Ali Paşa'ya meseleyi açmış, fakat Ali Paşa buna şiddetle karşı çıkınca kızarak "hain" demiş, bunun üzerine Ali Paşa da "Hainliği katillige tercih ederim" diye karşılık vermiştir; bk. *Osmanlı Tarihi*, IV/I, 338 dn. 1; a. mlf. *Osmanlı Tarihi*, IV/II, 378; ayrıca bk. Altundağ, "Osman III", *IA*, c. IX, s. 449.

² "...âhiru'l emr 1170 Rebi'unda mesmûmen şehid olmustur", bk. Müstekımzâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâîn*, İstanbul 1928, s. 384

³ Altundağ, "Osman III", s. 449; Aktan, agm. II/53, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 340

⁴ Osmanzâde Tâib Ahmed, eserinde Şehzade Mehmed'in Bâhir Mustafa Paşa'nın da dahliyle öldürüldüğünü aşağıdaki şekilde îma etmektedir: " *Cem Sultan'ı Frengistan'da şehid eden Koca Mustafa Paşa misillü bu hanedana eylediği hıyanetin mücâzâtı, icra-ı beşer, el-kâtil bi'l-katl fehvasınca makam-ı ser-i hainân olan senk-i ma'hûdu bu ayıp ile musalla ve ibretnümâ kılındı*"; *Hadîkatü'l Vüzerâ*, ikinci zeyl, (Tıpkı basım: Freiburg 1969), s. 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARDEŞ KATLİ UYGULAMASINI DOĞURAN SEBEPLER

I. ÜLÜŞ SİSTEMİ VE BUNUN DOĞURDUĞU SONUÇLAR

Ülüş kelimesinin Oğuz destanında, şölen ve davetlerde hangi hanedan mensubunun, at veya koyun etinin neresinden yiyebileceğini gösteren bir kavram olarak kullanıldığı görülmektedir¹. Türkçede ülemek kökünden iki kelime türemiştir: Ülüş ve ülük. Anlam itibarıyla her ikisi de pay demektir. Kaşgarlı Mahmud, ülük'ün pay karşılığı olduğunu belirtirken, ülüş'ü budun arasında pay ayırış şeklinde daha geniş kapsamlı tarif etmektedir². Kutadgu Bilig'de de ülüş, ülük ve ülüg kelimeleri pay, nasip ve kismet anlamlarında yaklaşık 73 beyitte kullanılmıştır³.

Eski Türk kamu hukukunda ise *ülüş* kelimesinin özel bir anlamı vardır. Eski Türklerde hâkimiyet anlayışı konusunu işlerken, hâkimiyetin han sülalesi içinde belirli bir kişiye değil ailenin tümüne ait olduğu ve veraset yoluyla tüm aile efradına intikal ettiği belirtilmişti. Han ailesinin müşterek malı gibi telakki olunan ülkenin bu hanedan üyeleri arasında taksim edilmesine de *ülüş* sistemi denmektedir. Bu sisteme göre devletin başında bir büyük han olmakla birlikte devletin toprakları aile üyeleri arasında pay edilmektedir. Ülüş sisteminin iktisadî boyutundan⁴ sarfınazarla meselenin siyasî mahiyetine biraz daha eğilmek gerekir.

Eski Türk geleneğinde fethedilen yeni topraklar hükümdarın kendi mülkü sayılır ve bu topraklar hükümdarın oğulları ve hanedanın diğer üyeleri arasında taksim edilirdi. Bazen ülkelerden ibaret olan bu hisseler *inçü* adı verilirdi⁵. Bu inçüler zamanla daha küçük alt birimlere ayrılarak ülke yaklaşık yüz yüz elli sene içinde küçük parçalara bölünür; bir süre sonra bu küçük bölümlerin beyleri ile inçü sahiplerinin karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz

¹ "Bir toy yapılacağı zaman iki at kessinler. At on iki parçaya ayrılabilirdiğinden bir atı Bozoklara, diğer atı da Üçoklara versinler. Boyuna yakın olan bir arka kemiği, arkaya yakın olan sırt omurgası ve bir sağ kol padişahın ve milletin büyüğünün hissesi olmuştur. Diğer parçalar ise her boya ve Oğuz'un oğullarına has *ülüş* olarak ayrılıp verilmiştir. Ta ki hiç kimsenin başkasının payını yemeye hakkı olmasın"; bk. Togan, *Oğuz Destanı*, 52; Ülüş kelimesinin bu anlamda kullanılması hususunda ayrıca bk. Abdülkadir [İnan], "Orun ve *ülüş* meselesi", *THİTM*, c. I, (1931), s. 121-133.

² Bk. *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, I, s. 62.

³ Bk. Arat, s. 505.

⁴ Bu hususta bk. M. Fuad Köprülü, "Ortazaman Türk-İslâm feodalizmi", *Belleten*, c. V, sayı 19 (1941), s. 319-334.

⁵ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, c. I, s. 286; İnalçık, "Osmanlılar'da saltanat veraseti usulü", s. 83.

olurdu¹. Büyük ordular da zamanla küçülür ve merkezi idare zayıflardı. Merkezi idarenin zayıflaması sadece askerî sahada değil her alanda kendini göstermekteydi. Buna göre Türk idare sisteminde sürekli bir adem-i merkezîyetçi karakterin bulunduğu söylenebilir². Bu keyfiyet de bir asır içinde yeni yeni devletlerin kurulmasına zemin teşkil etmiştir.

Batı monarşilerinde de zaman zaman görülen ve adına "diviso legitima" denilen ülüş sistemi, tabiatı gereği çoğu kere devletin birlik ve bütünlüğünü parçalamaktaydı. İlk Germen "barbar krallıkları"nın kısa zamanda parçalanmasının sebeplerinden biri de bu uygulama idi³. Charlemagne (öl. 814) da, Karolenj İmparatorluğuna bağlı devletleri üç oğlu arasında paylaştırmış, ölümünden sonra imparatorluğun birliği kısa sürede bozulmuş ve dağılmaya yüz tutmuştu⁴. Bununla birlikte ülüş sistemi, merkezi idarenin dış tesirler sebebiyle inkıraza uğradığı dönemlerde bir sigorta vazifesi görmek ve devletin yeniden teşkilâtlanmasını kolaylaştırmaktadır. İstikrarlı bir devlet teşkilâtının hüküm sürdüğü dönemde devletin çeşitli bölgelerinin başında bulunan hanedan mensupları, birer melik olarak en yüksek otorite olan büyük hükümdarın idarecileri gibi farzedilmelidir. Nitekim Sultan Melik Şah'ın ölümü (485/1092) ile Selçuklu Devletindeki istikrar zedelenmemiş; devletin bütünlüğü bozulmamıştır. II. Kılıç Arslan ülkeyi on bir oğluna bölüştürdüğü halde Anadolu on bir devlete ayrılmamıştır. Ancak son tahlilde, merkezi idare özellikle dış tesirler yüzünden ortadan kalkmaya yüz tuttuğunda ve ülkenin bağımsızlığı tehlikeye düştüğünde devletin ülüş sistemi nedeniyle parçalanmasının kolay hale geldiği söylenmelidir⁵.

Oğuz destanı, ülüş sisteminin Türk tarihinin ilk devirlerinden itibaren uygulandığını göstermektedir. Altı oğluyla birlikte dünyayı fethettikten sonra yurduna dönen Oğuz Kağan, üç büyük oğlu Bozoklar'a ülkenin bir kısmını ve üç küçük oğlu Üçoklar'a da ülkenin diğer kısmını verir⁶. Bir diğer mitolojik kaynakta ise başka bir örneğe rastlanmaktadır. Hakan Kanlı Yavı,

¹ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 297; Laszlo, agm. s. 46.

² Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 300.

³ Bk. "Ülüş", *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. XXI, s. 467.

⁴ Arslan, s. 238.

⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 4. baskı, İstanbul 1986, s. 351.

⁶ "(Oğuz Han'ın) altı oğlu bir gün ava gittiler. Tesadüfen altın bir yayla üç altın ok buldular. Hep beraber bunları kendi dileğine göre aralarında paylaşırması için babalarına gittirdiler. Oğuz yayı üçe parçalayıp daha büyük üç oğluna, üç oku da küçük üç oğluna verdi. Şöyle karar verdi: Yay verdiklerinin yeri daha üstte olsun ve orduda sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri daha altta olup sol kolu teşkil etsinler. Zira yay padişah gibi hükmeder; ok ise ona tâbi bir elçidir. Onların yurdunu da buna benzer şekilde ayırıp tayin etti"; bk. Togan, *Oğuz Destanı*, s. 48.

ihtiyar düştüğünde devleti iki oğluna paylaştırır; Türkistan ve Yangı Kend'i Mur Yavı'ya, Talaş ile Sayram'ı Kara Alp Arslan'a verir. Bir kaç sene sonra da Mur Yavı kardeşi Kara Alp Arslan'ı bertaraf ederek ülkeyi tekrar birleştirir¹. Bir diğer örnekte ise Attila'nın ölümü üzerine üç oğlundan en büyüğü Ellak tahta geçmeye hazırlanırken kardeşleri Dengizik'le İrnek imparatorluktan hisse talebinde bulunurlar ve aralarında taht kavgası patlak verir².

Üç yüz sene tarih sahnesinde kalan Selçuklu Devletinde ülüş sisteminin tesiriyle vuku bulan sayısız taht kavgasına rastlanmaktadır. Osmanlıların bu taht kavgalarından etkilendikleri ve Selçuklular dönemini çok iyi tahlil ettikleri anlaşılmaktadır. Osmanlılardaki kardeş katli uygulamasıyla ülüş sistemi arasındaki ilişkiyi vurgulayabilmek için Selçuklularda görülen taht kavgaları zikredilmelidir. Selçuklu Devleti daha kurulduğunda ülüş sistemine göre taksim edilmişti. Tuğrul Bey *büyük sultan* sıfatıyla Nişabur'da kalıyor, Çağrı Bey, *melik* sıfatıyla hükümet merkezi Merv olmak üzere Ceyhun, Sarahs ve Belh şehirlerine kadar uzanan ülkelere sahip oluyordu. Herat merkez olmak üzere Bust, İsfizar ve Sistan'a kadar uzanan bölge de İnanç Bey'e verilmişti. Selçuklu Devleti bu şekilde üçe taksim olunmuş, her bir melik kendi bölgesinde adına hutbe okutmak, para bastırmak gibi egemenlik unsurlarına sahip olmakla birlikte *büyük sultan* olan Tuğrul Bey'e tâbi bulunmaktaydı³.

Büyük Selçuklu Devletinde Tuğrul Bey 455/1063'te öldüğü zaman Tuğrul Bey'in halefi ve Çağrı Bey'in oğlu Alparslan, Selçuklu tahtını elde edebilmek için Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'la savaşmak zorunda kaldı. 459/1067'de Kirman meliki olan kardeşi Kavurd Bey'in isyanıyla karşılaştı. Alparslan'ın öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Melikşah taht iddiasıyla tekrar ayaklanan amcası Kirman meliki Kavurd'u yenerek öldürttü (465/1073). Melikşah'ın kardeşi Tutuş, Suriye'de faaliyet gösteren Atsız'ı öldürerek Suriye Selçuklu Devletinin temellerini attı. Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu İmparatorluğu taht kavgaları ve meliklerin bağımsızlık emellerinin güçlenmesi sonucu parçalanma sürecine girdi. Melikşah'ın hanımı Terken Hatun beş yaşındaki oğlu Mahmud'u İsfahan'da sultan ilan ederken Melikşah'ın büyük oğlu Berkyaruk, Nizamülmülk taraftarlarınca Rey'de tahta çıkarıldı. Diğer taraftan Rakka'yı ele geçirerek sultanlığını ilan eden Tutuş, Berkyaruk'a yenilerek öldürüldü (488/1095). Berkyaruk'un kardeşi Gence meliki Muhammed Tapar ayaklandı ve dört yıl süren taht kavgası imparatorluğun batı bölgesinin ikiye bölünmesiyle sonuçlandı (496/1103). Tapar,

¹ Ebulgazi Bahadır Han, s. 65; Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 241.

² Gyula Németh, *Attila ve Hunları*, çev. Şerif Baştav, Ankara 1982, s. 116.

³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 107; ayrıca bk. Toktamış Ateş, *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi)*, İstanbul 1982, s. 53.

Berkyaruk'un ölümünden sonra sultan ilan edilen II. Melikşah'ı tahttan indirerek imparatorluğun başına geçtiyse de devletin bütünlüğü artık zedelenmişti. Tapar'ın ölümünden sonra oğlu Mahmud sultan ilan edildiyse de Horasan'da kendi sultanlığını ilan eden Sencer'in kuvvetleri karşısında tutunamayarak tahttan indirildi ve Sencer sultan oldu. Sencer'in ölümüyle Büyük Selçuklu İmparatorluğu da dağıldı. Kirman, Irak ve Suriye Selçuklularında da bir çok taht kavgası yaşanmıştır.

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Anadolu Selçuklu tahtı bir süre boş kaldı. Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Şehinşah, Muhammed Tapar'ın yanında tutsaktı. Kılıç Arslan'ın küçük oğlu Tuğrul Arslan ise annesi tarafından sultan ilan edilmişti. Şehinşah bir süre sonra serbest kaldıysa da diğer kardeşi Mesud tarafından bertaraf edilerek Selçuklu tahtına Mesud geçti (510/1116). Mesud'un yerine geçen oğlu II. Kılıç Arslan saltanatının ilk senelerinde kardeşi Şehinşah'la savaşmak zorunda kaldı. Kılıç Arslan'ın 582/1186'da ülkesini on bir oğlu arasında paylaştırması taht kavgalarının büsbütün artmasına ve devletin zayıflamasına yol açtı. Sultan II. Kılıç Arslan'ın Anadolu Selçuklu Devletini 11 oğlu arasında paylaştırması, ülüş sisteminin vurucu bir örneğidir. Kendisi sultan olarak Konya'da bulunmakta, oğulları ise hisselelerine isabet eden bölgelerde sultan ünvanını kullanmak dışında bütün hâkimiyet unsurlarına sahip olarak hüküm sürmekteydiler¹. Kılıç Arslan'ın yerine geçen küçük oğlu Gıyasettin Keyhüsrev diğer kardeşlerine sultanlığını kabul ettiremedi ve tahtı Rükneddin Süleymanşah'a terketmek zorunda kaldı (592/1196). Süleymanşah'ın ölümü üzerine yaşı küçük olan oğlu Kılıç Arslan çok kısa bir süre tahtta kalabildi. Yukarıda adı geçen Gıyaseddin Keyhüsrev Kılıç Arslan'ı devirerek ikinci kez Selçuklu tahtına geçti (602/1205).

I. Alaaddin Keykubat ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümlerinden sonra Selçuklu tahtına on bir yaşındaki oğlu II. İzzeddin Keykavus çıkarıldı. Bu sultanı takiben oğulları İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alaaddin Keykubat, 1249-1257 tarihleri arasına denk düşen Moğol hâkimiyeti döneminde Anadolu Selçuklu Devletini aynı anda yönettiler². Alaaddin Keykubat'ın ölümü üzerine başlayan taht kavgasını neticede Rükneddin Kılıç Arslan kazandı. İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdar Han, Selçuklu ülkesini III. Keyhüsrev ile II. Mesud arasında paylaştırdı (681/1282). Teküdar'ı öldürerek İlhanlı tahtını ele geçiren Argun, II. Mesud'u tek başına sultan atadı ve III. Keyhüsrev'i öldürttü. Bu devirde artık Selçukluların iç işleri başka devletlerin eline geçmiş ve bağımsızlık yitirilmişti.

¹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 135-136.

² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 12.

Ülkenin ülüş sistemi gereğince hanedanın ortak malı olarak kabul edilmesi ve bunun uzantısı olarak tayin edilen meliklerin kendi hükümlerlik sahalalarında emirleri altındaki silahlı güçle hareket serbestisi içinde yaşamaları, Selçukluların kurmuş oldukları devletlerin saltanat mücadeleleri içinde parçalanmasının en büyük âmilidir. Saltanat kavgalarının Selçuklu tarihini teşkil eden olayların yarısını oluşturduğu belirtilmelidir¹. Osmanlılar kardeş katli uygulamasına başvururken hiç şüphesiz Selçuklularda üç yüz sene içinde bu kadar fazla taht kavgası ve iç çekişmenin yaşanmış olmasından derinden etkilenmiş olmalıdırlar.

Anadolu beyliklerinde de beyliğin hâkim olduğu toprak parçası hükümdar ailesi arasında taksim edilmekte ve içlerinden birisi "Ulu Bey" olmaktadır. Ulu Bey'in kardeşleri veya çocukları ise sadece "Bey" ünvanıyla anılmaktaydılar. Bu suretle beyliğin aile fertleri arasında taksim edilmesi geleneği neredeyse bütün Anadolu beyliklerinde görülmektedir². Menteşe Beyliğinde İbrahim Bey'in ölümü üzerine beyliğin Musa, Mehmed ve Ahmed isimlerindeki üç kardeş arasında taksim edilmesi bunun tipik bir misalidir (1360)³. Anadolu beylikleri sürekli taht kavgaları ile varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Saltanat mücadeleleri özellikle komşu devletlerin beylikler üzerinde hâkimiyet kurmalarını kolaylaştırarak bunların tarih sahnesinden çekilmesine sebep olmuştur⁴.

Türk devlet anlayışını etkileyen Moğollarda da ülüş sisteminin uygulandığı anlaşılmaktadır. Cengiz Han ölümüne yakın bir zamanda devleti dört oğlu arasında paylaştırarak prensliklere ayırmıştı⁵. Moğol hükümdarı Dayanghan, ölmeden evvel ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştırmıştı (1544). Keza bir diğer Moğol hükümdarı olan Gerestenze, ülkesini yedi oğlu arasında adına *Hoşuna* denilen küçük prensliklere ayırmıştı⁶.

Bütün bu örneklerden anlaşıldığına göre devletin hanedanın müşterek malı olduğu inancı eski Türk kamu hukukunun kök salmış bir düsturudur. Bu anlayışı yıkmak mümkün olmadığından hükümdarın ölümünü takiben taht kavgaları ortaya çıkıyor, çoğu kere hanedan üyeleri ülkeden kendilerine

¹ Aynı fikir için bk. İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 92-93.

² Zerrin Günel Öden, "Anadolu beyliklerinde veliaht tayini", *Prof. Dr. Fikret Işılta'nın 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 261.

³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 56.

⁴ Öden, agm. s. 271.

⁵ Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1967, s. 7.

⁶ Alinge, s. 10.

düşen hisseyi elde etmenin peşine düşüyorlardı. Osmanlıları bir kenara bırakırsak hemen hemen bütün Türk devletlerinde ülkenin hanedan soyunun müşterek malı olması siyasî düsturunun devamı, bu inancın ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Osmanlılar da ülüş geleneğinden etkilenmişlerdir. Osman Gazi'nin ölümünden sonra, Orhan ile kardeşi Alaaddin arasında şöyle bir konuşma geçer:

*"Orhan Gazi kardeşine der: Sen ne dersin? Kardeşi Alaaddin: Bu vilayet hakkındır zira ki çoban gerektir bu vilayetin halini göre ve başara ve hem ana esbab dahi gerek. İmdi esbab oldur kim bu yuntlar padişahun ola ve hem bu koyunlar padişahın ola; imdi bizim kismet edecek nemiz var ki kismet edelim. Orhan Gazi eydür: Gel şimdi ol çoban sen ol dedi. Alaaddin eydür: Gel kardaş atamızın duası ve himmeti seninledir anıñcün kim kendi zamanında askeri sana koşmuş idi, imdi çobanlık dahi senin hakkındır"*¹.

Bu konuşmada dikkati çeken husus, ülkenin ve beyliğin, hanedan ailesinin miras yoluyla taksim edilebilecek bir malı gibi düşünülmesi ve her iki kardeşin de tahta geçmede eşit derecede hak sahibi kabul edilmesidir. Esasen Osmanlı padişahlarının tahta geçme biçimleri dikkatle incelendiğinde her hanedan üyesine öne çıkma ve tahta geçme imkanı tanıyan bu Orta Asya geleneğinin on yedinci yüzyıla kadar devam ettiği görülür².

Şehzadelerin sancaklara ve özellikle kuruluş devrinde uç beyliklerine atanması ve bunların oralarda fetihlere girişmesi bilinen bir keyfiyettir. Öte yandan Cem Sultan'ın, kardeşi II. Bayezid'e Osmanlı Devletini aralarında paylaşmalarını teklif etmesi ülüş sistemi inancının o devirde bile hâlâ yaşadığının bir diğer kanıtıdır: Cem Sultan, halası Selçuk Hatun aracılığıyla II. Bayezid'e *"Anadolu'yu bana ver İstanbul tahtı ve Rumeli senin olsun"*³ şeklinde bir teklifte bulunmuş; II. Bayezid de *"Lâ erhâm beyne'l-mülûk"*⁴ yani "padişahlar arasında akrabalık olmaz" (paylaşma mümkün değildir) fehvasınca bu teklifi reddetmiştir.

¹ Âşıkpaşazâde, s. 36. Yukarıda koyu olarak gösterilen ibare Neşri'de "Bizim miras idecek nesnemüz yokdur" şeklindedir; bk. Neşri, I, s. 149.

² Kafadar, s. 137.

³ Âşıkpaşazâde, s. 220.

⁴ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul [1280] (Tabhane-i Âmire), c. II, s. 10. Arapça ibaredeki erhâm kelimesini merhamet kelimesiyle karşılayıp bu cümleyi "padişahlar arasında merhamet yoktur" şeklinde tercüme etmek pek isabetli olmasa gerektir; krş. Özcan, "Kardeş katli meselesi", s. 23, dn. 69.

İsyan eden şehzadelerin bu fiillerinin arkasındaki itici güç, devletin hanedanın ortak malı olduğu ve ülüş sistemi gereği ülkede belli bir hisseye sahip bulundukları inancıdır. İsyan etmedikleri halde öldürülen hanedan üyelerinin öldürülme sebebi ise taşıdıkları kan sebebiyle mevcut padişaha karşı potansiyel tehlike arzetmeleridir. Nitekim maaşlarını az bulan yeniçerilerin, padişaha "*Allah kardeşlerinize uzun ömür versin, bize bağışlasın*" şeklinde bağırımları¹, padişahı üstü kapalı olarak tehdit etmeleri bunun bir diğer ifadesidir.

II. FETRET DEVRİNİN YAŞANMIŞ OLMASI

Ankara Savaşından sonra Osmanlı Devletini parçalanma durumuna getiren gelişmeler, sonraki dönemlerde görülen kardeş katli uygulamalarına ve Fatih'in meşhur kardeş katline cevaz veren kanun maddesine dayanak teşkil etmiştir. Bu itibarla tarihî ayrıntılara fazla girmeden bu dönemde olup bitenlerin incelenmesi esas konumuz açısından aydınlatıcı olacaktır.

Yıldırım Bayezid, Timur'a esir düştüğünde en büyüğü Emir Süleyman olmak üzere İsa, Mehmed, Musa, Mustafa ve Kasım adlarında altı şehzadeye sahipti. Yaşı küçük olmasından dolayı Bursa'da bırakılan Kasım'ın dışındakiler babalarıyla birlikte Ankara Savaşına iştirak etmişlerdi. Yenilen Osmanlı ordusu dağılmış, Sultan Bayezid esir düşmüş, Süleyman Çelebi, İsa Çelebi ve Mehmed Çelebi geri çekilerek Anadolu'nun muhtelif vilayetlerinde gizlenmeyi tercih etmişlerdi. Şehzade Musa ile Mustafa önce esir düşmüş sonra serbest bırakılmışlardır². Timur, güttüğü siyasete uygun olarak Osmanlı ülkesini şehzadelere bölüştürmüştü; herbirisine hükümdarlık alameti olan tuğ ve külâh gibi şeyler yollamıştı. Böylece yaklaşık on bir sene sürecek olan ve fetret devri ya da fasıla-ı saltanat³ adı verilen bir devir başlamıştır.

Sultan Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi (Emir Süleyman) dış tehditleri en aza indirmek amacıyla Bizans İmparatoru Manuel'le Gelibolu Anlaşması'nı yaptı. Ayrıca Venedik ve Cenevizlilerle anlaştı. Emir Süleyman

¹ Jean Thévenot, *1655-1656'da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, İstanbul 1978, s. 149; Busbecq, s. 45.

² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 326.

³ Mehmed Zeki [Pakalın], fetret devri veya fasıla-ı saltanat tabirlerini isabetli bulmuyor. Yazara göre fasıla-ı saltanat, padişahsız zamana denilir; bu müddet içinde ise Yıldırım'ın Timur'un yanında sekiz ay kadar süren esareti istisna tutulursa, padişahlık makamı bir gün bile boş kalmamıştır; bilakis fazla olarak dört padişah tarafından ülke yönetilmiştir. Fetret devri demek de doğru değildir. Çünkü her milletin tarihinde böyle gürültülü günler pek çoktur. Nitekim bundan sonra da Osmanlı tarihinde pek çok karışık, patırtılı günler gelmiş, fakat onların hiç birine fetret devri demek doğru görülmemiştir. Bunun en iyi tabiri "fetret-i şehzadegân" ya da "taht kavgası"dır; bk. *Maktul Şehzadeler*, s. 39.

Bizanslılarla yapılan anlaşma gereğince Kartal, Pendik, Gebze, Silivri, Selanik, Tesalya ve diğer bazı yerleri devlet adamlarının itirazlarına rağmen imparatorluğa devretti. Bununla da yetinmeyip küçük kardeşi Şehzade Kasım ile kız kardeşi Fatma'yı İmparator Manuel'e rehin olarak verdi. Sırp despotu Stefan Lazareviç'e de bazı tavizler vererek Sırplarla dahi anlaştı¹. Böylelikle Süleyman Çelebi Edirne'de hükümdarlığını ilan etmiş bulunuyordu. Mehmed Çelebi, Amasya, Tokat ve Sivas civarında hâkimiyet sağladı. Şehzade İsa ve Musa, Bursa üzerinde hâkimiyet tesis etmek amacıyla bir süre birbirleriyle mücadele ettiler. Bu ayrıntılara girilmeyecek, sadece şehzadelerin birbirlerini öldürmeleri temel Osmanlı tarihleri esas alınarak zikredilecektir.

İlk olarak Mehmed Çelebi'nin İsa Çelebi'yi tasfiye ettiği görülmektedir. İsa Çelebi önce Ege bölgesine, Aydın civarlarına çekildi. Saruhan, Menteşe ve Aydın Beyleri ile işbirliği yaparak güç kazanmak istedi ise de pek işe yaramadı. Son olarak Karamanoğlu Beyliğine sığındı. Ancak Çelebi Mehmed'in adamları tarafından yeri tespit olunarak Eskişehir'de ele geçirilip öldürüldü². Edirne'ye geçen Musa Çelebi uzun bir takip ve mücadeleden sonra Emir Süleyman'a galip gelerek hayatına son verdi (813/1410)³. En son olarak Mehmed Çelebi'nin, Sofya civarında yapılan bir savaşta Musa Çelebi'yi mağlup ettiği görülmektedir (816/1413)⁴. Abdülvâsi Çelebi tarafından 817/1414'de kaleme alınan "*Der vasf-ı ceng-i Sultan Muhammed bâ-Mûsa vü hezîmet-i Mûsa*" başlıklı manzumede Mehmed Çelebi'nin ağzından şunlar söylenmektedir⁵:

Didi gelmese yig idi bu kardaş
Nidelüm geldi Tanrı bize yoldaş

¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 328-329.

² Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 235; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 333.

³ Tâcü't-Tevârîh ve Âşıkpaşazâde'de yer alan bir kayda göre Musa Çelebi, Emir Süleyman'ın ele geçirilmesini kolaylaştıran Düğüncüler köyü sakinlerine kızarak "Padişahlarını koruyamayanların sonu budur" diyerek köyü ateşe vermiştir; bk. Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 220, 254; Âşıkpaşazâde, s. 82.

⁴ Âşıkpaşazâde, Musa Çelebi'nin öldürülmesini "*akşam çadırda maslahatı neyse gördüler*" demek suretiyle ifade etmektedir; bk. s. 84. Tâcü't-Tevârîh müellifi de katl vak'asını gerekçeli olarak anlatmaktadır: "*Taaddüd-i münazi-i mülk, müsteclib-i esbâb-ı helek olmağın def-i zarar-ı âm için zarar-ı hâssı iltizam idüb ferman-ı sultani birle ol şehzade-i nevcıvanı zekemânî ile neşmîn-i zindegânîden devr ve menzil-i surûrını kevr itdiler*"; bk. Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 272.

⁵ Ayhan Gültaş, "Fetret devrindeki şehzadeler mücadelesini anlatan ilk manzum vesika", *TDA*, sayı 72 (Haziran 1991), s. 108.

Velliler himmeti yohsul duası
Ola bu devletümüzün bekası

Vak'aları bitirmeden, Çelebi Mehmed'in, yeğeninin (Süleyman Çelebi'nin oğlu) gözlerine mil çektiği de ifade edilmelidir¹. Bu noktada fetret devriyle ilgili önemli bazı tespitleri belirtmek gerekir.

1) Saltanat müddeilerinin çokluğu Osmanlı Devletini yok olmanın eşiğine getirdi. Osmanlı ülkesinde kamu düzeni diye bir şey kalmadı. Şehzadeler tahtı ele geçirmek için Osmanlıların düşmanlarıyla ittifak yapmaktan dahi çekinmediler. Saltanatlarını sağlamaya çalışır, kardeşlerini bu haktan mahrum ederlerken ülkeyi ve devleti büsbütün elden kaçırmaları da kuvvetle muhtemeldi. Ancak komşu devletlerin de iç meselelerle uğraşmakta oluşları devleti büyük bir tehlikeden korumuştur. İlave olarak Osmanlı Devletinin sağlam temeller üzerinde kurulmuş bulunması da toptan bir çöküşü önleyen âmiller arasında sayılabilir.

2) Fetret devrinde cereyan eden olaylar daha sonraları, kardeş katli uygulamalarının çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Fatih, kardeş katline cevaz veren meşhur kanun maddesini benimserken bu devirde olup bitenlerden etkilenmiş olmalıdır.

3) Fetret devri, ulus sisteminin nasıl uygulandığının tipik bir örneğidir. Türk-İlhanlı-Moğol geleneğinde mevcut olan bu sisteme göre hanedan mensupları ülke üzerinde eşit haklara sahiptiler. Timur bu geleneği Osmanlı Devletine de tatbik etmek istemiş ve ülkeyi parçalara bölerek herbirini bir şehzadeye vermiştir. Timur'un oğlu Şahruh, Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi'yi bertaraf etmesinden sonra babasının tesis ettiği kurulu düzenin bozulmasını 818 Zilhicce (1416 Şubat) tarihli bir mektupla şiddetle protesto etmiştir:

"Sultan Mehmed bilsin ki kardeşlerin Süleyman, İsa ve Musa beylerle ihtilaf ve çekişmeye düştüğün tarafımızdan duyulmuştur. Sultan onları töre-i Osmaniye göre fani dünya kaygısından halâs etmiştir. Bu yüce Allah'ın takdiridir; lakin bu tarz bir hareket töre-i İlhanîye uygun değildir. Çünkü bir kaç günlük dünya devletinin bekası yoktur. Böyle şeylerin lüzumu da yoktur. (Sadi'den bir beyit:

¹ Hadise ve sebebi Âşıkpaşazâde tarihinde anlatılmaktadır: "Oğlan İstanbul'dan çıktı, Eflak'a gitmek istedi. Karın Ovası (Karınabad)'nın akıncıları heb yanına varub 'Gel beri, biz seninle oluruz' dediler. Aldılar Nikola'ya iletiler. Sultan Mehmed haber aldı, oğlanın üzerine yürüdü. Yanında olan akıncılar dağıldılar, kaçtılar. Oğlanın lalası vardı: <<Terzibaşı Zağanos>> derlerdi. O, oğlanı tuttu, Sultan Mehmed'in eline verdi. Sultan Mehmed dahi gözlerin çıkarttırub Bursa'ya gönderdi"; bk. Âşıkpaşazâde, 86. Tâcü't-Tevârih'te de göze mil çekmenin "ıslah-ı mülk" için yapıldığı belirtilmektedir; bk. Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 276.

*Bir dâne çeken karıncayı dahi incitme/Çünkü canı vardır karıncanın da). Siz de Kara Yusuf ve evladı ile boğuştunuz dersiniz o kardeş kavgasına benzemez Onlar eşkiya ve dinsizdiler"*¹.

Mehmed Çelebi bu mektuba şöyle cevap verir:

*"Söylediklerinize uymak isteriz amma, Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri bu iş tecrübelerle töre olarak yerleşmiştir. Saltanat ortaklık kabul etmez. Sadi'nin şiirini zikrediyorsunuz. Biz de başka bir şiirini hatırlatalım: İki derviş bir kilime sığar/Lakin iki padişah bir iklim sığmaz. Bu karışıklıklar dolayısıyla Selanik gibi Müslümanlar tarafından fethedilen ülkelerin İslâm'ın elinden çıktığını görüyoruz. Niye biz bu fitne hikayeleriyle uğraşalım"*².

4) Şehzadelerin her biri kendi bölgelerinde egemenliğe sahip devlet başkanları olduğu için aralarındaki bu mücadeleler savaş hukuku çerçevesinde cereyan etmiştir. Bu itibarla öldürme vak'alarını bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

III. DIŞ TESİRLER VE ŞEHZADE REHNİ MESELESİ

Özellikle ilk devirlerde Osmanlı şehzadelerinin isyanlarında Bizans'ın rolü göze çarpmaktadır. Bizans İmparatorluğu her fırsatını bulduğunda Osmanlı Devletindeki iç karışıklıkları körüklemiş ve kendi emniyetini bu yolla sağlamaya çalışmıştır. Buna benzer bir durum Türk tarihinde daha önceleri de yaşanmıştır³. Bizans'ın işini kolaylaştıran bir husus vardır ki bu da Osmanlı şehzadelerinin Bizans'a rehine ve teminat olarak verilmesidir. Şehzadelerin komşu devletlere rehine olarak verilmesi konusunda müstakil bir kaynağa

¹ Feridun Bey, s. 150. Feridun Bey Münşeatinde yer alan Şahrûh Mirza'nın ve buna cevaben Mehmed Çelebi'nin yazdığı iddia edilen mektupların mevsukiyeti, eserde yer alan diğer belgelerde de olduğu üzere ilim aleminde tartışmalıdır. Bunların bir kısmının uydurma olduğu ispat edilmiştir; bk. Babinger, s. 119. Ancak bizim açımızdan bu nokta pek önem taşımamaktadır. Zira böyle bir mektuplaşma gerçekleşmemiş olsa bile, sancak beyliği yapmış ve özellikle nişancılık makamında bulunmuş olan bir 16. yüzyıl müverrihinin meseleye bakış açısını yansıtmaya itibarıyla dikkate değer bulunmaktadır. Münşeât'da yer alan bu iki mektubu Farsçadan çevirerek özetlemek lütfunda bulunan Sayın Prof. Dr. Hüseyin Hatemî hocama teşekkür borçluyum.

² Feridun Bey, I, s. 151.

³ Orhun kitabelerinde, Çinlilerin, Türk devletini içten zayıflatmak amacıyla kardeşi kardeşe düşürdüğü belirtilmektedir: "Çin kavmi de hilekar, kurnaz olduğu için, küçük kardeşler büyük kardeşlerin aleyhine kıyam ettiği için. . . Türk milletinin ülkeli olan ülkesi inkırazı yüz tutmuş..."; bk. I, Doğu, 6 (Orkun, s. 31-32).

rastlanılamamış; ancak incelemelerimiz sırasında bu uygulamanın oldukça eski tarihlerden beri var olduğu görülmüştür.

Hanedan mensuplarından bazılarının karşılıklı olarak rehin alınıp verilmesinin devletler arasında tarih boyunca uygulanan bir işlem olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu veziri Nizamülmülk, eserinde bu konuya kısaca temas etmiştir. Ona göre, devlet kendi güvenliğini sağlama almak için komşu devletlerden bu türlü rehinelere sahip olmalıdır. Vassal hükümdarların oğlu, kardeşi veya yakın akrabalarından birileri sarayda bulunduğu sürece bu hükümdarlar kolayca isyana kalkışamayacaklardır. Rehinelere sayısının beşyüzden aşağı düşmemesine özen gösterilmelidir. Bir yıl hizmetten sonra gönülleri alınarak, kavminin yüz çevirmemesi için başka yere gönderilmelidir¹. Bir Çin vesikası, Büyük Hun İmparatoru Toman'ın, oğlu Mete'yi Yüce Devletine rehin olarak verdiğinden bahsetmektedir². Menteşeoğulları Beyliğinde İlyas Bey'in, Üveys ve Ahmed isimlerindeki iki oğlunu Oşmanlı sarayına, Padişah Çelebi Mehmed'e rehin olarak bıraktığı bilinmektedir³.

Osmanlılarda da özellikle ilk devirlerde Selçuklu İmparatorluğu dağılmadan evvel aynı uygulamanın yer aldığı görülür. Selçuklu sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev 676/1277 yılında Sultanönü'ne geldiğinde, orada bulunan Kayı boyunun reisi Ertuğrul Bey'in, oğlu Osman Bey'in bir oğlunu sultanın hizmetine bıraktığı belirtilmektedir⁴. Ayrıca yine Osmanlı Devletinin ilk devirlerinde bazı Osmanlı şehzadelerinin Bizans'a teminat olarak verildiği bilinmektedir. Mesela Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Emir Süleyman, Edirne'de padişahlığını ilan ettikten sonra Bizans İmparatoru Manuel'e, küçük kardeşi Şehzade Kasım ile kız kardeşi Fatma'yı bu amaçla bırakmıştır⁵.

Bizans İmparatoru Manuel, II. Murad tahta geçtiğinde bir elçi göndererek küçük kardeşlerini Bizansa rehin olarak teslim etmesi gerektiğini bildirdi. Bu istek yerine getirilmediği takdirde elinde ikinci bir Osmanlı şehzadesinin bulunduğunu, bu şehzadenin derhal kendisine rakip olarak ortaya çıkarılacağını belirterek açıkça tehdit etti. Manuel'in îma ettiği Şehzade, Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi idi. Sultan Murad'ın red cevabı ve Yunanca yazılmış bir Osmanlı tarihi yazarının hayıflanması daha önce zikredildiği için burada tekrar edilmeyecektir. Sultan Murad'ın sözlerinden bu devirden sonra artık şehzade rehminin uygulanmadığı anlaşılmaktadır. İmparator Manuel bu cevap üzerine

¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtlugil, 2. baskı, İstanbul 1987, s. 148.

² Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 208.

³ Sevim/Yücel, s. 284.

⁴ Bk. Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı*, Ankara 1978, s. 255.

⁵ Uzunçarşılı, "Memlûk sultanları", s. 521.

Şehzade Mustafa'yı Limni (Lenos) adasından alarak saltanat müddeisi olarak Gelibolu yarımadasına çıkarttı¹. Mustafa'nın Rumelinin bazı yerlerinde padişah olarak tanınması ihtimali belirince Veziriazam Bayezid Paşa, Bizans İmparatorluğuna diğer bir kısım tavizlerle birlikte en yüksek Türk ailelerinden on iki çocuğu Bizansa rehin olarak vermeyi teklif etti; İmparator Manuel bu teklife başlangıçta temayül ettiyse de oğlu İonnes'in Mustafa'yı desteklemeyi daha uygun bulması üzerine rehine verme muamelesi gerçekleşmedi².

Bizanslıların kışkırttığı bir diğer şehzade de Çelebi Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'dır. İmparator şehzadenin lalasını ele geçirerek henüz 13 yaşında bir çocuk olan Mustafa'yı kardeşi II. Murad'a karşı isyan ettirmiştir.

Muhtemelen Mehmed Çelebi tarafından Bizans'a rehin olarak bırakılmış olan Orhan Çelebi, II. Mehmed ilk defa tahta geçtiğinde keza yine Bizans İmparatorunun kışkırtmasıyla isyana kalkışmıştır³. Orhan Çelebi'nin isyanı daha önce incelendiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Osmanlı Devleti güçlenmeye başladıkça bu kez rehine veren değil, rehine alan devlet konumuna gelmiştir. II. Murad zamanında, Eflak voyvodası Vlad Drakul, iki yıllık vassallık parasını teslim ettikten sonra iki oğlunu Osmanlı sarayına rehine olarak bırakmış ve ancak bundan sonra ülkesine dönmesine izin verilmiştir (826/1423)⁴.

IV. SAĞ BIRAKILAN ŞEHZADELERİN İSYAN ETMİŞ OLMALARI

Fatih Sultan Mehmed'in, kardeşi Ahmed'i öldürtmesi ve sonra kardeş katlini kanunlaştırmasına kadar geçen süre zarfında sağ kalan şehzadelerin umumiyetle isyan ettikleri görülmektedir. I. Murad'ın kardeşleri Şehzade Halil ve İbrahim Beyler ile II. Murad'ın kardeşi Mustafa buna örnektir. Anılan örneklerden, padişahın merhamet hissiyle idam ettirmediği kardeşlerinin kimi zaman isyan ederek devletin başına büyük gaileler açtığı anlaşılmaktadır⁵.

¹ Dukas, s. 81.

² Halil İnalçık, "Murad II" *İA*, c. VIII, s. 599.

³ *Gazavât-ı Sultan Murâd b. Mehmed Han*, s. 37.

⁴ Taneri, *Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi*, s. 256.

⁵ Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 2.baskı İstanbul 1996, s. 142-143

V. TÜRK HÂKİMİYET ANLAYIŞININ OSMANLILARDA DEĞİŞİME UĞRAMASI

Ülkenin tüm hanedan üyelerinin ortak malı olduğu şeklindeki Orta Asya Türk hâkimiyet anlayışı Osmanlı Devletinin kurulmasından bir süre sonra değişmeye başlamıştır¹. Özellikle Fatih'le birlikte hâkimiyetin bölünemezliği ilkesi Osmanlı devlet anlayışına tam olarak yerleşmiştir. İlk oğluna büyük dedesi Yıldırım Bayezid'in adını, ikinci oğluna İslâm peygamberinin adı olan Mustafa'yı, üçüncü oğluna İran İmparatorluğunun kudretli hükümdarı Cem'in adını ve torununa da Oğuz Han'ın ismini veren İstanbul fatihi Sultan II. Mehmed'le birlikte, Türk, İran, İslâm ve Roma ananelerini kendi şahsında toplayan *Osmanlı padişahı* doğmuştur. Hâkimiyetin bölünemezliği ilkesine göre devlet artık hanedanın müşterek mülkü ve taksimi yapılacak bir tereke olarak düşünülmemektedir².

Padişah mutlak bir hâkimiyete sahip olarak devlet kudretini, her türlü imtiyaz ve tasarrufların kaynağını kendi şahsında meczetmektedir³. Böylece kabile-devlet geleneklerinden uzaklaşarak Roma İmparatorluğundaki gelişmeye muvazi mutlak ve mücerret bir hâkimiyet anlayışına geçilmiş olmaktadır. Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında cereyan eden taht mücadeleleri aslında bu çerçevede yani geleneksel hâkimiyet anlayışı ile ortak kabul etmeyen hâkimiyet anlayışı arasındaki çarpışma olarak yorumlanmalıdır⁴.

Klâsik Osmanlı anlayışını yansıtmaları itibariyle Hoca Sadeddin Efendi'nin, devletin miras konusu olamayacağını ve bu iddiayla ortaya çıkanlar bertaraf edilmedikçe düşmanlara karşı muzaffer olunamayacağını belirten manzum ifadesi bir örnek teşkil etmektedir⁵:

¹ Joseph Fletcher, "Turco-Mongolian monarchical tradition in the Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies*, sayı 3-4 (1979-80), s. 236.

² İnalçık, "Mehmed II.", 514; Halil Cin, S. Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Konya 1995, s. 176.

³ Fatih devrinde yaşayan Tursun Bey, devrinin anlayışını yansıtmak üzere, padişahın gerekliliğini ve adeta kutsal bir niteliğe sahip olduğunu şöyle ifade etmektedir: "*Her rûzgarda vücud-ı şâri' hâcet değildir; zira ber-yaz-ı İlahi, mesela dîn-i İslâm, nizâm-ı âlem-i zâhir-ü bâtın için ila yevm-il kıyam kâffe-i enâm üzere kâfidür, bir peygamber dahi hacet değildir, amma her rûzgarda bir padişahın vücûdu hâcettür ki, onun tasarruf-ı cüziyyatta, ber-haseb-i maslahat, her karn u her rûzgar vilayet-i kâmilî vardır. Ve eğer onun tedbiri munkatı olsa, bakâ-yı eşhas ber-vech-i ekmel sûret bulmaz; belki bil-küllî fenâ bulur ve ol nizâm. . . fevt olur*"; bk. *Târîh-i Ebû'l Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 12.

⁴ İnalçık, "Osmanlılarda saltanat veraseti usulü", s. 94.

⁵ Bk. *Tâcü't-Tevârih*, II, s. 225.

İder mülkini her ehl-i ferâset
Veraset müddeisinden harâset

Velakin olamaz ağdaya galib
Veraset tâlibin olmazsa sâlib

Hoca Sadeddin Efendinin şu sözleri de Osmanlı hâkimiyet anlayışını özetler niteliktedir:

*"Bir vilayetde iki şâh olıcak, sipah ü raiyyet istirham bulamaz ve bir niyâmda iki şemşîr ve bir kinâmda iki şîr olamaz. Sığamaz bir niyâma iki şemşîr, duramaz bir kinâm içe iki şîr"*¹.

Yani bir kında iki kılıç ve bir kafeste iki aslan olamaz diyerek ülûş sistemine dayanan eski Türk geleneğinden ayrı, ortak kabul etmez mutlak bir padişahlık anlayışının hâkim olduğu vurgulanmaktadır. İbn Kemâl de benzer şeyleri söylemektedir:

*"Nizâm-ı intizâm, selâtin-i izâmun ahkâm-ı saltanatta istiklâline mevkuttur. Bir vilayette bir kaç padişah olıcak sipah ü raiyyet bî-huzur olub ihtilal-i azîme ihtimali vardır"*².

Hâkimiyetin bölünemezliği ilkesine geçiş acaba bir hukukî tekamül neticesinde mi gerçekleşmiştir yoksa padişahların şahsi tecrübelerinin bir sonucu mudur? Bu sorunun cevabı belki her ikisinin de rolü olmuştur şeklinde verilebilir. Bununla beraber adı geçen ilkenin İslâm kamu hukuku prensiplerine uygun olduğu ifade edilmektedir³.

Osmanlı devlet anlayışında iki ana akım göze çarpmaktadır. İlki devleti her şeyden önce düşünen ve önceliği devletin bekasına veren görüştür. Diğeri ise şeriatı öne çıkarır; siyasî otoritenin Allah'ın emirlerini uygulamak için mevcut olduğunu, varlık sebebinin bundan ibaret olduğunu vurgular. Fatih Sultan Mehmed birinci, II. Bayezid ise ikinci anlayışa örnek verilebilir⁴. Hâkimiyetin bölünemezliği ilkesinde her iki anlayış da uyum içindedir. İslâmdaki hilâfet anlayışı esas itibarıyla tek devlet başkanının varlığını kabul eder. Ancak hâkimiyetin vilâye suretiyle sultanlara, sultanlar tarafından da beylere tevcihi de İslâmi bir uygulamadır. İnalcık'ın da dediği gibi, zamanla Osmanlılarda devlet ve hükümdar anlayışı daha bir İslâmi karakter kazanmış ve özellikle Mekke ve Medine'nin Osmanlı Devletine bağlanmasından sonra eski hilâfet anlayışı Osmanlı padişahlarının şahıslarında tekrar canlanmıştır⁵.

¹ Bk. *Tâcü't-Tevârîh*, II, s. 225.

² Bk. *Tevârîh-i Âl-i Osman*, IX. defter, v. 116 b. (Uğur, agm. 78'den naklen).

³ Bk. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 3. baskı, Ankara 1988, s. 107.

⁴ Halil İnalcık, "Osmanlı padişahı", *SBFD*, c. XIII, sayı 4 (1958), s. 77.

⁵ Bk. "Osmanlı padişahı", s. 69.

VI. GAZA DEVLETİ ANLAYIŞININ MEVCUDİYETİ

Osmanlı Devletinin bir gaza devleti olduğu şeklindeki niteleme hafife alınacak ve kayıtsız kalınacak bir niteleme değildir. İ'lâ-yı kelimetullah devletin esas gayesidir. Osmanlıların İran hariç doğudaki Müslüman devletlere karşı bir fütihat siyaseti izlememeleri bu anlayışın bir yansımasıdır. 1337 tarihli bir fermanda Orhan Bey'in ünvanı "mücahid, gaziler sultanı, gazi oğlu gazi" şeklindedir. Osmanlı padişahları bu örnekten de anlaşılacağı üzere kendilerini İslâmiyetin düşmanlarına karşı yapılacak cihadın liderleri olarak görmüşlerdir. Öte yandan ilk Osmanlı kroniklerinde sıklıkla yer verilen Osman Gazi'nin Şeyh Edebâli'nin evinde rüya görmesi hadisesi ve bu rüyanın Şeyh Edebâli tarafından "İslâmın bayraktarlığı soyundan gelenlerce yapılacak" şeklinde yorumlanması, söz konusu anlayışın efsanevî de olsa bir diğer göstergesidir¹.

Fatih Sultan Mehmed'in Uzun Hasan üzerine sefere giderken büyük zorluklar çekmesi hatta bazen atından inip yürümek zorunda kalması üzerine Uzun Hasan'ın annesi Sârâ Hatun'un "Oğul, ufacık Trabzon için tatlı canına bu kadar eziyet değer mi?" demesi üzerine Fatih'in, "Vâlîde, seyf-i İslâm bizim elimizde. Cihad sevabına nâil olup Allah'ın rızasını tahsilden başka gayemiz yokdur"² şeklinde cevap vermesi anlamlıdır. Gaza devleti anlayışının ve ileride inceleyeceğimiz nizâm-ı âlem kavramının kardeş katli uygulamalarında kısmen rol oynadığı ifade edilmelidir. Osmanlılar, şehzade çekişmeleri sonucu devletin parçalanıp i'lâ-yı kelimetullah görevine zarar gelmesini istemedikleri için ve âleme nizâm vermek amacıyla bu fiili işlemekten geri durmamışlardır³ demek yukarıdaki anlayışa uygun olmakla birlikte hukuk nazarında haklı bir savunma değildir.

¹ Daha geniş bilgi için bk. Colin Imber, "The Ottoman dynastic myth", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul 1996 içinde, s. 305-322.

² Özcan, "Kardeş katli meselesi", s. 25-26.

³ Osman Turan, *Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, İstanbul 1980, s. 12.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARDEŞ KATLİ UYGULAMASININ HUKUKÎ TAHLİLİ

I. GENEL OLARAK

Kardeş katli uygulamasının hukukî tahlili hususunda iki ayrı hukuk yorumunun mevcut olduğu görülmektedir. Birinci yoruma göre kardeş katli uygulamaları üçlü bir tasnife tâbi tutulmalıdır¹.

a) İsyan eden hanedan üyelerinin idam edilmeleri İslâm hukukundaki isyan-bağy suçunun kapsamına girmektedir. İsyan suçu haddi gerektiren suçlardan birisidir; bu itibarla idam cezaları tamamen şer'îdir. Üstelik Türk Ceza Kanununda yer alan 125 ve devamı maddeleri de hemen hemen aynı suçu düzenlemekte ve ceza olarak idamı öngörmektedir.

b) Bazı kardeş katli uygulamaları ise ta'zir bi'l-katl müessesesine girer. Fatih'in Kanunnâmesinde "ekseri ulema dahi tecviz etmiştir" dediği usule uygundur. İsyan ettiği tam tespit olunmasa da isyan edeceğine dair emareler beliren hanedan mensuplarının idamları da buraya dahildir.

c) Diğer bir kısım katiller ise ne isyan suçuna ne de siyaseten katle girmektedir. Bu gruba giren kardeş katli uygulamaları gayri meşrudur; bir suistimalden ibarettir.

Kanaatimize göre ise kardeş katli uygulamasının hukukî niteliğini tespit ederken isyan edip etmeme ölçütünü dikkate alarak ikili bir ayırım yapılmalıdır. İsyan eden hanedan üyelerinin idam edilmeleri İslâm ceza hukukunda yer alan isyan-bağy suçunun cezasından ibarettir. Esasen bu konuda herhangi bir ihtilaf ve kuşku da yoktur. Zira bu tür isyan vak'aları karşısında alınmış fetvalar da bu yargıyı doğrulamaktadır. Esas mesele isyan etmediği halde öldürülen hanedan üyelerinin hangi hukukî gerekçeyle bu cezaya çarptırıldıklarının belirlenmesindedir. Bize göre, isyan etmeyen hanedan üyelerinin öldürülmeleri örfî hukuka dayanmaktadır. İleride bu konu geniş olarak incelenecektir. O halde bu noktada irdelenmesi gereken husus siyaseten katl ya da bir diğer ifadeyle ta'zir bi'l-katlin, iddia edildiği gibi gerçekten isyan etmediği halde idam edilen hanedan üyeleri için hukukî bir zemin oluşturup oluşturmadığı meselesidir.

İslâm ceza hukukunda suçlar ve cezalar, genel kabule göre üçe ayrılır: Haddi gerektiren suçlar, kısası gerektiren suçlar ve ta'ziri gerektiren suçlar. Haddi gerektiren suçlar veya had suçları, *kitap* veya *sünnet*'te suçun ve cezanın tespit ve tayin olunduğu belli başlı suçlardır. Kısası gerektiren suçlar, adam öldürme ve yaralama suçlarından ibarettir. Ta'ziri gerektiren suçlar da

¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II, s. 22-23.

bu iki kısım suçun dışında kalan, zamana ve yere göre değişebilen, suçun ve cezanın tesbiti devlet başkanına bırakılan, sınırları *maslahat* ile çevrili suçlardır. Ayrıca haddi veya kisası gerektiren bir suç söz konusu olmakla birlikte unsurlardaki eksiklik veya mağdurun kisas istememesi vb. sebeplerle hadde veya kısına hükmedilemediği durumlarda da fail ta'ziren cezalandırılabilir. Ta'zir bi'l-katl, ta'zir yoluyla adam öldürme demektir. Hanefî hukukçular ve özellikle Osmanlı fukahası ta'zir bi'l-katl yerine *siyaseten katl* demeyi tercih etmişlerdir¹.

Had suçları, fukahanın ihtilafı bir kenara bırakılacak olursa en fazla yedi, kisas suçları ise iki suç tipinden ibarettir. Halbuki bir hukuk düzeninde tespit edilebilecek suçların sayısı dokuzdan çok fazla, belki yüzlerce ve binlerce olabilir. İşte İslâm hukuku bunlara ta'zir suçları adını vermektedir. Bu suçlar içinde hiç şüphesiz toplum düzenini ağır derecede bozan ya da devletin güvenliğini zaafa uğratan suçlar da mevcuttur. Üstelik bunlar had ve kisas suçlarının topluma verdiği zarardan daha fazlasını da îras edebilir. Casusluk yapmak, uyuşturucu ticaretini meslek edinmek, küçükleri fuhşa alet etmek, hırsızlığı alışkanlık haline getirmek bu suçlar arasında sayılabilir. Toplumdan zararlarını başka bir cezayla savuşturmak mümkün değilse bu suçların cezası olarak suç faillerine idam cezası da verilebilir. O halde ta'zir yoluyla adam öldürmek mümkündür. Hiç şüphesiz bu cezayı verme yetkisi kişilere ait olmayıp usulüne göre veliyyü'l-emre ya da onun atadığı kadılarına aittir². Çağdaş hukukçulara göre, ta'zir yoluyla verilecek idam cezasının sınırlarını iyice belirlemek ve bu sınırları dar tutmak gerekmektedir. Bu ceza sayılı suçlar için geçerli olmalı, devlet başkanının yetkisi de sınırlı olmalıdır³. Tabiatıyla ta'zir yoluyla bir ceza verilebilmesi için öncelikle suçun tüm unsurlarıyla teşekkül etmesi gerekmektedir. Özellikle suçun maddî unsuru yani failin kanuna aykırı bir eyleminin vârid olması cezalandırma için aranması gereken ilk şarttır. Eğer kişiden böyle bir fiil sadır olmamışsa ortada suç da olmayacaktır.

Yeterince anlaşılacağı üzere ta'zir yoluyla idam cezası vermek hiç bir zaman keyfilik demek değildir. Fıkıh kitaplarında failin bir fiili olmadan devlet başkanının ta'zir yoluyla kişinin bir takım haklarını kısıtladığına ilişkin bazı örneklere rastlanmaktadır. Belirtilmelidir ki bu örnekler istisnaidir; üstelik ceza hukukundan çok idare hukukuyla alakalıdır. Hz. Ömer'in fitne çıkabile-

¹ Mesela bk. İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, 2. baskı, Kahire 1966, c. IV, s. 63.

² İbn Âbidin, IV, s. 65.

³ Abdülaziz Âmir, *et-Ta'zir fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, 4. baskı, Kahire 1969, s. 323-324; Muhammed Selim el-Avvâ, *fi-Usuli'n-Nizâmî'l-Cinâiyyi'l-İslâmî*, 2. baskı, Kahire 1983, s. 283.

ceği endişesiyle Nasr ibni Haccac adındaki bir genci Medine'den sürgün etmesi¹ örnek olarak verilebilir. Burada daha ziyade maslahata mebni idarî bir önleyici tedbir sözkonusudur². İsyân etmeyen, isyan etmek bir tarafa çoğu bebeklik ve çocukluk çağında bulunan hanedan üyelerinin siyaseten katl yoluyla katledildiklerini kabul etmek hukuken isabetli değildir. Bu vak'aları suistimal olarak nitelemek de pek mümkün görünmemektedir. Meselenin hukuken açıklığa kavuşması amacıyla takip eden sayfalarda önce isyan suçu, sonra örfî hukuk hakkında malûmat verilecek, daha sonra ise kardeş katli uygulamaları bu bilgiler ışığında hukukî bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

II. İSYAN EDEN ŞEHZADELERİN KATLEDİLMELERİ

A. İsyân Suçunun Tanımı ve Niteliği

Arapça "beğâ" fiilinin mastarı olan bağy istemek, haddi aşmak, aramak, doğruluktan sapmak, insanların kötülüğünü istemek, kibir, zulüm ve fesat anlamlarına gelmektedir³. Bâğî, isyancı demek olup çoğulu buğât'tır⁴. Bağy yerine, *siyasal isyan* terimini kullanan müellifler varsa da⁵ bu çalışmada isyan kelimesi tercih edilecektir. Hanefiler isyanı, *meşru devlet başkanına karşı haksız bir şekilde başkaldırmaktır* şeklinde kısa ve öz olarak tarif etmişlerdir⁶. İsyân suçunun daha geniş olarak tanımlanarak *güç ve kudret sahibi olan Müslüman bir topluluğun, bazı hükümleri, kendilerince haklı sebeblere dayanmak suretiyle değişik biçimde yorumlayarak (te'vil) adil bir devlet başkanına karşı kuvvet kullanarak başkaldırmaları* şeklinde tarif edildiği de

¹ İbn Âbidin, IV, s. 66.

² Hz. Ömer'in bir başka şahsı sürgün etmesi ve bu şahsın Bizansa iltihak ederek dinden dönmesi sonucu "Bundan sonra kimseyi sürgün etmem" dediği ifade edilmektedir; bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul ty, c. III, s. 307.

³ İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1988, c. I, s. 457.

⁴ Buğât kelimesi yerine nadir de olsa *el-bâğûn* kelimesinin kullanıldığı da anlaşıyor. Biz sadece bir kitapta böyle bir kullanıma tesadüf ettik; bk. el-Mâverdi, *Nasîhatü'l-Mülûk*, İskenderiye 1988, s. 325.

⁵ Bk. Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, Darulislam Darulharb, 3. baskı, İstanbul 1988, s. 251.

⁶ İbnü'l Hümmam, *Fethü'l-Kadîr*, Kahire ty, c. VI, s. 99; Burhanüddin Ali b. Ebi Bekr el-Merğınani, *Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, yy, 1326, s. 145. Hanefilerin bu kısa tarifi (*el-hurûc an tâati'l imami'l hakk biğayri hakk*) günümüz hukukçularının bir kısmınca eleştirilmektedir: "Devlet başkanına karşı haklı bir başkaldırma halinde bu insanlar zaten isyancı sayılmazlar; çünkü meşru (haklı) bir devlet başkanına karşı haklı bir başkaldırma mümkün değildir. Böyle bir fiil, daima haksız, gayri meşru bir başkaldırmadır. Meşru olmayan devlet başkanına karşı girişilen böyle bir hareket de daima haklıdır, meşrudur."; bk. Muhammed Talebe Zâyed, *Dîvânü'l-Cinâyât*, Kahire 1982, s. 618-619.

görülmektedir¹. Bağy kelimesi Arapça b-ğ-y üçlü fiil kökünün mastarıdır. Bu kelime ve türevleri, Kur'ân-ı Kerim'de haddi aşmak, zulmetmek, saldırmak, taşkınlık etmek, başkasına zarar vermek, birbirini çekememek ve istemek anlamlarında yirmi beş kez kullanılmıştır². İsyân suçunu bir had suçu olarak kabul edenler Kur'ân-ı Kerim'deki bazı ayetleri delil olarak gösterirler³. İsyân suçunun temellendirilmek istendiği Hucurat suresinin 9. ayetinin nüzul sebebi olarak zikredilen hâdiselerin isyân suçuyla bir irtibatı bulunmamaktadır⁴.

Klâsik müelliflerin isyân suçunu bir had suçu olarak gördükleri şeklinde yaygın bir kanaat varsa da bu doğru olmasa gerektir. Bu hukukçular genel olarak bağy suçunun niteliği konusunda açık bir tavır almamışlardır. Zira had suçlarını inceledikleri *kitâbü'l-hudûd* başlıklı kısımlarda isyân suçuna yer vermemişler, bu konuyu daha ziyade *kitâbü's-siyer* veya *kitâbü'l-cihâd* başlıkları altında müstakil bir bahis olarak mütalaa etmişlerdir. Çağdaş İslâm hukukçularının bir kısmına göre bağy suçu haddi gerektiren suçlardan biridir⁵. Bununla birlikte isyân suçunun bir had suçu olmadığını, ta'zir suçu olarak tavsif edilmesi gerektiğini savunan hukukçular da mevcuttur⁶. Bu hukukçulara göre Hucurat suresinin ilgili ayetlerinde geçen bağy kelimesi sözlük anlamı itibariyle değerlendirilmelidir. Öte yandan isyancıların öldürülmesi, savaş esnasında mümkündür; bu onlardan korunabilmek için gerekli olan bir kabuldür. Fakat bu hükümden, isyancılar için şâri tarafından tek bir ceza yani ölüm cezası belirlenmiş olması anlamı çıkarılmamalıdır. Savaş sahası dışında isyancıların cezası ta'zirle düzenlenir; hiç şüphesiz bu ta'zir cezası ölüm cezasını da içerebilir. İsyân suçu siyasî bir suçtur⁷, bu itibarla bu suça ilişkin kabul edilen cezadan başlıca amacın isyancıların tekrar itaat dairesine girmeleri olmalıdır.

¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâ'î fî Tertîbi's-Şerâ'î*, 2. baskı, Beyrut 1982, c. VII, s. 140.

² Bk. Bakara 90, 173, 213; Âl-i İmran 19, 83, 99; Nisâ 34; Mâide 50; En'am 145; Tevbe 47; Yûnus 23(iki kere), 90; Nahl 115; Kehf 108; Hac 22; Kasas 77; Sâd 22; Şûrâ 14, 39, 42 ; Câsiye 45; Hucurat 9 (iki kere); Rahman 55.

³ Hucurat 9-10 ve Şûra 39, 41-42.

⁴ İbnü'l Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, yy, 1958, c. IV, s. 1704-1705. Ayrıca bk. Ebu Bekr el-Cassas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, yy, 1335, c. III, s. 399.

⁵ Mesela bk. Abdülkadir Üdeh, *et-Teşrîu'l-Cinaiyyi'l-İslâmî Mukaranen bi'l-Kanuni'l-Vaz'î*, Kahire ty, c. II, s. 671 vd. ; Ahmed Fethi Behnesi, *el-Hudûd fi'l-İslâm*, Kahire 1987, 3. baskı, s. 157. Bununla birlikte Behnesi, diğer kitaplarında had suçlarını sayarken isyân suçuna yer vermemiştir. Bk. *el-Ceraim fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 6. baskı, Kahire 1988; *el-Ukûbe fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 6. baskı, Kahire 1989, s. 24 vd. ; ayrıca bk. Ali Ahmed Mur'î, *el-Kisas ve'l-Hudud fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut 1985, s. 87.

⁶ Mesela bk. Âmir, s. 36; Avvâ, s. 133.

⁷ Âmir, s. 37.

İslâm hukukunda isyan suçunun düzenlenmesi hemen hemen tamamen Hz. Ali'nin Haricilere karşı olan uygulamalarına dayanmaktadır¹. İslâm hukukuna göre had suçunu tesis eden Allah ve Resûl'dür. Had suçları için bu iki kaynak dışında başka bir kaynak kabul etmek mümkün değildir. Peygamberimizin hadisleri de bağyin bir had suçu olduğunu göstermemektedir². Kanaatimizce, gerek naslarda bağyin bir had suçu olduğunu gösteren bir hükmün bulunmaması ve gerekse bu suçun siyâsî bir nitelik arzemesi sebebiyle isyan suçunu ta'zir grubuna giren suçlar içinde mütalâa etmek daha isabetli gözükmemektedir³.

B. İsyan Suçunun Unsurları

Suçun unsurlarını tanımdan çıkarmak mümkündür. Buna göre bağy suçunun beş unsuru vardır: Devlet başkanının meşru ve adil olması, isyancıların bu hareketlerini kendilerince haklı gösterecek bir te'vile sahip olmaları, isyancıların sayı ve güç bakımından ciddî bir tehlike teşkil etmeleri, başkaldırının kuvvet kullanma yoluyla fiilen başlaması ve isyan kasdı⁴.

1. Devlet Başkanının Meşru ve Adil Olması

İsyan suçunun ilk unsuru devlet başkanının meşru ve adil olmasıdır. Kaynaklarda *el-imamü'l-hak* veya *el-hâkimü'l-adl* olarak geçen bu tavsifi biz meşru ve adil devlet başkanı olarak karşılamayı uygun gördük. Öyleyse öncelikle bu sıfatları incelememiz gerekecektir. Burada meşruıyyetten kast edilen, devlet başkanının (halife, imam) İslâm hukukunun kabul ettiği usullerden birisiyle işbaşına gelmiş olmasıdır. Bu usullere geçmeden önce kısaca devlet başkanında bulunması gereken vasıfların neler olduğunu görelim.

¹ Nitekim Serahsî, isyan suçunu, kitabü's-siyer'de "bâbü'l-havaric" alt başlığıyla incelemiştir; bk. *Kitabü'l-Mebsût*, İstanbul 1983, c. X, s. 124.

² Muhammed Hamidullah, *Muslim Conduct of State*, Haydarabad 1941-42, s. 105.

³ Şafii ve Malikiler bağyi, had grubuna giren suçlardan saymakta, Hanefilerde ise bu konuda bir açıklık bulunmamaktadır. Cezîrî'ye göre dört mezhebin de üzerinde ittifak ettikleri had suçları zina, zina iftirası ve hırsızlıktan ibarettir. Bunların arasında isyan suçu bulunmamaktadır. Bk. Abdurrahman el-Cezîrî, *Kitâbü'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, Beyrut 1972, c. V, s. 8-9.

⁴ Muhammed Ebu Zehra, bizim unsurlar arasında gösterdiğimiz isyan kasdının bulunmasını bir unsur olarak göstermemektedir. Bk. *el-Cerime ve'l-Ukûbe fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Kahire ty, c. I, s. 173-174. Üdeh ise bağy suçunun üç unsurunun bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar, devlet başkanına karşı ayaklanma, bu ayaklanmanın kuvvet kullanmak suretiyle gerçekleşmesi ve isyan kasdının bulunmasıdır; bk. *et-Teşriu'l-Cinaıyyi'l-İslâmî*, II, s. 674.

Alimlerin üzerinde ittifak ettiği hususlar, ilim, adalet, yeterlilik, duyu organlarının ve diğer uzuvlarının tam ve sağlıklı olması gibi hususlardır. Halifenin Kureyş kabilesine mensub olması, çağdaşlarının en faziletlisi olması, erkek olması gibi bir takım vasıflarda hukukçuların görüş birliği yoktur¹.

İsyan suçu bir kişinin devlet başkanlığı sabit olmadan işlenemeyeceğine göre² bu noktada devlet başkanı olma usulleri kısaca belirtilmelidir. İslâm hukukunda esas itibariyle üç türlü yönetime gelme usulü mevcuttur: Seçim, ahd ve zorla devlet başkanı olma. İslâm kamu hukuku çok işlenmemiş olmasına rağmen İslâm hukukçuları bu konuyu incelerken daima seçim usulünü ilk sırada zikretmişlerdir; bizce bu mânidardır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslâm toplumunun ileri gelenleri (*ehlü'l-hal ve'l-'akd*) Hz. Ebu'Bekir'i devlet başkanı seçmişlerdir. İslâm hukukçuları ehlü'l-hal ve'l-'akdin sayısı ve nitelikleri konusunda değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Asıl tartışmak istediğimiz konudan bizi uzaklaştıracığı için bu konulara girilmeyecektir. Ahd veya *istihlaf* adı verilen usulde, mevcut devlet başkanı, yerine geçecek kimseyi tayin eder. Bunun da iki türü vardır. İş başındaki devlet başkanı yerine geçecek kişiyi ya bizzat tayin eder ya da bu işi bir heyetin seçimine bırakır. Birinciye örnek olarak Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i veliaht olarak bizzat göstermesi, ikinciye örnek olarak da Hz. Ömer'in kendisinden sonraki halifeyi tespit etmek üzere aşere-i mübeşşereden olan altı kişiyi görevlendirmesi zikredilebilir. Sünnî hukukçular devlet başkanı tayini hususunda temel olarak yukarıda özetlemeye çalıştığımız iki yolu kabul etmiş olmakla beraber Emevî ve daha sonraki yönetimlerde olduğu üzere hilâfetin zorla ele geçirilmesi durumunda tatbikattan gelen bir zaruret olarak zorla hilâfetin sahibi olunmasını kerhen de olsa meşru görmüşlerdir. İslâm siyasî düşüncesinde statüko lehine kuvvetli bir tercih mevcuttur. Bu tercih, mantığa aykırı olarak, zorla kendi otoritesini tesis eden müteğallib devlet başkanını desteklemekten menetmez. Bir kimse mevcut devlet başkanına isyan eder, onu yener ve halkı kendisine zorla da olsa itaat ettirmeyi başarırsa o kimse zarureten artık yeni devlet başkanı kabul edilir³. İslâm hukukunda devlet başkanını belirleme meselesi daha geniş olarak incelenebilir fakat konumuz itibariyle bu kadarıyla yetinilecektir⁴.

¹ Bütün bu tartışmalar için bk. M. Âkif Aydın, "Anayasa", *DİA*, c. III, s. 155 vd.

² İbn Teymiyye, *el-İsyânu'l-Müsellâh ev Kıtâlü Ehli'l-Bağy fî Devleti'l-İslâm ve Mevkîfü'l-Hâkim minhu*, Beyrut 1982, s. 7 vd. ; Üdeh, II, s. 676.

³ Joel L. Kraemer, "Apostates, rebels and brigands", *Israel Oriental Studies*, X (Tel-Aviv 1980), s. 73.

⁴ İslâm hukukunda devlet başkanının yönetime gelme usulleri hakkında geniş bilgi edinmek için bk. Aydın, "İslâm hukukunda devlet başkanının tayin usulü", *OA*, sayı X (1990), s. 181-193.

Adalet vasfı, devlet başkanında bulunması gereken temel vasıflardandır. Hukukçuların tümü bu konuda ittifak halindedirler. Adaletin karşıtı zulüm ve fısktır. Fısk burdaki anlamıyla, devlet başkanının sahip olduğu yetkileri aşması durumudur. Adalet sıfatından yoksun bulunan fasık bir devlet başkanma karşı ayaklanmak meşru mudur, fasık bir halifeye karşı direnme hakkı mevcut mudur? Bu soruların cevabı isyan suçunun oluşup oluşmaması açısından önem arz etmektedir. Klâsik devir hukukçuları özellikle Sünnî hukukçular fasık ve zalim bir devlet başkanına karşı direnme hakkının bulunduğunda hemfikirdirler. Ancak bu durumda direnme hakkının nasıl kullanılacağı, halifenin azline kadar varıp varmayacağı, silahlı bir direnmenin meşru olup olmayacağı ve özellikle halifenin fasık olduğunun nasıl belirleneceği meseleleri tam bir açıklıkla ortaya konmuş değildir.

M. Reşid Rıza'ya göre, yönetimi zorla ele geçiren bir devlet başkanına (müteğallib) karşı gösterilecek itaat, bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır ve kamu yararının gerektirdiği nisbette olmalıdır. *İmkan varsa itaatsizlik yoluna gidilmelidir*. Hz. Hüseyin'in Yezid'e karşı ayaklanması meşru ve hukuka uygun bulunmakla birlikte yeteri kadar hazırlıklı değildi. Ebu Hanife kendisine tevdi edilen görevi, halifeye itaat etmemek için reddetti. İmam Malik'in devlet erkânıyla birlikte cuma namazı kılmadığı rivayet olunmuştur¹. Son devrin büyük hukukçularından Senhûri, fasık bir devlet başkanının ancak iki şartın birlikte gerçekleşmesi halinde kuvvet kullanmak suretiyle değiştirilebileceğini beyan etmektedir: Bu şartlar, ayaklanmanın başarılı olma ihtimalinin fazla olması ve söz konusu eylemin, gerekli vasıflara sahip bir halifeyi iş başına getirmek amacıyla yapılmış olması şartlarıdır². Devlet başkanının azledilmesi imkan ve ihtimali kuvvetli değilse bu takdirde yapılacak iki şey vardır: İtaatsizlik ve devlet başkanma yardımcı olmama. İtaatsizlik esas olup itaat edilecek hususlar sınırlıdır³.

2. İsyancıların Kendilerince Haklı Gördükleri Bir Te'vile Sahip Olmaları

Devlet başkanına karşı vuku bulan isyan, bu isyanın sahiplerince meşru görülen bir delile, yoruma dayanmalıdır. Bu unsurun eksik olması halinde fiil, isyan değil, yol kesme suçu⁴ halini alır. İsyancıların bu yorumu fasit,

¹ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 2. baskı, Beyrut t y. c. XII, s. 183.

² Abdürrezzak es-Senhûri, *Fıkhi'l-Hilafe ve Tetavvüruha*, Kahire 1989, s. 219 vd.

³ Fethi Abdülkerim, *ed-Devle ve's-Siyâde fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Kahire 1977, s. 438; İbn Teymiyye, *el-İsyânu'l-Müsellâh*, s. 14 vd.

⁴ Yol kesme suçu hakkında monografik bir çalışma için bk. Abdul Fettah Muhammed Fâyed, *el-Hirâbe fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Kahire 1987.

yanlış olmakla birlikte bunun doğruluğuna kanaat getirerek kendilerinin haklı olduklarına inanmaktadırlar. Kendilerince haklı gördükleri bir te'vile dayanarak (*müteevvil*) isyan eden gruplara örnek olarak Hâriciler ve Hz. Ebû Bekir devrinde zekât vermek istemeyenler zikredilebilir. Ancak zekat vermek istemeyenlerin durumu tartışmalıdır. Bilindiği gibi *Sıffîn* savaşında Muaviye'nin ordusu Hz. Ali'nin ordusu karşısında yenilip dağılmak üzere iken Amr İbnü'l-As askerlerin mızraklarına Kur'ân sayfaları astırarak "Allah'ın Kitab'ı aramızda hakem olsun". (Kitâbullâhi beynenâ ve beyneküm) diye bağırmaclarını sağladı. Hz. Ali bunun bir hile olduğunu söyledi ise de askerlerini ikna edemedi¹; seçilecek hakemlerin verecekleri kararlara razı olacağını söyledi. Bunun üzerine çoğu Temim kabilesinden bir grup hükümün ancak Allah'a ait olduğunu, Allah'tan başka kimsenin hüküm veremeyeceğini (*Lâ hükme illâ li'llâh*)² söyleyerek hakem olayına karşı çıktılar; ordudan ayrılarak Harûra denilen yerde toplanmaya başladılar. Hz. Ali bunları döndürmek için önce Abdullah ibni Abbas'ı yolladı daha sonra da bizzat kendisi gitti. Hz. Ali, hitap ederken, hakem meselesiyle ilgili olarak birisinin (*lâ hükme illâ li'llâh*) diye bağırıldığını işitince şunları söyledi: "*Bu söz doğru ama onunla kastedilen yanlış! Üç husus hakkınızdır; Allah'ı zikretmeniz için O'nun mescidlerini size yasaklamayız, ganimet payınıza engel olmayız ve siz savaşa başlamadıkça sizinle savaşmayız*"³. Görüleceği üzere Haricilerin devlet başkanına karşı çıkmalarının temelinde hakem meselesine ilişkin bir te'vil yatmaktadır. Bu te'vil sayesinde ki karşı koyuşları silahlı eyleme dönüşmedikçe kendilerine dokunulmaz⁴. Hamidullah'ın deyişiyle "Mevcut

¹ Hz. Ali'nin askerlerini ikna edebilmek için şunları söylediği rivayet olunmaktadır: "Muaviye ve arkadaşları ne din ne de Kur'ân dostudurlar. Ben onların hem çocukluklarını hem de yetişkinliklerini iyi bilirim. Çocukken de yetişkinde de iyi kimseler değildiler. Allah'a yemin ederim ki (mızraklarının uçlarında) kaldırdıkları şey tuzak ve hileden başka bir şey değildir"; bk. İbn-i Haldun, *Târîhu İbni Haldûn*, ty, yy, c. II, s. 174.

² Bu ibare daha sonra Haricilerin sloganı haline gelmiş ve hatta çıkardıkları paraların üstüne bunu basmışlardır, bk. Fred M. Donner, "The Formation of the Islamic state", *JAOS*, c. 106, (Nisan-Haziran 1986), s. 291.

³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l Vilayâtü'd-Dîniyye*, 3. baskı, Kahire 1973, s. 58; Ebu Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Kahire 1938, s. 38; Şafiî, *Kitâbü'l-Üm*, Kahire 1322, c. IV, s. 136.

⁴ Şafiî'ye göre, bir kavim Haricilere ait görüşleri açığa vurur, cumhurdan ayrılp onları kâfir ilan ederse, bu keyfiyet onlarla savaşmayı haklı göstermez, zira onlar hâlâ îmanın koruması üzerinedirler. Yine Şafiî'nin naklettiği bir hâdis, Haricilere karşı girişilecek mücadelenin orantılı ve aşamalı olması gerektiğine işaret etmektedir: Ömer b. Abdilaziz'e yazılan bir mektupta, Haricilerin kendisine hakaret ve küfür ettikleri bildirilir. Ömer b. Abdilaziz cevaben şöyle yazar: "*Bana küfredelerse siz de onlara küfredin ya da affedin, eğer silaha davranırlarsa siz de davranın, savaşırırlarsa siz de savaşın*"; bk. *Kitâbü'l-Üm*, IV, s. 136.

hükümete karşı herhangi bir silahlı mücadeleye girişmedikleri müddetçe, diğer sünî olmayan mezheblere karşı gösterilen hoşgörü bunlardan da esirgenmez. Eğer bu edilgen durumu bırakır, hükümeti devirip yerine kendi yönetimlerini tesis etmeye çabalarlarsa o zaman tıpkı siyasî âsiler gibi muameleye tâbi tutulurlar. Dinî mahiyetteki isyanlara siyasî isyanlardan farklıymışçasına hiçbir özel imtiyaz tanınmaz. ¹.

İsyan eden hanedan üyeleri tahta geçmede esas hak sahibinin kendileri olduğu ya da en azından kendilerinin de eşit oranda tahta geçme hakkı bulunduğu düşüncesiyle dünya umuruna ilişkin bir hususta kendi yorumlarıyla hareket etmişlerdir.

3. İsyancıların Sayı ve Güç Bakımından Ciddî Bir Tehlike Teşkil Etmeleri

İslâm hukukçularına göre *menea*, kuvvet, kudret ve topluluk anlamına gelmektedir. Kuvveti, topluluğu koruyucusu olmayan herhangi bir grubun devlet başkanına karşı giriştiği başkaldırı hareketi ıstılahi olarak bir isyan sayılmaz². Menea sahibi olmayan ve devlet başkanını değiştirmeye girişmeyen bir muhalefet hareketi diğer unsurların varlığı halinde bir *fikir suçu*³ oluşturabilir ki bu isyan hukuku kapsamı dışındadır. İsyancıların cinsiyeti suçun oluşması açısından bir farklılık doğurmaz. İsyancı, erkek veya kadın olabilir. Kadın isyancı erkeklerle birlikte silahlı bir isyanın içinde bulunur da halin icabı öldürülmesini gerektiriyorsa öldürülür. Silah sayılmayacak şekilde taş ve benzeri şeylerle isyana katılmışsa öldürülmez. Kadın isyancı esir edildikten sonra silahlı olduğu halde kimseyi öldürmediği anlaşılmışsa artık ona dokunulmaz⁴.

4. Başkaldırının Kuvvet Kullanma Yoluyla Fiilen Başlaması

Devlet başkanına veya naiblerine karşı koyuş, suçun oluşumu için tek başına yeterli değildir. Bu muhalefetin kuvvet kullanarak gerçekleşmesi (*muğâlebe*) aranır. Devlet başkanına itaat etmemek hatta ona karşı isyan etmeyi istemek dahi suçun oluşumu için yeterli değildir. İslâm tarihinde bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Hz. Ali'nin uzun süre Hz. Ebu Bekir'e bîat etmediği, keza sahabeden Sad ibni Ubâde'nin ömrünün sonuna kadar

¹ Hamidullah, s. 106; Haricilerle ilgili toplu bilgi ve bibliyografya için bk. L. Veccia Vaglieri, "Harûra", *El*², c. III. s. 235.

² Bilmen, III, s. 412

³ Ebu Zehra, s. 174.

⁴ Ahmed Fethi Behnesî, *el-Mesûliyyetü'l-Cinâiyye fi'l-Fıkhi'l-İslâmi*, 4. baskı, Kahire 1988, s. 90-91.

Hız. Ebu Bekir'e bîat etmekten kaçındığı bilinmektedir. Ayrıca Abdullah bin Ömer ve Abdullah bin Zübeyr'in Muaviye'nin oğlu Yezid'e bîat etmedikleri de eklenmelidir.

Kendisini "bir Flemenk gavuru" olarak takdim eden ve kimliği hakkında başkaca bir bilginin bulunmadığı ecnebi bir hukukçu tarafından II. Abdülhamid'e arzedilen *Devlet-i Aliyye'deki Islâhât-ı Kanuniye* başlıklı oldukça uzun bir layihada ise, isyan suçunun Osmanlı hukukçuları tarafından pek geniş olarak yorumlandığı belirtilerek şöyle devam edilmektedir: "Mesela padişahın evamir-i meşrualarına karşı her nevi itaatsizlik ve rahat-ı umumiyeyi selb ve ihlal edecek her nevi kıyam ve hareket, her nevi fitne ve desâis ve hud'a ve şikayet ve katl-i nüfus ve nehb-i emval ve tatil-i eşğal gibi ahvâl bağı addolunur. *Devlet-i Aliyye'deki bu nevi buğâtın cinayetleri, kadîm Roma kanunundaki hükümdara karşı olan cinâyât gibidir. Yani esasen bir yere münhasır adi bir cinayet iken ahvâl-i müteaddideden nâşi bir çok cinâyâtın mecmûuna 'alem olmuştur'*"¹. Son cümlelerdeki benzetme ilgi çekicidir. İsyân suçunun muhtevasını bu kadar geniş kapsamlı olarak kabul etmenin İslâm hukukundan ziyade Osmanlı hukukçularının yorumlarına istinat ettiğini îma eder gibidir.

İsyancılar saldırıya geçtiklerinde artık onlarla savaşmak bir meşru müdafaa hakkı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte devlet başkanı, boyutları büyümeden isyanı bastırma hakkına sahiptir. Bu konuda Ebu Hanife dışındaki diğer mezhep imamlarına göre başkaldırıda kuvvet kullanılmasıyla birlikte bu hareket artık isyan olarak nitelendirilir. Kuvvet kullanmadan önce ise, bir yerde toplanmış olsalar ve uygun bir zamanda kuvvet istimalini amaçlasalar bile bu eylemin sahipleri isyancı sayılmaz ve diğer vatandaşlar gibi muamele görürler. Bununla birlikte isyan hukuku kapsamı içinde olmasa da eylemcilerin toplanmasını ve karışıklık çıkarmalarını önlemek ta'ziren mümkündür. Ebu Hanife'ye göre ise bir yerde toplanıp başkaldırı için uygun zamanı kollayanlar bâğî statüsüne girmişlerdir. Onların savaşa başlamalarını beklemek telafisi mümkün olmayan zararlara yol açabilir. Şîanın Zeydiye kolu bu meselede Ebu Hanife'nin görüşüne benzer bir görüşe sahiptir².

5. İsyân Kasdı (Kasdü'l-Bağı)

İsyân kasdı suçun manevi unsurudur. Burada aranması gereken, özel suç kasdı olup bu da fâilde isyan etme ve bunu açığa çıkarma iradesinin bulun-

¹ BOA, Y. EE, 14-1540, s. 51 (Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, c. I, s. 287'den naklen).

² Üdeh, II, 688-689; Ebu Zehra, s. 174.

masını gerektirir¹. İsyân suçunun oluşması için failde, devlet başkanını devirme, itaat etmeme veya hukuken yapması gereken bir şeyi ifadan kaçınma kasdının bulunması icab eder. Zalim bir devlet başkanının zulmüne maruz kalanların bu zulme karşı koyuşları isyân suçunu oluşturmaz². Halifenin hukuka aykırı bir fiilini (masiyyet) önlemek için karşı konulması da keza isyân sayılmaz³.

C. İsyân Temelli Kardeş Katli Uygulamalarının Hukukî Tahlili

Bu başlık altında isyân temelli olarak nitelediğimiz kardeş katli uygulamalarının hukukî değerlendirmesi yapılırken isyân suçuyla ilgili teorik bilgiler önceki bölümde verildiğinden burada tekrar edilmeyecek; varsa vak'a ile ilgili hususiyetler belirtilecektir. Hâdiselerin ortak özelliği isyân fiilinin arkasındaki sâiktir. Bu sâik hanedan mensuplarının tahtta hak sahibi oldukları inancıdır. Şehzadelerin isyân etmelerinin bir diğer sebebi tahta geçememeleri halinde öldürüleceklerini önceden *bilmeleri* olabilir mi? Bir yazarın yabancı bir müellifin İran hanedanıyla ilgili olarak kullandığı "abnormally natural death", *beklenmedik doğal ölüm* nitelemesini ödünç alarak, bunu tahta geçemeyen Osmanlı şehzadelerinin kaçınılmaz akıbeti olarak göstermesi mübalağalı bir ifade olmakla birlikte belli oranda bir doğruluk payı da mevcuttur⁴.

I. Murad'ın kardeşleri Halil ve İbrahim Beyleri idam ettirmesi hâdisesinde Sultan Murad'ın mevcut isyân fiili karşısında ne yapılması gerektiğini ulema ve devlet erkânına sorduğu; devletin bekası için tehlike arzeden kardeşlerin ortadan kaldırılması için devlet erkânının karar, ulemanın ise fetva verdiği belirtilmektedir⁵. Satır aralarındaki bu bilgi bizim için çok kıymetlidir. Fetva alındığına göre isyancı kardeşlerin öldürülmeleri muhtemel bir yargı kararına dayanmaktadır. Söz konusu fetvaya ulaşmak mümkün olmamakla birlikte İslâm hukukundaki bağy yani isyân suçu sabit görülerek verilmiş olduğu tahmin edilebilir. Böyle olunca Sultan Murad'ın kardeşlerini nizâm-ı âlem için

¹ Bk. Behnesî, *el-Mesûliyyetü'l-Cinâiyye*, 91; Üdeh ise genel suç kasdının varlığının gerekli ve yeterli olduğunu belirtir. Bk. *et-Teşrîu'l-Cinâiyyi'l-İslâmî*, II, s. 697.

² Damad Efendi, *Mecmeü'l-Enhur fî Şerh-i Mülteka'l-Ebhur*, İstanbul 1319, c. I, s. 699.

³ Üdeh, II, s. 697. İsyân suçu hakkında daha geniş bilgi için bk. Mehmet Akman, "Önceki hukukumuzda isyân suçu", *Hukuk Araştırmaları*, c. IX, sayı 1-3 (1995), s. 203-222.

⁴ Bk. Yalçın Küçük, *21 Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet*, 2. basım, İstanbul 1990, s. 28.

⁵ Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Murad I.", *İA*, c. VIII, s. 588.

bertaraf ettiğini söylemek¹ hukukî bir gerekçe olmaktan çok siyasî bir ifade olarak kalmaktadır.

Savcı Bey vak'ası İslâm hukukuna göre tipik bir isyan suçu örneğidir². Meşru devlet başkanına karşı onu devirmek amacıyla ve kendisine göre haklı olduğu bir te'ville (tahtta kendisinin de hak sahibi olduğuna inanması) silah kullanarak başkaldırması, hatta bir hâkimiyet işareti olarak para bastırması suçun bütün unsurlarının tamam olduğunu göstermektedir.

Keza II. Murad'ın kardeşi Mustafa ve amcası (Düzme) Mustafa'nın idamları da isyan etmelerinin bir sonucudur. Her ikisi de mevcut ve meşru bir devlet başkanı olan II. Murad'ı devirmek amacıyla, üstelik Bizansla da işbirliği yaparak isyan etmiştir. Bu itibarla bâğî sıfatıyla idam edilmeleri hukukun uygulanmasından ibarettir.

İstanbul'un fethi sırasında muhtemelen Süleyman Çelebi'nin oğlu olan Orhan isimdeki Osmanlı şehzadesinin öldürülmesi de isyan hukuku çerçevesinde değerlendirilmelidir. Zira şehzadenin, II. Mehmed'in tahta birinci defa geçtiği zaman Bizans İmparatorluğunun tahrikiyle isyan ettiği ancak bu isyanın başarısızlıkla sonuçlandığı bilinmektedir. Ayrıca şehzadenin Osmanlı kuvvetlerine karşı surlarda bizzat çarpıştığı³ dikkate alınırsa hukukten isyancı sıfatıyla cezalandırılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in, kardeşi Şehzade Ahmed'i idam ettirmesi hâdisesi her ne kadar hukukten isyan suçunun cezası olarak değerlendirilebilirse de, şehzadenin isyan etmese de öldürüleceği tasavvur edilebilir. Zira yeğen şehzadelerin ve Şehzade Korkut'un bertaraf edilmesi, Fatih'in kardeş katliyle alakalı kanunnâme maddesinin artık iyice yerleştiğini göstermektedir. Nitekim bir Osmanlı tarihçisinin şehzadenin idamıyla ilgili olarak *nizâm-ı âlem için kavâid-i Âl-i Osman üzere kaydın gördüler*⁴ şeklindeki ifadesi buna işaret etmektedir.

Şehzade Bayezid vak'ası ise oldukça karmaşık bir nitelik arz etmektedir. Hâdiseye dıştan bakıldığında bir isyan hareketi gibi görülmektedir. Bir çok Osmanlı tarihçisi de meseleyi bu yönden ele almıştır⁵. Şeyhülislam Ebussuud

¹ Nihad Sami Banarlı, "Niçin öldürürlerdi?", *Osmanlılar Albümü*, haz. A. Dedeoğlu, İstanbul [1981], c. I, s. 25.

² Nitekim Feridun Bey, şehzadenin "*bağy ü inada âğâz ve bünyâd eylediğinden*" bahsetmektedir; bk. *Mecmûa-i Münşeâtî's-Selâtin*, I, s. 108.

³ Bk. Halil İnalcık, "Mehemmed II", *EF*², c. VI, s. 978.

⁴ Bk. Solakzâde, s. 358.

⁵ Mesela Peçevî, normal olarak kırk gün süren şehzadelerin sünnet merasiminin Şehzade Bayezid'in sünnetinde sadece onüç gün sürmesine, babasına isyan eden şehzadeye Allah'ın bu kadarını münasib gördüğü şeklinde ilginç bir yorum getirir; bk. I, s. 218.

Efendi'den fetva alındığı ve hatta bununla da yetinilmeyerek ileri gelen din alimlerinden dahi bu fetvayı destekler mahiyette ek fetvalar alındığı bilinmektedir. Şehzadenin babasına karşı isyan ettiği çok somut olarak ortaya konulamamaktadır. Hâdisede kardeşi Şehzade Selim'in ve hatta İran Şahının dahli mevcuttur. Şehzade Bayezid hakkında alınmış fetvalar aşağıda sunulmuştur¹. Bu fetva derlemesinde adı geçen kadı, kazasker ve şeyhülislamlar muhtelif zaman dilimlerinde yaşamışlardır. Bu fetvalar sonradan bir araya getirilmiş olmalıdır.

"SULTAN BAYEZİD NÂM ŞEHZADE HAKKINDA MEVÂLİNİN VERDİKLERİ FETVALARDIR"

Bir sultan-ı âdilın ebnasından biri tâatından hurûc idüb bazı kılâ'a müstevlî olub ve bazı bilâdın ehline mal salub cebr ile alub ve asker cem idüb gayri tarîkle ref' mümkün olmayub kıtâle mübâşeret eyleseler ve sınıb cemiyetleri dağıtılincaya değin katilleri şer'an helal olur mu?

El-cevab: (*Müfti-i âzam sadrül'-ahâli, Ebussuud Efendi hazretlerinin cevab-ı sahihidir.*): Helaldir. Nass-ı Kur'ân-ı azîm ile sabit olmuştur, hükm-i şer'îdir ve icmâ-ı sahâbe-i kirâm dahi bunun üzerinedir. Kıtâle kâdir olanlar, kıtâl ile, âciz olanlar kelâm-ı hak ile ve hayır dua ile def-i fitne ü fesâda sa'y etmek vacibdir.

Mesele: Bir tâife, sultan-ı âdil tâatından hurûc idüb bazı kılâ'a müstevlî olub asker cem idüb ve bazı bilâd ehline mal salub cebr ile alub kıtâle mübâşeret eyleseler, anlara ihtiyaçlarıyla mal virüb muavenet idenler veya "Bunlara kılıç çekmek helal değildir" diyenler dahi anlar hükümünde olub kıtâlleri ve katilleri şer'an helal olur mu?

El-cevab: (*Târîh-i mezkûrda Rumili Kazaskeri olan Hamid Efendi'nindir*): Malla ve kaville ve fiille muavenet edenler, anların cemiyetlerinde bile olmayıcak, darb-ı şedîdden sonra tevbeleri ve salâhları zâhir oluncaya değin habs olunmak vacib olur; amma "Anlara kılıç çekmek helal değildir" diyenler, nass-ı kat'ı inkar idüb icmâ-ı ashâb-ı izâma muhalefet itmekle kâfir olub katilleri helal olur ve anlara kılıç çekmek heman helal olmak mertebesinde değildir, belki kâdir olanlar kıtâlleri vacibdir.

¹ Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Kitaplığı, no: v. 3216, v. 68a-70a.

Mesele-i mezbureye cevab-ı âhardır:

El-cevab: (*Anadolu Kazaskeri olan Mehmed b. Abdulvehhab eş-şehir bi-ibn-i Kerim, Abdulkerim Efendi'nindir*): Padişah-ı âlem-penah, sellemallahü taâla fi'd-dâreyn hazretlerine âsi olub emrinden tecavüz eden tâifenin ki suret-i fetvada zikrolunmuşdur, anların demleri helaldir ve bu tâifeden maktul olanlar yunmaz ve namazları kılınmaz; Hak taâla katında azîm ikaba ve azaba müstehaklardır; ve devletlü ve saadetlü padişaha muavenet idenlerden maktul olanlar şehidlerdir, v'allahü a'lem.

Cevab-ı diğer (*Sâbıkan Rumili Kazaskerliğinden munfasıl Abdurrahman Çelebi'nindir*): Padişah-ı âlem-penah e'azze evliyahu ve zelle a'dâuhu, emrinden tecavüz ve hurûc iden tâifenin sû-i seniaları rıkk-ı menşurda meşrûh ve mestûrdur; ehl-i bağy oldukları zâhir olub ref'-i fitne-i nâire lâzım ve lâzımdır ve kam'-ı ehl-i bağy ü fesad emr-i vacib ve mühim olmağla anların katli helaldir ve kadir olanlara tekâsül ve ihmal vebaldır. Eğer mübteğî ve müctemi' olanlar müteferrik olub fesaddan mürtedi olmazlar ise ve anlardan bu hâl ile katl olanlar azâb-ı elîme ve ikab-ı azîme müstehak olurlar ve anlar ile kıtal iden Müslümanların katili gazi, maktûlü şehid olub yevm-i cezada saâdet-i kübrâ ve mesûbat-ı azîme ihraz iderler.

Cevab-ı diğer (*Rumili Kazaskerliğinden munfasıl Abrurrahman Çelebi'nindir*): Ehl-i bağyin kıtali şer'an sahihdir, nass-ı şerîf ile sabitdir; hilâfına kavı yokdur ve muavenet idenler müfsidlerdir, cezaları habs ve katildir.

Cevab-ı diğer (*Anadolu Kazaskerliğinden munfasıl Cafer Çelebi'nindir*): Ehl-i bağyin kıtali helal idiği Kur'ân-ı Kerîm ve Furkan-ı azîm ve icmâ-ı ashab ile sabitdir ve amme-i kütüb-i fetvada mestûrdur. El-iyâzu bi'llah, bunları inkar küfürdür ve bi'l cümle amme-i müslimîn üzerine farz ve vacibdir. Fitne ve fesâdın define her ne tarîk ile mümkün ise muavenet ve müzâharet-den taksîrât itmeyeler ve ehl-i adl cânibinden maktûl olanlar şehidler, mahşerde zümre-i şühedâ ile haşr olunur; ehl-i bağy tarafından maktûl olanlar gasl olunmaz ve

namazları kılınmaz, yevm-i cezâda ehl-i nâr ile haşır olurlar.

Cevab-ı diğer (*Sâbikan Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi'nindir*): Bu iki sûret-i istiftâda ketb olunan cevaplar sahihdir ve kütüb-i mûteberede mensûs ve mestûrdur.

Cevab-ı diğer (*İstanbul Kadısı, Mevlana Mustafa eş-şehir bi-İbn Mimar'ındır*): İş bu meselelerin cevaplarında zikr olunan fetvalar cümleten sahihdir ve kâffesi kavli sarihdir; Kur'ân-ı azîmde Münzel'de sûre-i Hucurât'da mufasssaldır ve dahi nice yerlerde vârid olmuştur ve mücmeunaleyhdır.

Cevab-ı diğer (*Haleb kazasından mazûl Ahmed Efendi'nindir*): Bu iki suret-i istiftâyâ ketb olunan cevaplar kütüb-i mûtebereye muvâfıkdır, cevap-ı sahihdir ve hakk-ı sarihdir.

Cevab-ı diğer (*Hazret-i Eyyûb-î Ensâri Medreselerinde müderris Mevlana Celalüddin Efendi'nindir*): Bu suretlerde bizim de kavlimiz bu kavle muvafıkdır ve cümle didikleri vefk-i şer'-i şerîf üzerinedir.

Cevab-ı diğer (Kur'ân, 18/10) Sultan-ı âdilînin üzerine hurûc idüb bâğî olan tâifenin katli ve kıtali helal idiği kütüb-i mûteberede musarraha, Hak celle ve a'lâ'nın Kur'ân-ı azîminde (Kur'ân,49/9) deyu buyurduğu, bu hususa delil-i kâfiyedir. Ve hazreti Ali, kerremallahü vecchehu, icmâ-ı ashâb-ı kirâm, rıdvânullahi aleyhim ecmaîn ile tâife-i Havâric ile kıtâl eyledikleri dahi bu emre vâzıh hüccetdir (Kur'ân,10/35).

Cevab-ı diğer (*Mısır kazasından mazûl Mevlana Abdülbâki Efendi'nindir*): Hurûc 'ale'l-imâmi'l-hak bağı idiği muhakkaktır ve darb u harbe kâdir olan enâma zümre-i buğât üzerine, imama nusret vacibdir ve cemiyyetlerini tefrîk idinceye değin fırka-i zümreyi ahz ü katl lâzım ve lazımdır.

Cevab-ı diğer (*Hamid Efendizade Mehmed b. Mehmed'indir*): Padişah-ı âlem-penah hazretlerine eazzallahü ensârehu, bâğî olub emr-i şerîflerin tecavüz iden tâifenin katl olunması mütûnda ve şürûhda ve fetvada mestûr ve nass-ı Kur'ân-ı azîm bunun üzerinedir.

Cevab-ı diğer (*Rûşenzade'nindir*): Bu iki sûret-i istiftâya mektûb olan cevap, ayn-ı sıdk ve mahz-ı sevabdır, kütüb-i müteberede mestûrdur, Hidâye'de ve şürûhunda mezkûrdur.

Cevab-ı diğer: Bu sûret-i istiftâya buyurulan cevapların cemisi şer'-i mutahhara ve namus-ı münevvere muvâfık ve mutabıkdır. V'allahü te'âla a'lem".

III. İSYAN ETMEYEN ŞEHZADELERİN KATLEDİLMELERİ

A. Konuya Esas Olmak Üzere Örfî Hukuk Kavramı

Örfî hukuk terimi, Osmanlı hukukuyla ilgili olarak kullanıldığında özel bir anlam ifade eder. Buna göre örfî hukuk, Şârî yani Allah ve Peygamberinin doğrudan düzenlemediği alanlarda devlet başkanı tarafından ısdar ve ihdas edilen kaide ve müesseseler bütünüdür. Örfî hukuk denildiğinde örf ve âdet hukuku anlaşılmamalıdır. Örfî hukukun kaynaklarından biri de Osmanlıların örf-i ma'rûf veya âdât dedikleri örf ve adet hukuku olmakla birlikte bu uygulamaların hukukî nitelik kazanması ancak padişahın iradesiyle mümkün olabilmektedir. İlhanlı Devletinin çöküşünden sonra ortaya çıkan Türk devletlerinde *yasa* kelimesi hükümdar tarafından çıkarılan kanunlar ve tesis edilen örfî kurumları ifade etmekteydi¹. Nitekim Tursun Bey örfü, padişahın yasa (yasağ) olarak tanımlamıştır². Osmanlılarda örfî hukuku ifade etmek üzere emr-i sultanî, örf-i münîf-i padişahî ve kanun ibareleri de kullanılmıştır. Kanun, aslında örfî hukuk ilkelerinin tatbiki sonucu çıkarılan emir ve yasaklara verilen genel bir adsa da zamanla örfî hukuku ifade eder hale gelmiştir³. Örfî hukuku uygulamakla görevli olan vali, subaşı, bostancıbaşı gibi görevlilere de *ehl-i örf* tabir edilmektedir. Osmanlı örfî hukukunun bir benzeri Endülüs ve Kuzey Batı Afrika'da *amel-i Fâsî* terimiyle ifade edilen hukuk uygulamasıdır. Mâlikî hukukçularca geliştirilen amel-i Fâsî uygulamasına göre meşhur veya râcih görüş, bir zararın giderilmesi, bir fitne endişesinin bertaraf edilmesi, bir faydanın sağlanması, zaruretin gerektirmesi ve örf gibi gerekçelere dayanılarak terkedilebilir ve maslahata uygun zayıf görüş tatbik edilir⁴.

¹ Halil İnalcık, "Suleiman the Lawgiver and Ottoman law, *Archivum Ottomanicum*, I, (The Hague 1969), s. 109.

² Tursun Bey, s. 12.

³ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, s. 167.

⁴ Amel-i Fâsî'nin geçerli bir hukuk kuralı sayılabilmesi için üç şart bulunmaktadır: 1. Zayıf görüşe göre hüküm veren kişinin ictihad ehliyetine sahip bulunması. 2. Fıkîh

Osmanlı hâkimiyeti altındaki Mısır'da on altıncı yüzyılda David ben Zimrâ adlı bir haham, Osmanlıların biri şer'î diğeri örfî olmak üzere iki hukuk sistemine sahip olduklarını, şer'î hukukun kadının, örfî hukukun ise valinin sorumluluğu altında olduğunu ifade etmektedir¹. Örfî hukukun unsurları şeyhülislam Pir Mehmed'in şu fetvasından çıkarılabilir: "Raiyyet babasının kaçtığı toprağa geri getirilebilir mi?": "*Gerçi şerî maslahat değildir, lâkin koyun kimin ise kuzu dahi onundur deyü şâyi*", *ancak bu makûlede ulüemre müracaat olunur, nice memur ise olur, nizâm-ı memleket için olan emr-i âliye itaat vacibdir*"².

Büyük oranda örfî hukuk düzenlemelerini içeren kanunnâmeler, kural olarak bu kanunnâmeleri ısdar eden padişahın saltanat süresi içinde bağlayıcıydı. Yeni padişah tahta geçtiğinde önceki kanunnâmelerin bağlayıcılıklarını devam ettirmesi, bu padişah tarafından yeniden teyit edilmelerine bağlıydı. Uygulamada ise Osmanlı Devletinin muhafazakar yapısı sayesinde bu kanunnâmeler genellikle muteberliklerini devam ettire-gelmişlerdir. Sonraki kanunnâmelerin pek çoğu yeni hükümler getirmemekte, eski kanunnâme hükümlerinin hangilerinin hâlâ geçerli olduğunu göstermekle yetinmektedir³. Siyasî ve idarî bilgi ve tecrübeye sahip olan ve kendilerini bu alanı düzenlemede daha yetkili bulan devlet adamları, hukukçuların kendilerini sınırlayacak ve bazen de fazla teorik kalan çözümlerine itibar etmemişler ve onların bu alana müdahil olmalarını pek istememişlerdir⁴. Böylelikle devlet başkanları kamu hukuku alanında kendilerini serbest hissetmiş ve bu alanı kendi tasarruf sahaları olarak telâkki etmişlerdir. Öte yandan Osmanlıların kendilerinden önceki Türk devletlerinden devlet kurma ve teşkilâtlandırma tecrübesini tevarüs ettikleri de bilinmektedir. Örfî hukukun Türklerde ilk defa olarak belirgin hale gelmesi Selçukluların İslâm dünyasını hükümleri altına almalarıyla başlar ve XIII. yüzyılda Moğol "yasak hukuku"nun yayılmasıyla etkinliğinin arttığı gözlenir⁵.

meselelere vâkıf şahitlerin şehadeti ile böyle bir amelin varlığının sabit olması. 3. Amelin zayıf bile olsa şer'î kurallara aykırı olmaması. Bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Amel-i Fâsî", *DİA*, c. III, s. 25-27.

¹ Heyd, *Criminal Law*, 2; a. mlf. "Eski Osmanlı ceza hukukunda kanun ve şeriat", çev. Selahaddin Eroğlu, *AÜİFD*, c. XXVI (1983), s. 634.

² Halil İnalcık, "Osmanlı hukukuna giriş, örfî-sultani hukuk ve Fatih'in kanunları", *AÜSBFD*, c. XIII, sayı 2 (Haziran 1958), s. 104.

³ Heyd, *Criminal Law*, s. 172.

⁴ M. Âkif Aydın, "Osmanlıda hukuk", (*Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, c. I, içinde), s. 382.

⁵ Halil İnalcık, "Örf", *İA*, c. IX, s. 480.

Osmanlı Devletinin karşılaştığı ihtiyaç ve güçlükler örfî hukuk düzenlemeleri yapılmasını gerekli kılmıştır. Şer'î vergilerin ihtiyacı karşılamaması üzerine çok geniş bir çeşitliliği olan ve adına tekâlif-i örfiyye denilen vergiler ihdas edilmiş, keza arazinin verimli şekilde kullanılması ve el değiştirmesini temin etmek için mîrî arazi düzenlemesi geliştirilerek benimsenmiş böylece arazinin belirli kimselerin elinde toplanması önlenmiş aynı zamanda kullanılmayacak kadar küçülmesine mâni olunmak istenmiştir. Çok geniş bir coğrafyada egemen olan devlet, ülkede kamu düzenini muhafaza edebilmek amacıyla çoğu kere şiddetli cezaları gerektiren örfî suçlar ihdas etmek zorunda kalmıştır¹. İslâm hukukunun devlet başkanına tanıdığı sınırlı yasama yetkisi, Osmanlı padişahlarının bu gibi tasarruflarına temel teşkil etmiştir. Bilindiği gibi İslâm hukuku, devlet başkanına özellikle kamu hukuku alanında çok geniş takdir hakkı tanımaktadır. Bu cümleden olarak devlet başkanı ceza hukuku, mâli hukuk ve kamusal karakteri ağır basan arazi hukuku düzenlemeleri yapmaya yetkilidir. Özellikle ta'zir suç ve cezaları dediğimiz kategoriye ve kapsamını tespit ve tayin etmek ve yeni vergiler ihdas etmek devlet başkanının tasarruf sahasındadır. Osmanlı padişahları da bu yetkilerini düzenli olarak kanunnâmeler ısdar ederek kullanmışlardır.

Devlet başkanının tasarrufları sonucu oluşan örfî hukukla İslâm hukuku arasındaki irtibat nasıl nitelendirilebilir? Bu soruya cevap vermeden önce bazı nirengi noktaları belirlemek gerekmektedir. Herşeyden önce Osmanlı Devleti yukarıda da belirttiğimiz üzere bir İslâm devletidir. Dinî esaslı böyle bir devlette şer'î hukuk dışında başka bir hukukun ona rakip olması tasavvur edilemez. İkinci olarak örfî hukuk, şer'î hukukun bir kısım hükümlerini ilga etmek ya da değiştirmek iddiasında değildir. Örfî hukukun işlevi, şer'î hukukun bilerek boş bıraktığı alanlarda veya hukukçularca yeterince işlenmemiş konularda devlet başkanına tanınan yetki çerçevesinde hüküm icra etmesidir. Bu itibarla Barkan ve Köprülü gibi müelliflerin, Osmanlı Devletinde biri şer'î diğeri -örfî hukuku kastederek- lâik olmak üzere birbirinden bağımsız iki hukuk bulunduğu şeklindeki iddiaları isabetli değildir. Günümüz araştırmacıları böyle bir iddiayı reddederek, Osmanlı Devletinin başlıca hukukunun İslâm hukuku olduğunu vurgulamaktadırlar². Yazar da aynı kanaati paylaşmaktadır.

Osmanlı padişahları İslâm hukukunun inceden inceye düzenlediği alanlarda kanun koymamaya, diğer alanlarda da genel olarak bu hukuka ters düşmemeye gayret göstermişlerdir. Örfî hukukun yürürlük kaynağı olan ka-

¹ Aydın, "Osmanlıda hukuk", s. 383.

² Mesela bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, s. 41 vd. ; Aydın, "Osmanlıda hukuk", s. 375.

nunnâmelerin şer'î hukuka uygunluğunun, en büyük şer'î otorite olan şeyhülislam tarafından tahkik edilmiş olması muhtemeldir¹. Öte yandan padişahlar kanunnâmelerin şeriata aykırı olmamasını temin etmek amacıyla ulemadan sık sık fetva istemişler ve bu fetvalar düzenli bir şekilde muhafaza edilmiştir. Topkapı Sarayı kütüphanesindeki bir fetva mecmuasında şöyle bir fetva yer almaktadır: *Mazmûnu, muvafık-ı şer'-i şerif olan emr-i sultaniye itaat itmeyen Zeyd'e ne lâzım olur? El-cevab: Ta'zir-i şedîd*². Keza Ebussud Efendi'nin pek meşhur olan fetvasına göre de *nâ-meşrû olan nesneye emr-i sultânî olmaz*³. Bu iki fetvanın tahlilinden, örfî hukuk düzenlemelerinin muhtevasının şer'î hukuka uygun olması gerektiği sonucu çıkarılabilir. Ancak mezkûr fetvaların aksi görüş için de gerekçe oluşturabileceği belirtilmelidir.

Bütün bu anlatılanlara rağmen, örfî hukukun şer'î hukukla tam bir uyum içinde olduğu söylenebilir mi? Bunu söylemek her zaman için mümkün gözükmemektedir. Özellikle ceza hukuku sahasında İslâm hukukunun ruhuna ve lafzına uygun olmayan cezaların uygulandığı sabittir. Suçluların kazığa vurulması, alınlarının dağlanması, tenasül uzuvlarının kesilmesi veya dağlanması, teşebbüs derecesinde kalan hırsızlık suçunun failine "gayra ibret için" ölüm cezası verilmesi bu kabildendir⁴. Ayrıca mâli hukuk sahasında *resm-i hunzır* ve *resm-i arûsâne* gibi bir kısım örfî vergiler konduğu, bir süre sonra bu vergilerin Ebussuud ve Abdurrahman Efendi gibi devrin şeyhülislamı tarafından şeriata aykırı oldukları gerekçesiyle ilga edildikleri bilinmektedir⁵.

Örfî hukuk şer'î hukukun alternatifi veya rakibi değil belki onun "mütemmimi" olarak kabul edilmelidir⁶. Şeyhülislamlık makamında bulunmuş ve aynı zamanda bir Osmanlı tarihçisi olan Kemal Paşazâde, esir meselesiyle ilgili bir fetvada örfî hukuk düzenlemelerinin şer'î hukukun tamamlayıcısı olduğuna işaret etmektedir: "...Şer'an câiz değildir ve hem men' olunmuştur cânib-i sultandan"⁷. Bununla birlikte yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi örfî hukuk bazen şer'î hukuka aykırı düzenlemelere konu olabilmektedir. Netice olarak, iki hukuk arasındaki ilişkiyi kabaca tasvir etmeye kalkarsak

¹ Aydın, "Osmanlıda hukuk", s. 385.

² Bk. Hazine kitapları bölümü, n. 01650, v. 6b.

³ Heyd, *Criminal Law*, s. 180.

⁴ Bu kabil cezalar ve tahlilleri için bk. Aydın, "Osmanlıda hukuk", s. 388-389; ayrıca bk. a. mlf. "Ceza", *DİA*, c. VII, s. 480.

⁵ Heyd, *Criminal Law*, s. 191.

⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, s. 66; Heyd, "Kanun ve şeriat", s. 142.

⁷ Robert Anhegger/Halil İnalcık, *Kanunnâme-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani*, Ankara 1956, s. X.

İslâm hukukunu büyük bir daire, örfî hukuku da meşruiyetini bu büyük daireden alan, çoğunluğu itibariyle de onun içinde yer alan, ancak bir kısmı da bu ana dairenin dışına taşmış bulunan ikinci bir daire olarak kabul etmemiz mümkündür¹. Esas konumuz olan kardeş katli uygulaması da ana daire olan şer'î hukukun sınırları dışında kalan kısma aittir.

B. Kardeş Katli Uygulamasının Şer'î Hukukla Bağdaştırılmaya Çalışılması

Kardeş katli uygulamasına İslâm hukukundan açık bir destek bulamayan Osmanlı uleması bazı genel ilkeleri öne çıkararak hukukî bir zemin tesis etmeye çalışmıştır. Bu genel ilkeleri ve hukukî tahlillerini aşağıda sunmaya çalışacağız:

1. "Fitne Adam Öldürmekten Daha Kötüdür"

Kur'ân-ı Kerîm'de bu mealde iki ayet vardır². Fitne kelime itibariyle saflaştırmak için altını ateşe koymak demektir. Sıkıntı ve belaya sokmak anlamında kullanılması buradan ileri gelmektedir. İslâm uleması fitneyi tarif etmekten ziyade nelerin fitne olduğunu örnek göstererek tasvir etmiştir. Bu anlamda şirk, küfrü yaymak, dinden dönmek, Allah'ın yasaklarını çiğnemek, kamu düzenini bozmak ve insanın vatanından sürgün edilmesi birer fitne olarak zikredilmiştir. Fitnenin öldürmekten daha kötü olduğunu ifade eden ayetin (Bakara, 191) nüzul sebebi aslında özel bir durumla ilgilidir. Haram ayda sahabeden bazıları müşrikler tarafından öldürülmüş ve bu hâdise Müslümanların gücüne gitmişti. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil olarak müşriklere karşı harb ilan edilmesinin sebebi kısaca ifade edilmiş ve Müslümanlar fitneyi ortadan kaldırmak için Allah yolunda mücadele etmeye teşvik edilmiştir³.

¹ Önde gelen bir tarihçimize göre "Osmanlı İmparatorluğunda hukuk, teorik olarak Weber'in terminolojisiyle *hükümdarın kişisel iradesi* ya da son kertede bütünüyle hükümdarın ihsanlarından türeyen bireysel ayrıcalıklar ve sübjektif haklardan ibaret idi"; bk. Halil İnalcık, "'Sultanizm" üzerine yorumlar: Max Weber'in Osmanlı siyasal sistemi tiplemesi", *Dünyü Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, sayı 7 (Ekim 1994), s. 17. İnalcık'ın bu yargısı yukarıdaki farazi şemayı tersine çevirmeyi gerektirmekte ise de anılan iddiaya katılmak mümkün değildir. Ahmet Yaşar Ocak'a göre ise örfî hukuk, devlet güdümündeki İslâmın ya da "Osmanlı İslâmı"nın bir görüntüsü ve özelliğidir; bk. "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı resmî ideolojisi ve buna muhalefet problemi", *İslâmî Araştırmalar*, c. IV, sayı 3 (Temmuz 1990), s. 191.

² Bakara, 191: *ve'l-fitnetü eşeddü mine'l-katl*; Bakara, 217: *ve'l-fitnetü ekberu mine'l-katl*.

³ Bk. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, [İstanbul 1979], c. II, s. 695-696.

Konumuz bakımından fitne, kamu düzeninin bozulması anlamında toplumsal karışıklık ve anarşi demektir. Osmanlı ulemasının çoğunluğu, şehzadeleri müstakbel bir fitne ve anarşi kaynağı olarak görmüş ve yukarıdaki nas çerçevesinde katledilmelerini meşru kabul etmiştir. Mesela Ebussuud Efendi'nin talebelerinden olan ve şeyhülislamlık makamında da bulunmuş olan Hoca Sadeddin Efendi, Yıldırım Bayezid'in, kardeşi Yakub Çelebi'yi katlettirmesini bu nasa dayandırmıştır¹. Osmanlı tarihçileri yukarıdaki ibare yerine bazen de *def-i dağdağa-i fitne için*² veya *itfâ-yı nâire-i fitne için*³ tabirlerini kullanmışlardır.

Fitne kavramının bir uzantısı olarak *nizâm-ı âlem* kavramıyla karşılaşılmaktadır. Osmanlı düşüncesine göre fitne ve anarşinin mefhumu muhalifi *nizâm-ı âlem*dir. Hukuk terimi olarak *nizâm-ı âlem* ise, bir devletin ve toplumun güvenlik, düzenlilik ve sükûn içinde bulunması anlamında *kamu düzeni* demektir. Kanaatimize göre gerek Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde ve gerekse Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde geçen *nizâm-ı âlem* ifadesi bu şekilde yorumlanmalıdır⁴. Bu ibare yerine kimi zaman *intizâm-ı âlem*⁵ veya *islâh-ı âlem ve nizâm-ı umûr-ı benî âdem*⁶ gibi ifadelerin kullanıldığı da olmuştur.

Böylesine genel bir kaidenin kardeş katli uygulamasına temel teşkil edemeyeceği kanaatindeyiz. Zira İslâm hukukunda "Berâet-i zimmet asıldır" (MAA. md. 8). İslâm ceza hukukunda, "asl-ı berâet" ilkesi gereğince bir kişi suçluluğu kanıtlanıncaya kadar suçsuz sayılır. Sırf "düzeni temin etmek amacıyla" ya da "ibret-i âlem olsun" diye suçsuz bir kimse cezalandırılmaz. Suçluluk şüphesinin olması bile cezalandırmayı engeller; zira yine İslâm ceza hukukundaki yerleşik kaideye göre cezalar şüpheyile düşer.

¹ Bk. *Tâcü't-Tevârîh*, I, s. 124.

² Na'îma, II, s. 188.

³ Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 317.

⁴ Nitekim Heyd, bir kadı ilamından yola çıkarak *nizâm-ı âlem* ifadesini, kamu düzeni (public order) terimiyle karşılamaktadır; bk. *Criminal Law*, 256. *Nizâm-ı âlem* kavramına dünyaya nizam vermek anlamı yüklenilmesinin Cumhuriyetten sonraya rastladığı ifade edilmektedir; bk. A. Turan Alkan, "Nizâm-ı âlem", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul [1993], c. I, s. 260.

⁵ Bostanzâde Yahyâ, I, s. 44

⁶ Solakzâde, s. 353.

2. Özel Zararın Genel Zarara Tercih Edilmesi

İslâm hukukunun genel ilkelerinden biri de genel zararı uzaklaştırabilmek için özel zarara katlanması gereğidir¹. Nitekim bu kural Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de bir başka üslubla "*Zarar-ı 'âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur*" şeklinde ifade edilmiştir (md. 26). Bu madde "*Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur*" şeklindeki genel kaideden kaynaklanır (MAA. md. 19). Osmanlı uleması kardeş katli hâdiselerine cevaz vermek için kimi zaman bu kuralı belirtmiştir: "...def-'i zarar-ı âm için zarar-ı hâssı iltizam idüp ferman-ı sultani birle ol şehzade-i nevcıvanı zekemani ile neşmîni zindegâniden devr ve menzil-i sürûrunu kevr itdiler"². XV. yüzyıl şairlerinden Abdülvâsi Çelebi, fetret devrinde cereyan eden hâdiselerle irtibatlı olarak bu kuralı manzum olarak şöyle ifade etmiştir³:

Zî-şirin iş ki çün bir can öldi
Cihanda bin tümen can rahat oldı

İslâm hukukunun bu anlamda kabul edilebilecek olan genel ilkelerinden diğer bazıları da şöyledir ki bunlar *izafi adalet* kıstasları olarak tavsif edilebilir: "*Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur*" (MAA. md. 27). "*İki fesad teâruz ettikde ehaffi irtikâb ile a'zâminin çaresine bakılır*" (MAA. md. 28). "*Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur*" (MAA. md. 29)⁴.

Zarar mutlak, muhtemel ve mevhum olmak üzere üçlü bir tasnife tâbi tutulabilir. Mutlak zarar halinde fiil önlenemezse normal şartlar altında zararlı sonucun tahakkuk edeceği kesindir. Muhtemel zararda haksız fiil ile zarar arasında uygun bir illiyet bağının bulunduğu ve haksız eylemin zararlı sonucu tevhit edilebileceği tahmin edilebilir. Mevhum zararda ise ortada ne fiil vardır ne de öngörülebilir gelecekte bir zararın tahakkuk edeceği kestirilebilir. Osmanlı tarihçilerinin bahsettiği zarar bu sonuncu tasnife girebilir. Ancak bu kabil farazi bir zarar beklentisi, hukuktan himaye göremez⁵. Zira Mecelle'de de yer aldığı üzere "*Tevehhüme itibar yoktur*" (md. 74).

Öte yandan fıkıh kitaplarında zararlı ilgili kurallar açıklanırken verilen örneklerin tamamının özel hukukla ilgili olduğu dikkati çekmektedir. Bu sebeple anılan kuralların kardeş katli uygulamalarına temel teşkil edilebileceği

¹ Bk. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dımaşk 1983, s. 96.

² Hoca Sadeddin Efendi, I, s. 272.

³ Bk. Gültaş, agm. s. 109.

⁴ Ayrıca bk. İbn Nüceym, s. 94-99.

⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât, İslâmî İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmed Erdoğan, İstanbul 1990, c. I, s. 178.

şüphelidir. Bir an için böyle bir zarar türünün hukukî himayeye mazhar olabileceği kabul edilse bile "*Bir zarar kendi misliyle izale olunamaz*" kaidesi gereğince de kardeş katli için hukukî mesnet olamayacağı belirtilmelidir (MAA. md. 25).

3. Zaruret Halinin Kardeş Katlini Mübah Kılıp Kılmadığı

İslâm hukukunda "*Zaruretler memnu olan şeyleri mübah kılar*" şeklinde bir kural vardır (MAA. md. 21). "Kardeş katli devletin bekası için bir zarurettir; bu itibarla mezkûr ruhsattan istifade edilerek kardeş katline hukuken cevaz verilmiştir"¹ denilebilir mi? Meseleyi hukukî olarak tahlil edelim. İslâm hukukuna göre yasaklar üçe ayrılır: Birincisi asla sâkıt olmayan yani kendisine hiç bir şekilde ruhsat verilmeyen, işlenmesi hukuken tecviz edilmeyen yasak fiillerdir. Adam öldürmek ve yaralamak bu birinci gruba girer. İkincisi zaruret halinde sakıt olan yasaklılık halidir. Mesela ölü hayvan eti yemek bu kabildendir. Üçüncüsü, sakıt olmayıp zaruret halinde ruhsata muhtemel olan yani tamamen helal olmaz ise de yasaklılığın devamıyla beraber fiilin işlenmesine kanun koyucunun cevaz verdiği durumlardır. Mesela başkasının malını telef etme yasağı buna örnektir².

Bu izahattan da anlaşılacağı üzere adam öldürme fiili birinci grup yasaklamalara girmekte olduğundan mutlak bir yasaklamadır. Bu itibarla hiç kimsenin hayatı diğerinkinden daha değerli ya da değersiz addedilemez. Netice olarak, insan hayatı söz konusu olduğunda İslâm hukukuna göre, zaruretler bu hayatın ifnasını mübah kılamaz³. Öte yandan bir an için bu kuralın kardeş katli için temel oluşturabileceğini farzetsek bile bir başka kaide kardeş katli uygulamasının meşru olmasını engelleyecektir. Bu kaide de zaruretlerin kendi miktarınca takdir edilmesidir (MAA. md. 22). Bu ilke şehzadelerin mefruz isyanlarını önlemek için bazı tedbirler alınmasını haklı kılabilir; ancak suç işlemediği halde bir insanın ölüm cezasına uğratılması zaruret miktarının aşıldığını göstermektedir⁴.

¹ Nitekim Fatih'in son sadrazamı olan ve daha önce uzun süre nişancılık görevinde de bulunan Karamanî Mehmed Paşa, Yakub Bey'in öldürülmesine hukukî gerekçe olarak İslâm hukukunun bu genel kaidesini zikretmektedir; bk. s. 347.

² Âtıf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'den Kavâid-i Külliye şerhi*, 2. baskı, İstanbul 1327 (Mahmud Bey Matbaası), s. 28-29.

³ İbn Nüceym, s. 95. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 3. baskı, İstanbul 1330, c. I, s. 77.

⁴ Aydın, *Hukuk Tarihi*, 144-145. Zaruret hali konusunda daha geniş bilgi için bk. Abdülkerim Zeydan, *Hâletü'z-Zarura fi'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, 2. baskı, Beyrut 1988, s. 44 vd. ; ayrıca bk. Mustafa Baktır, *İslâm Hukukunda Zaruret Hali*, Ankara 1986.

4. İstihsan ve Kardeş Katli Uygulaması

İslâm hukukunun tâli kaynaklarından olan ve özellikle Hanefiler, dolayısıyla Osmanlılar tarafından kullanılan bir hukuk terimi olarak istihsan, açık kıyasla sabit olan bir hükmün yerine gizli kıyasa başvurup yeni bir neticeye varma ya da özel bir meselede genel kuraldan ayrılıp farklı kuralı benimseme ameliyesidir. Bu tarife göre istihsanın iki türü vardır. İlkinde müçtehit açık kıyasla bir neticeye varmakta ancak ulaştığı netice, zaruret veya muteber bir örf ve âdet kuralı sebebiyle uygulanabilir nitelikte olmamakta veyahut kamu yararına uygun düşmemektedir. İkinci bir kıyas işlemine giren müçtehit bu defa daha uygulanabilir bir sonuca ulaşmaktadır. Mesela zirai arazilerin satımında eğer açıkça belirtilmemişse irtifak hakları satıma dahil değildir. Zirai arazi bu şekilde vakfedildiğinde mülkiyeti kaybettirme ortak illeti sebebiyle vakıf işlemi satım akdine kıyaslanırsa irtifak hakları zirai arazinin vakfına dahil olmayacaktır. Ancak bu sonuç irtifak haklarından mahrum kalan vakıf arazilerinin kullanımını zorlaştıracaktır. Müçtehit bu kez ilk kıyası terkederek vakıf işlemi, intifa hakkının devri ortak illeti sebebiyle kiraya benzetmiş; böylece irtifak hakları kiraya dahil olduğu cihetle arazi vakfında da irtifak haklarının vakfa dahil olacağı sonucuna varmıştır¹.

İstihsanın ikinci türü mevcut bir genel kurala rağmen zaruret, maslahat, örf ve âdet kaidesi ya da benzeri gerekçelerle tamamen farklı ve istisnai özel bir hükmün benimsenmesidir. Selem akdinin cevazı ve kitap gibi bazı menkul malların vakfedilmesinin kabul edilmesi istihsan ameliyesine müstenittir². Osmanlı hukukçuları arasında çok tartışılan para vakıflarının caiz görülmesi de istihsana dayanmaktadır.

Bu izahattan sonra kardeş katli uygulaması acaba maslahat ve zaruret sebebiyle istihsanın ikinci türüne uygun olarak caiz görülmüş olabilir mi sorusu cevaplandırılmalıdır. Osmanlı şeyhülislamlarından İbn Kemâl, II. Mehmed'in, kardeşi Ahmed'i bertaraf etmesi için şöyle demektedir:

Âkıbet şîr-zâde şîr olur
Mîr-zâde büyür emîr olur

*dedikleri hak idüğü biliniüb, nihâl-i fesad pür-berk ü bâr olmadan kal'ına ikbal
ve şerâr-ı nâr-ı fîten işti'âl bulmadan itfasına iştigal müstahsen görüldü*³.

¹ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıkıh)*, çev. İ. Kâfi Dönmez, Ankara 1990, s. 168.

² Abdülkerim Zeydân, *el-Medhâl li-Dirâseti's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, 9. baskı, Beyrut 1986, s. 201.

³ İbn Kemal, VII. *Defter*, s. 9.

İbn Kemal'in, Şehzade Ahmed'in boğdurulmasını tavsif ederken kullandığı "müstahsen görüldü" şeklindeki ifade kanaatimizce sözlük anlamı itibarıyla anlaşılmalıdır. Burada hukukî bir niteleme yoktur. Zira Kur'ân ve sünnette yer alan adam öldürme yasağı mutlak, açık, tavzih ve te'vile muhtaç olmayan bir yasaklamadır. İstihsan ameliyesine ancak hakkında açık hüküm bulunmayan hususlarda gidilebilir¹.

5. Kamu Yararı (Mesâlih-i Mürsele-İstislah) ve Kardeş Katli Uygulaması

Kısaca maslahat da denilen bu hukuk kaynağı İslâm ve özellikle Osmanlı hukukunda geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Hakkında aslî kaynaklarda şer'î bir hüküm bulunmayan konularda müçtehitler yaşadıkları zamanın ve bulundukları coğrafyanın şartlarına uygun olarak kamu yararına göre hüküm tesis ederler. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'in bir kitap halinde toplanması maslahata uygun düştüğü içindir. İslâm hukukçuları maslahatı tespit ederken bir takım ölçütler belirlemiştir:

a) Zaruriyyât: Can, mal, akıl, din ve neslin korunması zarurî maslahatlar olarak kabul edilmiştir.

b) Hâciyyât: Yukarıda belirtilen beş unsurun dışında kalan ancak bazı zorlukları gidermeye yönelik maslahatlardır. Avın serbest olması, kira akdi ve benzeri akitlerin düzenlenmesi bu maslahat cümlesinden sayılır.

c) Tekmîliyyât veya Tahsîniyyât: Yeme içme adabına uymak, harcamalarda israf ve cimrilikten kaçınmak gibi yokluğu halinde hayatın zorlaşmayacağı, varlığı halinde ise kolaylaşıp güzelleşeceği maslahatlardır².

Mesâlih-i mürselenin geçerli bir hukuk kaynağı olabilmesi için maslahatın gerçek ve genel olması ve asıl kaynaklardaki bir şer'î hükme aykırı bulunmaması gerekmektedir. Delalet ve sübutuyla kat'î bir nas karşısında maslahatın ona aykırı olması tasavvur edilemez. Çünkü maslahatın ölçütü şer'î bakış açısidir. Kat'î bir nasa aykırı maslahat özel bir durum olarak kabul edilemez. Mevhum maslahat yerine nasla amel edileceğinde kuşku yoktur. Tüm mezhep görüşleri de bu yöndedir³. Nas, delaleti veya sübutu dolayısıyla kat'î değilse maslahatın ona aykırı olması halinde akıbeti hususunda farklı fikirler vardır ki konumuzun dışına taşacağı için onlara değinilmeyecektir.

¹ İstihsan konusunda monografik bir çalışma için bk. Şa'bân Muhammed İsmail, *el-İstihsan beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk*, Doha 1988.

² Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihî'l-Cedîd el-Medhalü'l-Fıkhiyyü'l-Âm*, Dımaşk 1968, c. I, s. 93-94; Zeydân, *el-Medhal*, s. 202.

³ Zerkâ, I, s. 123; Şa'bân, s. 152-153.

Osmanlı hukukçularının kardeş katli uygulamalarını nizâm-ı âlem ilkesiyle açıkladıkları bilinmektedir. Nizâm-ı âlem kavramının kullanılması aslında maslahata bir atıftır. Ancak yukarıki paragrafta açıklandığı üzere kat'î nas karşısında ona aykırı olan maslahat uygulanamaz. Haksız yere adam öldürme yasağı gerek Kur'ân-ı Kerîmde gerek hadislerde yer almaktadır. Suç işlemediği halde, yaşaması halinde toplumun onun hayatta kalması sebebiyle zarar göreceği farzedilen bir hanedan üyesini öldürerek kamu düzeninin sağlanması gibi mevhum bir maslahat, söz konusu kat'î nas karşısında muteber addedilemez.

C. Bir Yürürlük Kaynağı Olarak Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Taşındığı Önem

Teşkilât Kanunnâmesi olarak bilinen Kanunnâme, *Kanunnâme-i Âl-i Osman* başlığını taşımakta ve *Bu kanunnâme atam dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlâd-ı kirâmım neslen ba'de neslin bununla 'âmil olalar* diye başlamaktadır¹. Üç bâb'tan ibaret olan Kanunnâme devlet teşkilâtı, teşrifat kaideleri ve bir kısım suçlarla ilgili düzenlemeleri içermektedir. Kanunnâmede konumuzla ilgili olan iki madde vardır. İlki: "*Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat miyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl etmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla âmil olalar*"². Nisbeten daha az bilineni ise şudur: "*Ve kızlarım evladından olanlar beğlerbeğilik verilmeyüp ağır sancaklar verilsün*"³. Bu madde, açıkça ifade edilmese de padişahın erkek kardeşlerinden olan yeğen ve torunlarının da kardeş katli uygulamasına tâbi olduğunu göstermektedir⁴.

Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesinin mevsukiyeti hakkında bugüne kadar bir çok görüş ileri sürülmüştür. Daha önce başka müellifler tarafından üzerinde durulmuş olan bu konuyu tekrar ele alacak değiliz. Bilindiği üzere diğer sebeplerin yanında sadece Avusturya Milli Kütüphanesindeki nüshanın bilinmekte oluşu Kanunnâmenin sıhhati hususunda bir

¹ Kanunnâmeyi ilk olarak Mehmed Arif Bey *TOEM* ilavesi olarak İstanbulda 1330/1912 yılında neşretmiştir. Daha sonraki yayımlar ise şöyledir. *Türk Hukuku Tarihi, İkinci Kısım, Belgeler*, (haz. H. Namık Orkun), Adliye Vekilliği yayını, Ankara 1935, s. 17-33; Ali Himmet Berki, *İstanbul'un Beşyüzüncü Fetih Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı*, İstanbul 1953, s. 142 vd. ; Özcan, "Kardeş katli meselesi", 29-51; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, s. 317-332.

² Özcan, "Kardeş katli meselesi", 46; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, s. 328, (37).

³ Özcan, "Kardeş katli meselesi", 47; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, s. 329, (46).

⁴ Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, İstanbul 1330, c. III, s. 221; Mumcu, s. 201.

takım şüpheler davet etmiş idi. Müverrih Koca Hüseyin Efendi'nin *Bedâyü'l-Vekayi* isimli eserinin Leningrad Asya Müzesi'nde bulunan yazmasına ait tıpkıçekimler 1961 yılında Moskova'da neşredildiğinde¹, Fatih Kanunnâmesinin bir nüshasının daha mevcut olduğu görülmüştür. Bu nüsha, 1029'da istinsah edilen Viyana nüshasından daha önceki bir tarihte kaleme alınmış olup ayrıca öncekinin eksikliklerini tamamlamakta, ifade bozuklukluklarını anlaşılar kılmaktadır. Nihai olarak, Kanunnamenin Fatih'e ait olduğu konusundaki şüpheler ortadan kalkmış ve özellikle kardeş katliyle ilgili maddenin Kanunnâmenin sıhhatli bir parçası olduğu hususunda da tereddüt kalmamıştır². Bu konuya küçük bir katkı olmak üzere Fatih'in, üçüncü bir şehzade olarak Cem Sultan'ın doğumunu iyi karşılamayıp "*Vâris-i şehîr ü diyar çokluğu şehriyar-ı tâcdâr yokluğu gibi menşe-i havâdis-i fiten ve mebde-i kevâris-i mihendir; memleketde baş çok olıcak il gün harab u yabâb olub raiyyet ayakda yiter*"³ demesinin de kardeş katliyle ilgili maddenin mevsukiyetini teyit eder mahiyette olduğu belirtilmelidir.

Fatih'e kadar olan dönemde meydana gelen kardeş katli hâdiselerinin tümünün, Yakub Bey istisna tutulursa, şehzadelerin isyanları sonucu vukua geldiği görülmektedir. Şehzadelerin tahta geçebilmek için isyan etmeyi fiili bir yol olarak kullanmaları neredeyse bir teamül halini almıştır. Bu itibarla Fatih'in sözkonusu teamülü kesmek istemiş olması muhtemeldir. Fatih kardeş katli maddesini koymakla bir yandan Orta Asya geleneğine uygun olarak bütün oğullarının eşit biçimde tahtın vârisi olduğunu teyit ederken diğer yandan da paradoksal bir biçimde hâkimiyetin bölünmezliğini gerçekleştirmek ve devleti muhtemel bir iktidar mücadelesinden muhafaza etme kaygısını taşıdığını göstermiştir. Ölümünü müteakip oğulları Bayezid ile Cem Sultan arasındaki çekişme de bunun bir göstergesidir⁴.

Kanunnâmede yer alan ve yukarıda aktardığımız iki maddenin konumuz açısından önemi açıktır zira bu iki madde birer *yürürlük kaynağıdır*. İsyân etmedikleri halde öldürülen hanedan üyeleri bu iki maddeye dayanılarak idam edilmişlerdir.

¹ *Bedâyü'l-Vekayi*, nşr. A. S. Tveritina, c. I-II, Moskova 1961.

² Bk. Turgut Akpınar, "Fatih'in Teşkilât Kanunnamesinin mevsukiyetinden şüpheler ve bunlar üzerinde bazı düşünceler", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi*, İstanbul 1985, c. I, s. 17-24; Özcan, "Kardeş katli meselesi", 10; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II, s. 7. Akgündüz, Cin'le müşterek kaleme aldığı bir kitapta ise söz konusu maddenin doğruluğunun tartışmalı olduğunu ifade etmektedir; bk. Halil Cin, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. baskı, İstanbul 1995, c. I, s. 224.

³ İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, VII. defter, haz. Şerafettin Turan, Ankara 1957, s. 173.

⁴ Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *DİA*, c. VIII, s. 110; İnalçık, "Mehmed II", s. 513.

D. Örfî Hukuk Temelli Kardeş Katli Uygulamalarının Hukukî Tahlili

İsyan etmeyen hanedan mensuplarının öldürülmeleri örfî hukuka dayanmaktadır. Meselenin İslâm hukukuyla temellendirilmesi kanımızca isabetli değildir. Zira öldürülen hanedan üyelerinin belli bir kanı taşımaktan başka bir suçları yoktur. Bir başka ifadeyle maktuller, cezanın sebebi olan bir *fiil* işlemiş degillerdir yani *suçun maddî unsuru* oluşmamıştır. O halde bunu İslâm hukuku kavramlarıyla izah etmemiz mümkün değildir. Kardeş katli uygulaması esasen suç ve ceza kavramlarının geçerli olmadığı bir düzlemde ele alınmalıdır. Bir başka ifadeyle bu uygulama bir ceza hukuku müessesesi değildir.

İsyan etmeyen hanedan üyelerinin öldürülmeleri İslâm hukukundaki ta'zir bi'l katl ya da siyaseten katl müesseseleriyle açıklanamaz. Çünkü siyaseten katlin uygulanabilmesi için temel şart, failin *sâ'î bi'l fesâd* olmasıdır. Oysa bu gruba giren vak'aların çoğunda mezkûr şart tahakkuk etmemiştir¹. Fatih'in Kanunnâmesindeki hükmün İslâm hukukundaki ta'zir bi'l-katl kuralının sınırları içinde bulunduğunu kabul etmek kanımızca isabetli değildir². Aksinin iddia edilmesi halinde, Fatih Sultan Mehmed'in beşikteki kardeşi Ahmed'i, II. Bayezid'in Cem Sultan'ın oğlu Oğuz Han'ı, Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzade Mustafa'nın oğlu Mehmed ile Şehzade Bayezid'in beş oğlunu, III. Mehmed'in çoğu çocukluk çağında olan 19 kardeşini ve IV. Murad'ın üç

¹ Dede Efendi'ye göre insanların maslahatı için devlet başkanına tanınan siyaset yetkisi, "bil-fiil fesadın tahakkuku ve sebeb-i âdi olan şahsın fi'l-hakika şerîr ve müttehem olmasıyla meşrûat değildir... Hatta bazı muteberatta nazar-resîde olmuştur ki bir mübtedinin intişar-ı bid'atini tevehhüm eden padişah-ı diyanetmedâr için, siyaseten li'l-ibad ol mübtedii katl ve idam etmek caiz ve sezâ-vâr olur"; bk. *Siyaset-i Şeriyye*, çev. M. Arif (Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1992, c. IV, s. 129). "Bazı muteberatta" yer alan tevehhüm üzerine padişahın suçsuz kişileri katledilebileceği şeklindeki bu hüküm İslâm hukukuna ne derece uygundur? Böyle bir hüküm benimsenecek olursa suçun maddî unsuru nazara alınmamış olur ve bunun üzerine İslâm hukukunun genel suç teorisi bina edilemez.

² Krş. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II, s. 13. Ahmet Mumcu konuya kısmen değindiği eserinde kardeş katlinin niteliğini tam olarak belirtmemektedir. Ta'zir ile siyaseti birbirlerinin müteradifi olarak kabul eden yazar (s. 49) bir yerde kardeş katlinin ancak siyaseten katl kurumuyla açıklanabileceğini söylerken (s. 194) diğer bir yerde kardeş katlinin İslâm ceza hukuku ile ilişkisi olmayan ayrı ve özel bir siyaseten katl türü olduğunu ileri sürmektedir (s. 204). Heyd, kardeş katliyle ilgili düzenlemeyi geleneksel siyasî nizamın bir teyidi olarak görmenin mümkün olduğunu, bununla birlikte anılan düzenlemenin padişaha karşı isyan edebilecek *potansiyel suçluları* tasfiye etmeye yarayan bir *siyaseten* cezalandırma şekli olarak da değerlendirebileceğini belirtmektedir; bk. *Criminal Law*, s. 194.

kardeşini idam ettirmelerinin İslâm hukukuyla nasıl telif edileceğinin de gösterilmesi gerekir. Bunları istisna veya suistimal olarak kabul etmek de mümkün görünmemektedir zira vak'aların çoğunluğu bu türdendir.

II. Murad'm, kardeşi Mustafa'yı idam ettirmesinden sonra şehzadeyi padişaha kendi elleriyle teslim eden şehzadenin lalasının şu sözleri meseleyi aydınlatıcı niteliktedir: "*Ve hem cem'i âlem rahat oldu ve hem bizden önden gelenler bu kanunu komuşlar*". Örfî hukukun bir diğer ismi de kanun hukukudur. Muteber bir Osmanlı tarihçisi olan Peçevî, III. Murad'ın beş kardeşini kanun-ı vârun-ı Osmanî mucebince idam ettirdiğinden bahseder². İslâmdan önceki Türk hukukunda örfî hukuk terimine yakın bir anlamda töre kelimesi kullanılmıştır. Aşıkpaşazade'ye göre kardeş katli uygulaması bir töredir³:

Kadîmden töredir kardeşe kıymak

Atayı anayı gasle komak

Kabil ki Hâbil'e kıydı ezelden

Âdet oldu hanlar buna uymak

Netice itibariyle diyebiliriz ki, isyan etmeyen hanedan üyelerinin idam edilmelerinin hukukî dayanağı örfî hukuktur⁴. Kardeş katliyle ilgili maddenin uydurma olduğunu iddia eden merhum bir İslâm hukukçusunun serdettiği fikirler, amacı bir tarafa bırakılacak olursa, kardeş katli uygulamasının İslâm hukukuyla bağdaştırılmasının mümkün olmadığını bir kez daha gözler önüne sermektedir:

"Sırf tevehhüm üzerine hiç bir ferdin katli ve ifnası caiz değildir. Hele küçük masumlar hakkında böyle bir şey kimsenin hatırından dahi geçmez ve böyle bir fetva da verilemez...İtaat-ı mutlaka içinde veya devlet ve cemiyyetin

¹ Âşıkpaşazâde, s. 103; aynı ifade Neşri'de de geçer: "*Bu asıldan âdet-i kadîmedir, hemen ben etmedim.* "; bk. Neşrî, II, s. 573. İnalçık, "adettendir ve daima böyle olmuştur" düsturunun kutsal bir karaktere sahip olduğunu ve onu temsil eden kişiye itaatı gerektirdiğini ifade etmektedir. Yazara göre gelenek bu anlamda patrimonial egemenliğin hem kaynağıdır hem de ona geçerlilik kazandıran bir ilkedir; bk. "Sultanizm", s. 17.

² Bk. Peçevî, s. 439. *Kanun-ı vârun-ı Osmanî* ibaresi "Osmanlının uğursuz kanunu" şeklinde çevrilebilir. Peçevî'nin bu nitelemesi, kardeş katli uygulaması hakkında ne düşündüğünü göstermesi bakımından ilginçtir.

³ Âşıkpaşazâde, s. 85; Âşıkpaşazâde, tarihinin bir başka yerinde de şöyle demektedir: "*Kıyar eşi ve kardeşi kardeşine/Demez Hak'dan ne ola buna yazılı*", s. 103.

⁴ Aynı fikirde bk. Aydın, *Hukuk Tarihi*, s. 145; krş. Hasan Tahsin Fendoğlu, *Hukuk Tarihimizde Temel Haklar*, Konya 1994, s. 110.

hizmetinde yaşayan kardeşler ve masum çocuklar karşısında nizâm-ı âlem nasıl bahis mevzuu olabilir?"¹.

Kardeş katli uygulamasının İslâm hukukuna uygun bulunmadığı başka hukukçular tarafından da ileri sürülmüştür. Hatemî'ye göre İslâm kamu hukukunda monarşi ve hanedan hâkimiyeti anlamında saltanat kurumu bulunmadığından bu saltanatı güvence altına almak için kardeş katline cevaz verilemez. Nizâm-ı âlem gibi belirsiz bir ilke bu uygulamaya temel oluşturmaz². Aydın da kardeş katli uygulamasının İslâm hukuku bakımından savunulmasının mümkün olmadığı kanaatindedir³. Tespitlerimize ve vardığımız kanaate göre Osmanlı ulehasının yaptığı da ancak İslâm hukukunun daha önce üzerinde durduğumuz bazı genel ilkelerinin yardımıyla bu örfî kaideyi şer'î hukukla bağdaştırmaya çalışmak olmuştur.

﴿ Kardeş katlini uygulayan padişahların iki kötünden daha az zararlısını seçtikleri, hanedan mensuplarına dokunmayıp ülke istikrarını tehlikeye atmaktaansa onları bertaraf ederek müstakbel bir iktidar müddeisi olmaktan çıkartıp kamu düzenini temin ettikleri ileri sürülebilir. Bu noktada hukukî bakış açısından, maktullerin suçlarının ne olduğu hangi fiillerinin karşılığı olarak cezaların en ağırlı olan bir cezaya uğratıldıkları sorusu sorulmalıdır. Salt hukuk mantığıyla bu sorunun cevaplandırılması zordur. Buna mukabil daha geniş bir çerçevede düşünülüp siyaset ve hukukun içiçe geçtiği bir perspektiften bakılması gerektiği; ülkede siyasî anlamda kamu düzeni (nizâm-ı âlem) mevcut değilse diğer hukuk sâhalarının yani halkın bu karışık ortamdan zarar görmelerinin kaçınılmaz olacağı ve bu itibarla çoğunluğun zarar görmemesi için mutlak adalet dediğimiz *adalet-i mahza*'dan içtinap ile nisbi adalet diyebileceğimiz *adalet-i izafenin* tercih edilmiş olduğu söylenebilir. Ancak bu telifçi tahlilin o günkü mer'î hukuk olan İslâm hukukunun sadece bir kaç genel kaidesine dayandırıldığı ve sağlam bir hukukî gerekçeye sahip olmadığı belirtilmelidir.﴾

Bu genel tahlilden sonra örfî hukuk temelli kardeş katli uygulamalarından mahiyeti tartışmalı olabilecek bazıları bir kere daha ele alınacaktır.

Dündar Bey'in katli vak'ası doğru ise bu hâdise Osman Bey ile Dündar Bey arasında devletin başına geçme hususunda bir çekişmenin varlığına işaret

¹ Berki, s. 146.

² Bk. Hüseyin Hâtemî, *Hukuk Devleti Öğretisi*, İstanbul 1989, s. 22. Hâtemî diğer bir kitabında da "Bir defa irsî saltanat usulü kabul edildikten sonra ondan bu kabil sonuçlar çıkması tabiidir" demektedir ve Kalemîdârân'ın "Usta bir tuğlayı başta eğri koyarsa, duvar tâ Süreyya Yıldızına kadar eğri gider!" ifadesini kardeş katliyle irtibatlandırmaktadır; bk. *İslâm Hukukunda Devlet Yapısı*, İstanbul 1970, s. 93 dn. 11.

³ Bk. *Hukuk Tarihi*, s. 146

etmektedir. Amcanın yeğeni kadar tahtta hak sahibi olduğunu iddia etmesi Orta Asya Türk geleneğinin bir yansımasıdır¹. Belirli bir saltanat veraseti yasası olmadığı için *kut*'a kim sahip ise devletin başına da o geçecektir. Durum böyle olunca her hanedan mensubu iktidara gelmek için mücadele etme hakkını düşünerek iktidara talip olabilmektedir.

Yakub Bey'in öldürülmesi hâdisesinde vak'anın hukukî tahlili yapılırken ilk önce gözetilecek olan, Yakub Bey'in bu neticeyi gerektirecek bir eyleminin olup olmadığının tesbitidir. Müracaat ettiğimiz tüm kaynaklar Yakub Bey'in bir isyanından ya da isyana kalkışmasından bahsetmemektedir². O halde Yakub Bey, İslâm hukukunda yer alan bağy suçu sebebiyle idam edilmiş olamaz. Değerlendirilecek ikinci bir şık siyaseten katl veya İslâm hukukundaki adıyla ta'zir *bi'l*-katl müessesesidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere cezadan bahsedebilmek için ortada bir suç olmalıdır. Hangi hukuk sisteminde olursa olsun bu geçerli ve değişmez bir kaidedir. Siyaseten katl cezası uygulanması için kamu düzenini bozan ve anarşiye yol açan bir fiilin işlenmesi yani sâ'i *bi'l*-fesâd olmak gerekmektedir. Yoksa durduk yerde, ileride işlenmesi melhuz, farazi bir suçtan dolayı Allah'ın yarattığı en şerefli mahluk olan insanın hayatına son vermek ve bunu hukukî bir çerçeveye oturtmak mümkün değildir. Dolayısıyla biz Yakub Bey'in siyaseten katl yoluyla idam edildiği düşüncesine katılmıyoruz³. Öldürme hâdisesinin temelinde örfî hukuk yer almaktadır.

Kanuni'nin, Rodos'un fethinde Cem Sultan'ın oğlu Murad ve onun oğlunu idam ettirmesi irtidat suçunun cezası olarak düşünülebilir. Acaba irtidat etmeseler bile öldürülmeyecekler miydi? Zira Fatih'in Kanunnâmesi maktuller hakkında ölüm hükmü vermeye yeterliydi. Kanaatimize göre hukukî sebep görünüşte dinden dönme suçunun cezasının icrasındır; gerçekte ise bu bir kardeş katli uygulamasıdır.

¹ Aynı fikirde bk. Mehmed Niyazi [Özdemir], *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul 1993, s. 150.

² Dimitri Kantemir, Yakub Çelebi'nin, devlet erkânının Bayezid'i seçmelerinden rahatsız olarak orduyu gizlice Bayezid'e karşı kışkırttığını, bu teşebbüsün önceden farkedilerek akim bırakıldığını ve bu yüzden boğularak öldürüldüğünü yazmaktadır; bk. *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Ö. Çobanoğlu, Ankara 1979, c. I, s. 43 (Özcan, "Kardeş katli meselesi" s. 18, dn. 47'den naklen). Bu rivayeti destekleyecek başka bir kaynak bulunamamıştır. Bütün tarihlerde *Gel seni baban çağırıyor* ibaresi yer aldığına göre Yakub Çelebi babasının şehid olduğunu bilmiyordu. Bu itibarla Kantemir'in rivayeti doğru olmasa gerektir; krş. Özcan, "Kardeş katli meselesi", s. 18.

³ Krş. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II, s. 20; Banarlı, agm. s. 25. Son devir Osmanlı ilim ve fikir adamlarından Mizancı Murad Bey, kanaatimizi teyit eder mahiyette şunları söylemektedir: "*Mezkûr cinayeti te'vil etmekle şeriate ve âdâte karşı bir hata-ı fahiş irtikab edilmekle iş kalmayıp Devlet-i Aliyye bina-i aziminin kubbesinde mühlik bir rahne açılmasına sebep oldu*". bk. Mehmed Murad, I, s. 144.

Yine Kanuni'nin Şehzade Mustafa'yı idamında Şehzade Mustafa'nın muhtemelen isyancı imiş gibi muamele gördüğü ve bâğî sıfatıyla öldürüldüğü görülmekte ise de gerçekte şehzadenin bir isyan eylemine teşebbüs etmiş olduğu bile varid değildir. Bu itibarla hâdisenin nizâm-ı âlem ilkesiyle açıklanabileceğini savunan görüş isabetli gözükmemektedir¹.

E. Kardeş Katli Uygulamalarında İnfaz şekli

Kardeş katli uygulamalarında, öldürülen hanedan mensuplarının kanlarının akıtılmaması esastır. Köprülü'nün bir çalışmasına² da konu olan bu husus Türk egemenlik anlayışıyla ilgilidir. Bilindiği üzere Türk geleneğinde egemenlik ilâhî kaynaklıdır. Egemenliğin sahibi olan hanedan ailesi de kutsaldır. Doğu toplumlarında rastlanan kan tabusu, kutsallık atfedilen canlıların kanlarının akıtılmamasına dayanmaktadır. Mesela Moğollar kurban edilecek hayvanları kanlarını akıtmadan öldürürlerdi. Aynı uygulamanın Orta Asya'da da mevcut olduğu görülmektedir. Eski Türk geleneğindeki hâkimiyetin ilâhî kaynaklı olması İslâmiyetin kabulünden sonra kader inancıyla karışarak varlığını sürdürmüştür³. Osmanlı hanedanı mensuplarının özellikle yay kirişi kullanılarak boğdurulmasının sebebi budur.

Selçuklu Devletinde de hanedan üyesi boğdurularak öldürülürdü. Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim Yınal ve yeğenleri Ahmed'le Mehmed'i hanedana mensup oldukları ve bu sebeple kanlarının akıtılmayacağı için yay kirişiyle boğdurularak idam ettirmişti. Alp Arslan'ın oğlu Melikşah, amcası Kavurd Bey'i aynı yöntemle boğdurmuştu⁴. Alp Arslan'ın diğer oğlu Arslan Arğun, kardeşi Böri Bars'ı bir sene esir tuttuktan sonra boğdurmuştu⁵.

Bazı kardeş katli uygulamalarında değişik idam biçimleri de görülmüştür. II. Murad, amcası Düzme Mustafa'yı halkın ortasında asarak idam etmiştir. Âşıkpaşazâde'nin ifadesiyle "*hisar burcundan aşağı asakodular, cemi halk teferrüc ettiler*"⁶. II. Murad böylece Mustafa'nın düzmece bir hanedan üyesi olduğunu göstermek istemiştir. İstanbul'un fethi sırasında öldürülen Şehzade

¹ Mesela bk. Turan, *Tarihi Akışı İçinde*, s. 49. Objektif bir tutum için bk. Fahri Unan, "Kanuni devri şehzade mücadeleleri ve bunun Osmanlı siyasî ve sosyal tarihi bakımından önemi", *TY*, c. X, sayı 35 (Temmuz 1990), s. 9-16.

² Bk. M. Fuad Köprülü, "Türk ve Moğol sülâlelerinde hanedan âzâsının idamında kan dökme memnuiyeti", *THTD*, c. I, 1941-1942, (Ankara 1944), s. 1-9.

³ İbn Kemal, babasının sağlığında tahta geçmek isteyen Şehzade Selim'e vezirlerin "Ol maslahat Hak celle ve alâ'nın iradesine ve meşriyyetine mufavvak ola" şeklinde mektup yazdıklarını ifade etmektedir; bk. VIII. Defter, v. 202 b. (Uğur, agm. s. 72'den naklen)

⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 138 ve 199.

⁵ Diğer örnekler için bk. Köprülü, "Kan dökme memnuiyeti", s. 4-7.

⁶ Âşıkpaşazâde, s. 100.

Orhan kafası kesilmek suretiyle öldürülmüştür¹. Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Şehzade Ahmed'in oğlu Kasım önce boğdurulmuş sonra başı kesilerek padişaha yollanmıştır². Doğar doğmaz bertaraf edilmeleri gereken bebeklerin de göbek bağları düğümlenmemek suretiyle öldürüldükleri belirtilmektedir³.

¹ Dukas, s. 186; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 489.

² Uzunçarşılı, II, s. 297.

³ D'Ohsson, *Tableau Général de L'Empire Othoman*, Paris 1788, c. I, s. 286

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARDEŞ KATLİNDEN SONRASI

☞ Kanuni'nin oğlu Bayezid'in öldürülmesinden sonra en büyük şehzadenin dışında diğer şehzadelerin sancağa çıkarılma usulü kaldırılmış idi. III. Mehmed'in on dokuz kardeşini bir defada katlettirmesinin ardından oluşan tepki sonucu kardeş katli uygulaması kural olarak kaldırılmış ve bu kere en büyük şehzade dahil tüm şehzadelerin sancağa çıkarılmasından vazgeçilmiştir. Yeni uygulamaya göre babaları ölen şehzadeler kafes veya şimsirlik adı verilen mahalde ikamete memur edilirlerdi. Şehzadeler burada her türlü dış etkiden uzak münzevi bir hayat sürmekteydiler. Sıkı bir kontrol altında tutulan şehzadeler dış dünya ile haberleşemez¹, birbirleriyle çok sık görüşemez ve bayram tebrikleri hariç padişah tarafından huzur-ı hümayuna kabul edilmezlerdi².☞

Burada özellikle belirtilmesi gereken bir husus da kafeste yaşayan şehzadelerden hamile kalan cariyelerden doğan erkek çocukların derhal ifna edilmesi, bu şehzadelerin soylarının devamına imkan verilmemesidir³. Artık

¹ Bununla birlikte bazı istisnalar görülmüştür. Amcası I. Abdülhamid'in müsamahasından yararlanan veliaht Şehzade Selim (III), Fransa Kralı XVI. Louis'e mektup göndererek ileride padişah olunca yapacağı işler hakkında kralın fikirlerini öğrenmek istemişti; bk. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 116.

² H. 1340 tarihinde Bâb-ı Âlî'de teşkil olunan "Hânedân-ı Saltanat Komisyonu" tarafından hazırlanan bir raporda şöyle denmektedir: "Halk, şehzadegân ve selâtin hazeratının hayatlarına ancak vilâde ve bed-i besmele ve hitân ve akd ü velîmelerde icra kılınan şenlik ve merasim ve sûrlar vasıtasıyla ittıla hasıl ederler idi. . . Şehzadegân, cennetmekân Sultan Mahmud Hân-ı Sâîf Hazretlerinin asr-ı âlîlerine gelinceye kadar Topkapı mahrem-i saray-ı hümayûnunda küçük yaşta olanları dâyeleri nezdinde ve sinleri on beşe vasil bulunanları şahzadegâna mahsus daire-i mahsusada ikamet ettirilirdi. Ve talim ü terbiyeleri hususi muallimlere ve Enderunun fudala-yı ricaline tevdi olunur idi. Muşarun ileyhim icazet-i hümayûn olmadıkca saray dahilinde bulunan yerleri terk etmezler ve müsade-i mahsusa ile refakatlarında mürebbî ve muallimleri bulunmak üzere saray-ı hümayûn hadîkalarında seyr ü tenezzühe çıkarlar idi. Şehzadegânın saray haricinde geşt ü güzârda bulundukları Enderunca gayr-ı mesmu'dur", bk. BOA., DUİT, 3/12-15. IV. Mehmed devrinde İstanbul'da bulunan Fransız gezgin Thévenot da, "...ben İstanbul'da bulunduğum sırada hükümdarın hayatta erkek kardeşi olduğunu ve bunların sayısını bana söyleyebilen hiç kimseye rastlayamadım" diyerek şehzadeler hakkında ahalinin de pek bilgi sahibi olmadığını ifade etmektedir; bk. s. 148.

³ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 115, 165. Bazen bu cariyelerden doğan çocuğun habersizce saray dışına çıkarılıp bir süt ana tarafından büyütüldüğü de olurdu ki I. Abdülhamid'in kafes hayatında iken doğan kızı Ahiretlik Hanım (Dürrüşşehvar) buna örnek gösterilmektedir. Abdülhamid padişah olduktan sonra şehzadeliğinde bir kızının doğup adının da Dürrüşşehvar olduğunu Paşakapısına bildirmiştir; bk. a. mlf. *Saray Teşkilâtı*, s. 115. Yabancı bir Osmanlı tarihçisi Osmanlılarda 17. yüzyıla gelene kadar hanedana özgü bir

şehzadeler kolay kolay öldürüleliyordu ancak bu defa onların çocukları bir başka tür kardeş katli uygulamasına maruz kalıyordu.

İlk dönemde kardeş katli hâdiselerine karşı halkın tepkisi oldukça belirsiz ve caydırıcı olmaktan uzaktır. III. Mehmed'in on dokuz kardeşini birden katlettirmesinden sonra bile padişahın çağdaşı olan bir tarihçi sadece şunları yazabilmişti: "*Masumlar musibetiniün âh ü nâleleri dūd-ı âsumâna çıkdı. Bu âteş ile yanmadık ciğer kalmadı. Dîdeler giryân ve dîller büryân olub. . .*"¹. Kardeş katli uygulamalarına karşı toplumsal muhalefeti şairler temsil etmiştir denilebilir. Kimi zaman keskin yergiler içeren bu manzumeler daha ziyade mersiye biçiminde olup padişaha serzenişte bulunmaktan öteye geçmemiştir. Ancak daha sonraki devirlerde padişahın kardeşlerini katlettirme isteğine karşı toplu bir tepkinin oluştuğu anlaşılmaktadır. IV. Mehmed'in, kardeşleri Süleyman ve Ahmed'i boğdurmak istemesi üzerine Sultanahmet Meydanında toplanan halk nümayiş yapmıştır:

"İslâmbol'da bir azîm fetret ve güft ü gûy olub cümle ehl-i hıref ve ehl-i sûk At Meydanında cemiyet-i kübrâ idüb 'Biz şehzadeleri katlettirmeyüb vâlîde sultana Allah emaneti veririz' deyu guluvv-u âmlar idüb güçle cümle ehl-i esnafı tepe ettiklerinde İslâmbol'u zabt u rabt içün yeniçeri ağasını kaimmakamlığa davet edüb. . ."².

Şehzadelerin kafes hayatına tâbi tutulmaları uygulamasının Osmanlı Devletinin geleceği bakımından önemli neticeleri olmuştur. Bu neticeler ve iki uygulama arasındaki farklar şöyle sıralanabilir:

1) Kanuni'ye kadar olan dönemde şehzadeler sancak beyi olarak vazife yapar ve bu suretle devlet tecrübesi kazanır, ileride iş başına gelince devlet işlerini çekip çevirmede güçlük çekmezlerdi. Şehzadeler bu dönemde bir aile sahibi olur ve günün birinde tahta geçmeyi ümit ederlerdi; hiç şüphesiz kendilerinin ve çocuklarının öldürülmesi korkusu da sürekli tedbirli olmalarını sağlamaktaydı. İkinci dönemde bir nevi hapis hayatı yaşayan şehzadeler bu

üreme politikası (politics of reproduction) takip edildiğini ifade etmektedir. Bu politikaya göre hanedanın erkek üyelerinin cariyelerle olan münasebetleri kontrol altında tutulmakta ve her bir cariyeden sadece bir erkek çocuk doğmasına izin verilmektedir; bk. Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1996, s. 16, 56, 58. Akgündüz'e göre de I. Abdülhamid'e kadar şehzade hanımlarının çocuk doğurmalarına müsaade edilmemiştir; hamile kalanların çocukları düşürülmüştür. Bu uygulama sultan Abdülaziz zamanında kaldırılmıştır; bk. Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem*, İstanbul 1995, s. 318.

¹ Selanikî, II, s. 436.

² Evliya Çelebi, VIII, s. 429.

tür bir tecrübeden mahrum kalmakta ve devlet çarkını çevirme becerilerini geliştirememektedirler. Şehzadeler bu dönemde tahta çıkmadan bir aile sahibi olamamakta buna mukabil daha az öldürülme endişesi çekmekteydiler.

2) İkinci dönemde sarayda sürekli tarassut altında bulunan, yeterli eğitim alamayan ve günün birinde belki de öldürülecekleri korkusunu yaşayan şehzadeler psikolojik bozukluklara da maruz kalmış olmalıdır. Nitekim IV. Mehmed ölüp yerine II. Süleyman tahta davet edildiğinde güçlkle ikna edilebilmiştir. İdam edileceğini sanan II. Süleyman'ın gelenlere şöyle dediği rivayet olunmaktadır:

"İzâlemiz emrolundu ise söyle iki rekât namaz kılayım andan sonra emri yerine getir. Sıbâvetimden berû kırk yıldır habs çekerim. Her gün ölmekden ise bir gün evvel ölmek yeğdir. Bir can için ne bu çektiğimiz korku!"¹.)

Osmanlı tarihinin ikinci üç yüz yılında genellikle güçsüz padişahların tahta çıkmasında kafes hayatının tesiri açıktır².

3) İkinci üç yüz yıllık dönemde zayıf padişahların iş başına geçmelerine paralel olarak devlet işlerine saray erkânının ve saray kadınlarının gittikçe artan bir oranda müdahil oldukları görülmektedir. Bu da devletin zayıflamasının başta gelen etkenlerindendir. Osmanlı tahtı, devletin kuruluşundan 17. yüzyıl başına kadar on dört nesil boyunca istisnasız babadan oğula geçmiştir. Padişah bir yandan oğullarından kendine yönelebilecek erken iktidar taleplerine karşı uyanık olmak durumunda iken bir yandan da bunları birbirlerine karşı koruma çabası içindeydi. Daha önemlisi ise oğullarını devlet umuruna alıştırmada nihai sorumlu kişi de kendisiydi. Ekberiyet sisteminin kabulüyle baba-oğul bağı zayıfladı. Daha önce belirtildiği üzere tahta çıkana kadar çocuk sahibi olmasına izin verilmeyen bir padişahın, oğulları daha ergenlik çağına gelmeden ölmesi ihtimali hiç de az değildi. Padişahın kardeşleri olması halinde bu kardeşler oğullarından önce tahta geçeceğinden baba-oğul bağının kopması bu noktada da kendini gösteriyor ve padişah, oğullarını kendi vârisleri olarak göremiyordu. Padişahlar hâlâ "sultan oğlu sultan" olarak selamlanıyor olsalar da üç yüz yıllık karizmatik baba-oğul bağı artık geri dönmeyecek şekilde kopmuştu. Hanedandaki temel bağ bundan sonra ana-oğul arasındaki bağ olacaktı³.

¹ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi*, İstanbul 1928 (Orhaniye Matbaası), c. II, s. 297.

² Paul Rychaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra 1668, s. 74.

³ Peirce, s. 306.

4) Ekberiyet kaidesinden önce şehzadeler, padişahın otoritesine karşı yumuşak bir engel vazifesi görmekte; ulema, ordu ve kimi zaman halkın da desteğini arkalarına alarak padişahın politikasına karşı gelemeseler de alternatif imkanları gösterebilmekteydiler. Şehzadeler sancaklara çıkarılmayıp saraya kapatılınca protesto inisiyatifi de zorunlu olarak hanedan dışına kaymış oldu¹.

5) Kardeş katlinin uygulandığı dönemlerde Osmanlı Devleti sonraki dönemlere nazaran daha istikrarlı bir yönetim içinde görülmektedir. Osman Gazi ile III. Murad dönemleri arasında geçen ve bizim tespit edebildiğimiz altmış bir katl vak'asının elli altısının gerçekleştiği ilk üç yüz senede padişahların tahtta kalma süreleri yaklaşık yirmi üç senedir. Bu devir kudretli padişahların iş başında bulunduğu ve devletin istikrar içinde olduğu bir dönemdir. *Bu neticeyi doğuran en önemli etken hiç şüphesiz mevcut padişahın yerini alabilecek bir padişah adayının bulunmamasıdır.* I. Ahmed ile Mehmed Vahdeddin arasında geçen ikinci üç yüz senelik dönemde sadece beş kardeş katli uygulaması görülmüştür. Buna mukabil aynı süre zarfında padişahların tahtta kalma süreleri yaklaşık on üç seneye inmiş; yeniçeri ayaklanmaları sonucu on üç padişah hal edilmiş ve yerlerine hayatta bulunan şehzadelerden birisi geçirilmiştir.

Yeniçerilerin ön ayak oldukları kimi isyanları bastırabilmek için zaman zaman sağ bulunan hanedan mensupları öldürülmüş ya da öldürülmek istenmiştir. III. Selim, 29 Mayıs 1807'de tahtan indirildiğinde, yerine IV. Mustafa padişah oldu. Alemdar Mustafa Paşa, üç ay sonra İstanbul'a gelerek, III. Selim'i tekrar tahtta çıkardı. Bu arada IV. Mustafa tahtta kalabilmek için, amcası III. Selim'i öldürttü. Bunun üzerine Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa'yı tahttan indirip yerine II. Mahmud'u padişah yaptı ve IV. Mustafa kafese konuldu. 17 Kasım 1807 tarihinde yeniçeriler, Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı ayaklanarak Alemdar'ı öldürdüler. Padişah olan II. Mahmud hemen akabinde tahtta tek başına kalabilmek için kafeste bulunan kardeşi IV. Mustafa'yı öldürttü. Bu olaydan yaklaşık yetmiş sene sonra II. Abdülhamid, hal edilen V. Murad'ın tekrar tahta çıkarılması için bazı faaliyetler zuhur edince -Ali Suavi ve arkadaşları tarafından girişilen ve *Çırağan Olayı* adı verilen ayaklanma gibi- *bir kayda göre* V. Murad'ın öldürülmesi için fetva almış ancak bunu uygulamamıştır².

¹ Peirce, s. 33.

² Bk. İ. H. Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın tedavisine ve ölümüne ait rapor ve mektuplar", *Belleten*, c. X, sayı 38 (Nisan 1946), s. 319-320, dn. 3. Uzunçarşılı anılan fetvaları gördüğünü söylemekte ancak kaynağını belirtmemektedir.

Bu istatistiki bilgiler yanıltıcı değil ise kardeş katli uygulamasının siyasî açıdan isabetli bulunduğu söylenmelidir. Bir yazarın ifade ettiği gibi Osmanlılar, veraset usulünde çağdaşlarından daha iyi bir şekilde tarihten ders aldıklarını ispat etmişlerdir¹. Dünya tarihinde Osmanlı hanedanının, mevcudiyetini en uzun süre devam ettiren hanedan olmasında² diğer etkenlerin yanında kardeş katli uygulaması da mutlaka başlıca âmillerden biridir. Siyasî olarak yararlı olan bir uygulamanın hukukî açıdan meşru görülememesinin bir paradoksu ifade ettiği de belirtilmelidir.

Şehzadelerin kafeste tutulmaları uygulamasıyla birlikte Osmanlı padişahlarının yönetime geliş usullerinde köklü bir değişiklik meydana gelmiştir. I. Ahmed'in ölümünden (1617) sonra o güne kadar hep babadan oğula intikal eden saltanat bu defa padişahın kardeşine intikal etmiş ve Şehzade Mustafa padişah olmuştur. Bu tarihten sonra bir kaç istisna dışında hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçmesi bir teamül haline gelmiş ve nihayet 1876 Kanun-ı Esâsî'sinde "ekber evlad" kaidesi anayasal bir düzenleme haline getirilmiştir (md. 3).

¹ Kafadar, s. 138.

² Aralarında Abbasi, Oldenburg, Part, Sasani, Arpad, Habsburg, Romanof, Tang, Bragança ve Bourbon hanedanlarının olduğu yirmi bir hanedan içinde Osmanlı hanedanı 623 yıl (1299-1922) tarih sahnesinde kalarak en uzun süre iktidarı elinde tutma başarısını göstermiştir; bk. Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, Ankara 1966, s. 104.

SONUÇ

Eski Türk kamu hukukunun temel kavramlarından biri olan "kut" kavramının Osmanlılarda yaşanan kardeş katli hâdiseleriyle yakın bir irtibatı bulunmaktadır. Osmanlılar bu kavramı seleflerinden tevarüs etmiş ve saltanata geçme hakkının Allah'ın takdirine bağlı olarak Osmanlı hanedanının bütün erkek üyelerine ait olduğunu kabul etmişlerdir. Bu anlayışa göre "kut"un kime nasip olacağı önceden bilinmediğine göre her hanedan üyesi potansiyel bir taht adayı olarak telakki edilmiştir. Osmanlılar diğer taraftan üç yüz senelik Selçuklu tecrübesinden etkilenmişler ve Selçukluların dağılmasına yol açan taht kavgalarının yaşanmaması için kardeş katli uygulamasına başvurmuşlardır. Bu noktada Bizans ve İran'da görülen kardeş katli uygulamalarının da Osmanlıları etkilediği belirtilmeli ancak Selçuklu tesirinin altı bir kere daha çizilmelidir.

Normal şartlar altında kardeş katlini ilk uygulayan padişah olan Fatih Sultan Mehmed'le birlikte hâkimiyetin bölünmezliği ilkesi benimsenmiş ve devleti ön plana alan bir anlayışla taht müddeisi olsun olmasın bir gün Osmanlı tahtına geçebilecek olan kardeş, yeğen ve torunların izalesi cihetine gidilmiştir. O günün yürürlükteki hukuku olan İslâm hukukuna göre, kendilerinden ölüm cezasını gerektiren bir fiil sadır olmayan kişilerin hayatlarına son verilmesi hukuka uygun değildir. Fatih Kanunnâmesinde "ekser ulema dahi tecviz etmiştir" denmesine rağmen tespitlerimize göre hiç bir şeyhülislam masum şehzadelerin katledilmeleri için fetva vermemiş, bir kısmı ise bu uygulamanın karşısında açık bir tavır sergilemiştir. II. Osman'ın, kardeşi Şehzade Mehmed'i katlettiği için kendisinden fetva istediği Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin tutumu hatırlanmalıdır.

Kardeş katlini, esas itibariyle İslâm hukuku ana dairesi içinde yer alan ancak bir kısmı bu dairenin dışına taşmış bulunan ikinci bir daire olarak tasvir ettiğimiz örfî hukukla temellendirmekteyiz. Kanaatimize göre kardeş katli uygulaması, örfî hukuk ve İslâm hukuku dairelerinin çakıştığı alanın dışındadır.

Kardeş katli uygulamasının bir sonucu olarak kan bağına dayalı bir asiller aristokrasisi meydana gelmemiştir. Osmanlı soy ağacı incelendiğinde padişahlığın kural olarak alt soya intikal ettiği, padişah ve onun fûrûndan ayrı olarak bir hanedan ailesinin kökleşemediği görülür.

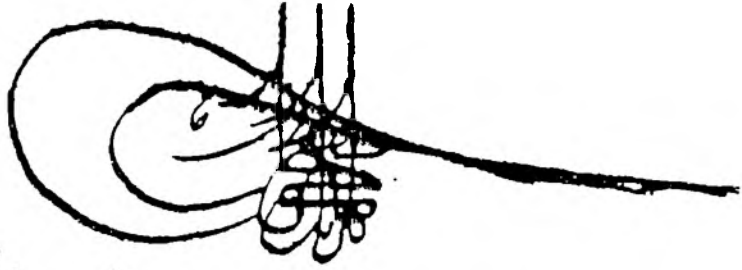
Kardeş katli uygulaması günümüz anlayışı ve insani telakkilerine açıkça aykırı olmakla birlikte her tarihsel olay gibi çağının şartlarına göre değerlendirilmelidir. Osmanlıların bu uygulaması Bizans imparatorlarının, kendi-

lerine rakip olarak gördükleri akrabalarının gözlerini kör ederek, kulak ve burunlarını keserek onları birer yaşayan ölüye çevirmelerinden veya öldürmelerinden ya da İran şahlarının hanedan üyelerini katletmelerinden daha mı zalimce idi? Ayrıca özellikle Avrupalı devletler sürekli iç savaşlar içinde kıvrılırken Osmanlı Devletinin, sınırlı sayıda insanı feda ederek uzun süre bu kabil iç kargaşalıklardan kendini koruyabilmiş olmasında kardeş katli uygulamasının müsbet bir tesiri yok mudur? Son tahlilde kardeş katli uygulamasının ülke istikrarına hizmet ettiği ya da en azından, suistimaller hariç tutulursa, bu endişe ile uygulandığı söylenebilir. Avnî, Selimî ve Muhibbî mahlaslarına sahip Fatih, Yavuz ve Kanuni gibi şair padişahların, devletin bir tereke gibi taksim edilip dağıtılmaması için kardeş katlinden daha etkili bir usul geliştiremedikleri ve bu sebeple istemedikleri halde bu yola başvurdıkları ifade edilmelidir.

EKLER

از آل الله عنکم کلاً آفم کنون بلجی فی حال الاضافه
 غبت الدعاء عرضم بنده حقیق بود در کیم و نذاشکر
 اوغلی اوغوزخان چلبی محروا بنکر طوق و بنجی کونند
 اوغلن خستلخی طوندری ماچج اصلا و قطعا افاقت
 واقع اولدی آخره انتقالی مجزوه اولدی غمجه شدن
 مذکور آیکون در دوزخ قضیه تفصیل لیل کتب
 اولنب دولت لوسلطانه عرض اولندی باقی امر
 سلطانه کدر اگر انتقال واقع اولد بقبره سی
 بری تعین اولد ما و دولت و سعادت محکم مال الله و سکنه

او

قوله اسلند بنی سکا و اصل اولدغی بی بی اسلند لکدی دپدم کر کدر که سند
 بحال و برید بو غدر کن که غایت مہدر اما بر احد و افق اولمہ شولہ ملاسن
 و تمانسن
 شریف از رہ اعماق فلا سن تحریر افی او اخر شکر
 سنہ سبع
 اورہ

Ek 2) II. Bayezid'in, Cem Sultan'ın oğlu Oğuz Han'ın öldürülmesi emrini içeren fermanı (TSA E. 11983/1).

فِرَاقِ نَامَةِ مَرْحُومِ سُلْطَانِ كَاغِي
 بَهْ اَتَه كُوي خُويَف اِدَنَلَرِي قُورْ بَكَا بَكَا
 حَقِيْقَت رَاْمَه طُوغْزِي وَرْزَنَلَر كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا
 بَهْن اَكَا رِمَايَت اِنْدُوم بِن اُوغُل اِيْدِي نَهَايَت اِنْدُوم بِن
 بُو بَكَا بَكَا قُلْعَت اِنْدُوم بِن كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا
 بِلُوْرَم نَسْلِي شَاه رَا دَلَر دُورُوْلِي مَعْنَاه مَب اَزْدَه لَرْدُور
 جِهَان خَلْقِي بِلُوْر بَكَا دَه لَر دُور كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا
 سَلِيْم شَاه دِيُوْبِي وِرْدُوم اَدِي شُكُور دِن دُور اِيْدِي دِلَن دَاْدِي
 اِسْتَاْبُوْل عَقِيْبِي شُكُور خُود مَرَاْدِي مَرَاْدُك وِرْمِيْزِن اُوغُلَم سَلِيْم شَاه
 خِيَا سُوْر لَك اِيْدُوب دُورْدُك بُوْمَلَه اَجْتَدُوك جِسْمُوي يُوْلُوجِي
 نَه رَاْزُك وَا بِيْدِي قُورْقَت جُنُومَلَه كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا
 مَرْزَلَه اِسْتَاْبُوْلَه كِيْدِي مَرْزُكِن وِرْمُوب بَكَا وِيْجِيْش وِرْمُوكِن
 دُي بُوْمَلَا دِيْن كُورْم كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا
 بُوْم دَاغِي بُوْمَدِيْدِي بُو يَاْدِي كِه يَا بِيْن اَنَن قُورْبَلَه تَرَاْزُو
 اُوْرْدَه كُر اُوْلِيْسَر تَكْرِي قَاغِي اَلَم دَاْوِي بِن سِنْدَن سَلِيْم شَاه
 بَكَا بُوْلَدَاش اُوْلِيْدِي بُوْمَدِيْدِي كِيْلِي دَاْبِر اُوْلَه عَمْرِي عَمْدَن
 حُصُومَا كُر بُوْر لَك مَالِيْن كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا
 زُبُوْن اُوْلَسَر بِيْشِيْدِي اَلُومَه بُوْمَدَاْ دُورْ كِه قُرْشُوْ يُوْمَه
 دُشْتَر مِيْدِي يَه بُوْشِيْدِي سَلِيْمَه كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا
 بِن اَنِي حَالُوْمَه خِلْدَاش بُوْرْدُم بُوْك كِيْلِي دُمَه بُوْلَدَاش بُوْرْدُم
 اُوغُل دُكُل اَنِي قُرْدَاش بُوْرْدُم كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا
 قَاْدِي حُوش بَكِيْدُم بَر كِيْدَن اَلُوْمَدَن عَقْم اِسْتَدُر بَر كِيْدَن
 نَه حَقِي رَاْز دُورَا نُوْك بَك كِيْدَن كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا
 قَاغِي كِيْلَه بَاقِي قَلَاْزِي يَه اُوغُل اَتِيَه قِيْلِي مَلَاْزِي
 يَه بُوْشِيْدَا اَكَا دُشْتَر اُوْلَاْزِي كُورْ بَكَا بَكَا بَكَا

Firaknâme-i Merhûm Sultan Bayezid (TSA E. 8525)

Benüm ekmeğimi tahvîf idenler
 Beni koyub Selim Şah'a gidenler
 Hakikat râhına doğru varanlar
 Görün beyler bana nitdi Selim Şah

Kaçan ana riayet itmedüm ben
 Oğul idi nihayet itmedüm ben
 Bu beylikden feragat itmedüm ben
 Görün beyler bana nitdi Selim Şah

Bilürem neslimi şâh-zadelerdür
 Veli mânâda heb âzâdelerdür
 Cihân halkı bilür beyzâdelerdür
 Görün beyler bana nitdi Selim Şah

Selim Şah diyû beni virdüm âdı
 Şekerden dadlu idi dilde dadı
 İstanbul tahtı imiş hod murâdı
 Muradun virmezsin oğlum Selim Şah

Hayasuzluk idüb durdun benümle
 Acıtdun cismümi yav^llak canımla
 Ne râzun var idi Korkut Hanumla
 Görün beyler bana nitdi Selim Şah

Çerümle İstanbul'a gidiyururken
 Dirub beylerime bahşış virürken
 Dahi yumulmadın gözüm görürken
 Görün beyler bana nitdi Selim Şah

Benüm dahi başumdaydı bu yazı
 Ki yarın anda görile terazu
 O yirde kim olısar Tanrı kadı
 Alam dâdumı ben senden Selim Şah

Bana yoldaş olaydı bu deminde
Kişi dâyim ola ömrü gamında
Hususa kim bu pirlık âleminde
Görün beyler bana nitdi Selim Şah

Zebûn olsam yetişeydi elüme
Bu kandadur gele karşı yoluma
Düşer miydi ya bu işler Selim'e
Görün beyler bana nitdi Selim Şah

Ben anı hâlûme hâldaş bilürdüm
Bunun gibi deme yoldaş bilürdüm
Oğul değül ânı kardeş bilürdüm
Görün beyler bana nitdi Selim Şah

Komadı hoş geçeydüm pirlığümde
Elümden tahtum ister dirliğümde
Ne hakkı vardur ânun beyliğümde
Görün beyler bana nitdi Selim Şah

Fena hiç kimseye bâkî kala mı
Ya oğul ataya kılıç sala mı
Ya bu işler ana düşer ola mı
Görün beyler bana nitdi Selim Şah

ملکدار
 سید شمس الدین خان
 امیر و بیگم از خانان قیصر
 قنبر خان ابدل خان
 امیر و بیگم از خانان قیصر
 قنبر خان ابدل خان
 امیر و بیگم از خانان قیصر
 قنبر خان ابدل خان

EK VI

Şehzade Bayezid-Kanuni mektuplaşması*

Ey serâser âleme sultân Süleymânum baba
Tende cânım cânımın içinde cânânum baba
Bâyezidine kıyar mısın benim cânım baba
Bî-günahım Hak bilür devletlü sultânım baba

Enbiyâ-ı ser-defter yani ki Âdem hakkiyçün
Hem dahi Mûsâ ile İsâ ü Meryem hakkiyçün
Kâinatun serveri ol rûh-i azâm hakkiyçün
Bî-günahım Hak bilür devletlü sultânım baba

Sanki Mecnunam bana dağlar başı oldu durak
Ayrılıb bi'l-cümle mâl ü mülkden düşdüm ırak
Dökerüm göz yaşunu "vâ-hasretâ dâdû'l firak"
Bî-günahım Hak bilür devletlü sultanım baba

Kim sana arzeyeyle hâlim eyâ pâh-ı kerîm
Anadan kardaşlarumdan ayrılıb kaldım yetîm
Yok benüm bir zerre isyânım sana Hakdur alîm
Bî-günahım Hak bilür devletlü sultanım baba

Bir nice ma'sûmum olduğun şehâ bilmez misin
Anların kanuna girmekten hazer kılmaz mısın
Yoksa ben kulunla Hak dergâhına varmaz mısın
Bî-günahım Hak bilür devletlü sultanım baba

*"Şehzade Bayezid'in pederleri Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerine irsal eyledikleri tazarrunâme, pederleri Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerinin cevabı", *OTEM*, sene 1, sayı 2 (30 Nisan 1334), s. 19-21.

Hak-teâlâ kim cihânun şahı itmüştür seni
 Öldürüb ben kulunu güldürme şâhım düşmeni
 Gözlerüm nûru oğullarumdan ayırma beni
 Bî-günahım Hak bilür devletlû sultânım baba

Tutalum iki elüm başdan başa kanda ola
 Bu meseldür söylenür kim "Kul günâh itse n'ola"
 Bâyezid'ün suçunu bağışla kıyma bu kula
 Bî-günahım Hak bilür devletlû sultânım baba

(Şâhî)

KANUNÎ'NİN CEVABI

Ey demâdem mazhar-ı tuğyân u isyânum oğul
 Takmıyan boynuna hergiz tavk-ı fermânum oğul
 Ben kıyar mıydım sana ey Bâyezid Hân'um oğul
 Bî-günâhım dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Enbiyâ vü evliyâ ervâh-ı azam hakkıyçün
 Nûh u İbrâhim ü Mûsâ İbn Meryem hakkıyçün
 Hatem-i âsâr-ı nübüvvet Fahr-i Âlem hakkıyçün
 Bî-günâhım dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Âdem adın itmiyen Mecnûna sahrâlar durak
 Kurb-i taatden kaçanlar dâimâ düşer irak
 Ta'n değıldür dir isen "vâ hasretâ dâdü'l-firak"
 Bî-günâhım dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Neş'et-i Hakdur übüvvet râm olan olur kerîm
 "Lâ tekul uf" kavlini inkâr iden kalur yetîm
 Ta'ate isyâna alimdir hudavend-i kerîm
 Bî-günâhım dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Rahm ü şefkat zîb-ı İmân olduğun bilmez misin
Ya dem-i ma'sûmu dökmekden hazer kılmaz mısın
Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın
Bî-günahım dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Hak reâyâ-yi mu'tie râ'î itmişdür beni
İsterüm mağlûb idem ağnâma ziâb-ı düşmeni
Hâşâ'llâh öldürürsem bî-günâh nâgâh seni
Bî-günahım dime bâri tevbe kıl cânım oğul

Tutalum iki elün başdan başa kanda ola
Çünkü istiğfâr idersün biz de afv itsek n'ola
Bâyezîdüm suçunu bağışlarum gelsen yola
Bî-günâhım dime bâri tevbe kıl cânım oğul

"Muhibbî"

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ

- A. Topkapı Sarayı Arşivi (TSA).
E. 2217, 5590, 5681, 6522, 7012/4, 8525, 11983/1-2.
B. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).
a. Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT): 3/12-15.
b. Mühimme Defterleri (MÜD): 1,3.
c. Yıldız Esas Evrakı (Y. EE): 14-1540.

II. KİTAP VE MAKALELER

- Abdulkadir [İnan]: "Orun ve ülüş meselesi", *THİTM*, c. I, sayı 1 (1931).
Abdurrahman Şeref: *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, c. II, İstanbul 1312 (Karabet Matbaası).
Abdülkerim, Fethi: *ed-Devle ve's-Siyâde fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Kahire 1977.
Ahmedî: *İskendernâme*, tıpkı basım, haz. İsmail Ünver, Ankara 1983.
Akdağ, Mustafa: *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. I, 3. baskı, İstanbul 1979.
Akgündüz, Ahmed: *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. I-II-IV, İstanbul 1990-92 (kısaltması: *Osmanlı Kanunnâmeleri*).
_____: *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem*, İstanbul 1995.
_____: *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*, c. III, İzmir 1991.
Akman, Mehmet: "Önceki hukukumuzda isyan suçu", *Hukuk Araştırmaları*, c. IX, sayı 1-3 (1995).
Akpınar, Turgut: "Fatih'in Teşkilât Kanunnamesinin mevsukiyetinden şüpheler ve bunlar üzerinde bazı düşünceler", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler, Türk Tarihi*, c. I, İstanbul 1985.
Aksun, Z. Nur: *Osmanlı Tarihi*, c. I, İstanbul 1994.
Aktan, Ali: "Osmanlı hanedanı içinde saltanat mücadelesi ve kardeş katli", *TDTD*, sayı 10-11 (Ekim-Kasım 1987).
Aktepe, Münir: "Bayezid I Yıldırım", *Meydan Larousse*, c. II.
Alderson, A. D.: *The Structure of the Ottoman Dynasty*, 2. baskı (tıpkı basım), Connecticut 1982.
Ali Haydar Efendi: *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, c. I, 3. baskı, İstanbul 1330.

- Alinge, Curt: *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1967.
- Ali Seydi Bey: *Teşrifat ve Teşkilat-ı Kadimemiz*, haz. N. Ahmet Banoğlu, [İstanbul] ty.
- Alkan, A. Turan: "Nizâm-ı âlem", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul [1993].
- Altan, Çetin: *Tarihin Saklanan Yüzü, İdam Edilen 44 Vezir-i Azamın Dramı, Öldürülmüş Şehzadeler ve Devrilmiş Padişahlar*, İstanbul 1994.
- Altundağ, Şinasi: "Osman II", *İA*, c. IX.
- _____ : "Osman III", *İA*, c. IX.
- Âmir, Abdülaziz: *et-Ta'zîr fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, 4. baskı, Kahire 1969.
- "Andronikos III",: *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. II.
- Anhegger, Robert/Halil İncelik,: *Kanunnâme-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani*, Ankara 1956.
- Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman*: F. Giese neşri, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992.
- Arat, R. Rahmeti: *Kutadgu Bilig III, İndeks*, haz. K. Eraslan, O. Sertkaya, N. Yüce, İstanbul 1979.
- Arıkan, Zeki: "Manisa'nın 1 numaralı şer'îyye sicilindeki Osmanlı tarihi", *OA*, /sayı X (İstanbul 1990).
- Arsal, S. Maksudi: *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947.
- _____ : *Umumi Hukuk Tarihi*, 3. baskı, İstanbul 1948.
- Arslan, Mahmut: "Eski Türk devlet anlayışı ve çifte hükümdarlık meselesi", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Bildiriler*, Elazığ 1990.
- Artuk, İbrahim: "Osmanlılarda veraset-i saltanat ve bununla ilgili sikkeler", *İÜFTD, Prof. İ. H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, sayı 32 (1979).
- Âşıkpaşazâde: *Tevârîh-i Âl-i Osman Âşıkpaşazâde Tarihi*, tashih: Âli Bey, İstanbul 1332, (Matbaa-i Âmire).
- Ateş, Toktamış: *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi)*, İstanbul 1982.
- Âtıf Bey: *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'den Kavâid-i Külliye Şerhi*, 2. baskı, İstanbul 1327.
- Atsız: *Türk Tarihinde Meseleler*, Ankara 1966 .
- el-Avvâ, M. Selim: *ft-Usuli'n-Nizâmi'l-Cinâiyyi'l-İslâmî*, 2. baskı, Kahire 1983.
- Aydın, M. Âkif: *Türk Hukuk Tarihi*, 2.baskı, İstanbul 1996. (kısaltması: *Hukuk Tarihi*).
- _____ : "Osmanlıda hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994 (kısaltması: "Osmanlıda hukuk").
- _____ : "Anayasa", *DİA*, c. III.
- _____ : "Ceza", *DİA*, c. VII.

- _____ : "İslâm hukukunda devlet başkanının tayin usulü", *OA*, sayı X (1990).
- Babinger, Franz: *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, 2. baskı, Mersin 1992.
- Baktır, Mustafa: *İslâm Hukukunda Zaruret Hali*, Ankara 1986.
- Banarlı, Nihad Sami: "Niçin öldürürlerdi?", *Osmanlılar Albümü*, c. I, haz. A. Dedeoğlu, İstanbul [1981].
- Başer, Sait: *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre'den Sevgi Toplumuna*, İstanbul 1995.
- Başta, Şerif: *Bizans İmparatorluğu Tarihi, Son Devir (1261- 1461) Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri*, Ankara 1989.
- Baysun, M. Cavid: "Cem", *İA*, c. III.
- _____ : "Murad IV", *İA*, c. VIII.
- Behnesî, A. Fethi: *el-Hudûd fi'l-İslâm*, 3. baskı, Kahire 1987.
- _____ : *el-Cerâim fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 6. baskı, Kahire 1988.
- _____ : *el-Ukûbe fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 6. baskı, Kahire 1989.
- _____ : *el-Mesûliyyetü'l-Cinaîyye fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 4. baskı, Kahire 1988 (kısaltması: *el-Mesûliyyetü'l-Cinâîyye*).
- Berki, Ali Himmet: *İstanbul'un Beşyüzüncü Fetih Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı*, İstanbul 1953.
- Bilmen, Ö. Nasuhi: *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. III, İstanbul ty.
- Bosch, M. E.: *Helenizm Tarihinin Anahatları*, c. II, çev. S. Atlan, İstanbul 1943.
- Bostanzâde Yahya Efendi: *Tarih-i Sâf*, cüz 1, [İstanbul] 1287 (Terakki Matbaası).
- Busbecq [Ogier Ghislain de]: *Türk Mektupları*, çev. H. Cahit Yalçın, İstanbul 1939.
- Bürün, Vecdi: *Nasıl Öldüler*, İstanbul 1964.
- el-Cassâs, Ebu Bekr: *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. III, yy, 1335.
- Cin, H. - A. Akgündüz: *Türk Hukuk Tarihi*, c. I, 3. baskı, İstanbul 1995.
- Cin, H. - S. G. Akyılmaz: *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Konya 1995.
- Cüveynî, A. A. Melik: *Tarih-i Cihan Güşa*, c. I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1988.
- Çağrı, Mustafa: "Bostanzâde Yahyâ Efendi", *DİA*, c. IV.
- Çavuşoğlu, Mehmed: "Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *İÜFTED, Tayyip Gökbiçgin Hatıra Sayısı*, sayı 12 (1982).
- Damad Efendi: *Mecmeü'l-Enhur fi Şerh-i Mülteka'l-Ebhur*, c. I, İstanbul 1319.

- Danişmend, İ. Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I-IV, 2. baskı, İstanbul 1971-1972.
- Dernschwam, Hans: *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara 1987.
- D'Ohsson, M.: *Tableau Général de L'Empire Othoman*, c. I, Paris 1788.
- Donner, Fred M.: "The Formation of the Islamic state", *JAOS*, c. 106, (Nisan-Haziran 1986).
- Donuk, Abdülkadir: "Türk devletinde hâkimiyet anlayışı", *İÜEFTE*, sayı 10-11 (1979-1980).
- Dönmez, İ. Kâfi: "Amel-i Fâsî", *DİA*, c. III.
- Dukas: *Bizans Tarihi*, çev. VI. Mirmiroğlu, İstanbul 1956.
- Eberhard, Wolfram: *Çin Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1987.
- Ebulgazi Bahadır Han: *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terâkime)*, haz. M. Ergin, İstanbul ty.
- İzzü Zehra, Muhammed: *el-Cerîme ve'l-Ukûbe fi'l Fıkhi'l-İslâmî*, c. I, Kahire ty.
- Ekrem Kâmil: "Hicri onuncu -miladi on altıncı- asırda yurdumuzu dolaşan Arab seyyahlarından Gazzi-Mekki seyahatnamesi", *İÜEFTE*, 1/2 (1937).
- Emil, Birol: *Mizancı Murad Bey, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979.
- Enverî: *Düsturnâme-i Enverî*, neşr. Mükrimin Halil [Yınanç], İstanbul 1928.
- Eton, W.: *A Survey of The Turkish Empire*, Londra 1799.
- Evliya Çelebi: *Seyahatnâme*, c. VIII, İstanbul 1928.
- Eyice, Semavi: "Osmanlı tarihinde esrarengiz bir düzmece şahzade: Ahmed Nadir", *Tarih ve Toplum*, c. X, sayı 55.
- Fâyed, A. M.: *el-Hırâbe fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Kahire 1987 .
- Fendoğlu, H. Tahsin: *Hukuk Tarihimizde Temel Haklar*, Konya 1994.
- Feridun Bey: *Mecmûa-i Münşeâtî's-Selâtin*, c. I, [İstanbul] 1274.
- el-Ferrâ, Ebu Ya'lâ: *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Kahire 1938.
- Firdevsî: *Şehnâme*, c. I, çev. Necati Lugal, İstanbul 1945.
- Fletcher, Joseph: "Turco-Mongolian monarchical tradition in the Ottoman Empire", *Harvard Ukranian Studies*, sayı 3-4 (1979-80) .
- Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han (İzladi ve Varna Savaşları 1443-1444 Üzerinde Anonim Gazavatname*, haz. Halil İnalcık, Mevlüd Oğuz, Ankara 1978.
- Genç, Reşat: *Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. yüzyıl Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar*, İstanbul 1981.
- Gökbilgin, M. Tayyib: "Osman I", *İA*, c. IX.
- _____ : "Savcı", *İA*, c. X.
- _____ : "Korkut", *İA*, c. VI.
- Gökyay, O. Şaik: "Deli Birader", *DİA*, c. IX.

- Gömeç, Saadettin: "Eski Türklerde siyasi hâkimiyet", *TDA*, sayı 100 (Şubat 1996).
- Groot (de) A. H.: "Murad III", *EF*, c. VII.
- _____ : "Murad IV", *EF*, c. VII.
- Güldaş, Ayhan: "Fetret devrindeki şehzadeler mücadelesini anlatan ilk manzum vesika", *TDA*, sayı 72 (Haziran 1991).
- Hadîdî: *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
- Hamidullah, Muhammed: *Muslim Conduct of State*, Haydarabad 1941.
- Hammer: *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. I-X, İstanbul 1329-1337.
- Hatemî, Hüseyin: *Hukuk Devleti Öğretisi*, İstanbul 1989.
- _____ : *İslâm Hukukunda Devlet Yapısı*, İstanbul 1970.
- Hayrullah Efendi: *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi*, c. I-V, İstanbul 1864, 1cilt içinde (Matbaa-i Âmire).
- Heyd, Uriel: *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V. L. Ménage, Oxford 1973 (kısaltması: *Criminal Law*).
- _____ : "Eski Osmanlı ceza hukukunda kanun ve şeriat", çev. Selahaddin Eroğlu, *AÜİFD*, c. XXVI (1983) (kısaltması: "Kanun ve şeriat").
- Hoca Sadeddin Efendi: *Tâcü't Tevârih*, c. I-II, İstanbul 1279 [1280] (Tabhane-i Âmire).
- Huart, Cl.: "Abbas I", *İA*, c.I.
- Hüseyin Ayyansarâyî: *Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 1978.
- Hüseyin Efendi (Koca): *Bedayiü'l-Vekayi*, neşr. A. S. Tveritina, c. I-II, Moskova 1961.
- Hüseyin Hüsameddin (Amasyalı Abdîzade): *Amasya Tarihi*, c. III, İstanbul 1927.
- İbn Âbidin: *Reddü'l-Muhtar*, c. IV, 2. baskı, Kahire 1966.
- İbn Hacer el-Askalânî: *İnbâu'l-Ğumr bi-Ebnâi'l-Umr fî't-Târîh*, c. III, 2. Baskı, Beyrut 1986.
- İbn Haldun: *Mukaddime*, c. II, 3. baskı, Kahire ty.
- _____ : *Tarihu İbn-i Haldun*, c. II, ty, yy.
- İbn Kemâl: *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Şerafettin Turan, I. defter, Ankara 1970; II. defter, Ankara 1983, VII. defter, Ankara 1957.
- İbn Manzur: *Lisânü'l-Arab*, c. I, Beyrut 1988.
- İbn Nüceym: *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dımaşk 1983.
- İbn Teymiyye: *Siyaset, es-Siyasetü's-Şeriyye*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1985.
- _____ : *el-İsyânu'l-Müsellâh ev Kıtâlü Ehli'l-Bağy fî Devleti'l-İslâm ve Mevkîfû'l-Hâkim minhu*, Beyrut 1982 (kısaltması: *el-İsyânu'l- Müsellâh*).

- İbnü'l Arabî: *Ahkâmü'l Kur'ân*, c. IV, yy, 1958.
- İbnü'l Hümmam: *Fethü'l Kadîr*, c. VI, Kahire ty.
- Imber, Colin: *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul 1990.
- _____: "The Ottoman dynastic myth", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul 1996 içinde, s. 305-322.
- İnalçık, Halil: *The Ottoman Empire The Classical Age 1300- 1600*, Londra 1973 (kısaltması: *The Ottoman Empire*).
- _____: "Osmanlı padişahı", *AÜSBFD*, c. XIII, sayı 4 (1958).
- _____: "Osmanlı hukukuna giriş, örfî-sultani hukuk ve Fatih'in kanunları", *AÜSBFD*, c. XIII, sayı 2 (Haziran 1958).
- _____: "Suleiman the lawgiver and Ottoman law", *Archivum Ottomanicum*, I, (The Hague 1969) .
- _____: "Mehmed II", *EF²*, c. VI.
- _____: "Murad II", *İA*, c. VIII.
- _____: "Örf", *İA*, c. IX.
- _____: "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran siyaset nazariye ve gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966.
- _____: "Mehmed II", *İA*, c. VII.
- _____: "Osmanlılar'da saltanat veraseti usulü ve Türk hâkimiyet telakkisiyle ilgisi", *AÜSBFD*, c. XIV sayı 1 (1959) (kısaltması: "Saltanat veraseti usulü").
- _____: *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, c. I, Ankara 1954 (kısaltması: *Fatih Devri*).
- _____: "'Sultanizm" üzerine yorumlar: Max Weber'in Osmanlı siyasal sistemi tiplemesi", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, sayı 7 (Ekim 1994) (kısaltması: "Sultanizm").
- İsen, Mustafa: *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara 1993.
- İsmail, Ş. Muhammed: *el-İstihsan beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk*, Doha 1988.
- Kafadar, Cemal: *Between Two Worlds, The Construction of The Ottoman State*, Berkeley 1995.
- Kafesoğlu, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, 4. baskı, İstanbul 1986.
- _____: *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992.
- _____: "Türk fütuhât felsefesi ve Malazgirt muharebesi", *İÜFTED*, sayı 2 (1971).
- _____: *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987 (kısaltması: *Bozkır Kültürü*).
- _____: *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul 1980 (kısaltması: *Kutadgu Bilig*).
- Kamil Paşa (Mehmed): *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, c. I- II, [İstanbul] 1327, 1325.

- Kantemir, Dimitri: *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, c. I, çev. Özdemir Çobanoğlu, Ankara 1979.
- Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa: *Osmanlı Sultanları Tarihi*, çev. Konyalı İbrahim Hakkı (*Osmanlı Tarihleri I*, yay. Atsız, İstanbul 1949 içinde).
- Kâsânî: *Bedâiu's-Sanâ'î fî Tertîbi's- Şerâî'*, c. VII, 2. baskı, Beyrut 1982.
- Kaşgarlı Mahmud: *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, c. I, çev. Besim Atalay, Ankara 1985.
- Koçi Bey Risalesi*: Sad. Zuhuri Danişman, Ankara 1985.
- Köprülü, M. Fuad: *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 3. baskı, Ankara 1988.
- _____ : "Türk ve Moğol sülalelerinde hanedan azasının idamında kan dökme memnuiyeti", *THTD*, c. I, 1941-1942 (Ankara 1944) (kısaltması: "Kan dökme memnuiyeti") .
- _____ : "Orta-zaman Türk-İslam feodalizmi", *Belleten*, c. V, sayı 19 (1941).
- _____ : "Aşıkpaşazade", *İA*, c. I.
- Köprülü, Orhan F.: "Feridun Bey", *İA*, c. IV.
- Kraemer, Joel L.: "Apostates, rebels and brigands", *Israel Oriental Studies*, X (Tel-Aviv 1980).
- Kramers, J. H.: "Murad II", *EP*, c. VII.
- Kut, Günay: "Ahmedî", *DİA*, c. II.
- Küçük, Yalçın: *21 Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet*, 2. basım, İstanbul 1990.
- Kütükoğlu, Bekir: "Murad III", *İA*, c. VIII.
- Lamartine, (de) A.: *Türkiye Tarihi*, c. I-IV, çev. M. R. Uzmen, İstanbul ty.
- Laszlo, Frenc: "Kağan ve ailesi", *THTD*, c. I, 1941-1942 (Ankara 1944).
- Lowry, Heath W.: "From Trabzon to Istanbul: The Relationship between Süleyman the Lawgiver and his foster brother (süt karındaşı) Yahya Efendi", *OA*, sayı 10 (1990).
- Lütfî Paşa: *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşre haz. Âli Bey, İstanbul 1341 (Matbaa-i Âmire) [Tıpkı basımı: İstanbul 1990, Enderun Kitabevi].
- el-Mâverîdî: *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*, 3. baskı, Kahire 1973.
- _____ : *Nasîhatü'l-Mülûk*, İskenderiye 1988 .
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, İstanbul 1329 .
- Mehmed Arif: *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, *TOEM* ilavesi, İstanbul 1330.
- Mehmed Murad: *Tarih-i Ebu'l Faruk*, c. I-IV, [İstanbul] 1325-1328.
- Mehmed Niyazi: *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul 1993.
- Mehmed Zeki: *Maktûl Şehzadeler*, İstanbul 1336.
- el-Merğınani, *Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, yy, 1326.

- Metin, İsmail: *Osmanlının Kanlı Tarihi*, İstanbul 1996.
- Moğolların Gizli Tarihi: çev. Ahmet Temir, Ankara 1948.
- Mumcu, Ahmet: *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, 2. baskı, Ankara 1985.
- Mur'î, Ali Ahmed: *el-Kıyas ve'l-Hudûd fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut 1985.
- Mustafa Nuri Paşa: *Netayic ül Vukuat*, c. I-II, sad. Neşet Çağatay, Ankara 1979.
- Müneccimbaşı A. Dede: *Sahâifü'l-Ahbâr*, c. III, İstanbul 1285 (Matbaa-i Âmire).
- Müstekızmâde Süleyman Sadeddin Efendi: *Tuhfetü'l-Hattâtin*, İstanbul 1928.
- Na'îma (Mustafa): *Tarih-i Na'îma (Ravzatü'l Hüseyin fî Hûlasati Ahbârî'l Hâfikeyn)*, c. I-IV, İstanbul 1283 (Matbaa-i Âmire).
- Namık Kemal: *Evrak-ı Perişan*, haz. R. Karadağ, Ö. F. Harman, İstanbul ty.
- Németh, Gyula: *Attila ve Hunları*, çev. Şerif Baştav, Ankara 1982.
- Neşrî (Mehmed): *Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi*, c. I-II, yay. F. R. Unat, M. A. Köymen, 2. baskı, Ankara 1987.
- Nişancı Mehmed Paşa: *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa*, İstanbul 1279.
- Nizamülmülk: *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtlugil, 2. baskı, İstanbul 1987.
- Ocak A. Yaşar: "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı resmî ideolojisi ve buna muhalefet problemi", *İslâmî Araştırmalar*, c. IV, sayı 3 (Temmuz 1990).
- Okandan, R. Galip: *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul 1946.
- Okur, Münevver: *Cem Sultan, Hayatı ve Şiir Dünyası*, Ankara 1992.
- 16 Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512), haz. Şerif Baştav, Ankara 1973.
- Orkun, H. Namık: *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1986-1987.
- Oruc bin Âdil: *Tevârîh-i Âl-i Osman*, nşr. Franz Babinger, Hannover 1925.
- Osmanzâde Taib Ahmed: *Hadikatü'l Vüzera*, ikinci zeyl, (Tıpkı basımı: Freiburg 1969).
- Ostrogorsky, Georg: *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1981.
- Öden, Z. Günel: "Anadolu beyliklerinde veliaht tayini", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995.
- Ögel, Bahaeddin: *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 3. baskı, İstanbul 1988.
- _____: *Türklerde Devlet Anlayışı (13. yüzyıl sonlarına kadar)*, Ankara 1982.
- _____: "Türklerde kâinat devleti anlayışı (Universismus)", *Tarihte Türk Devletleri*, c. I, Ankara 1987.
- _____: *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. I-II, Ankara 1981 (kısaltması: *Büyük Hun İmparatorluğu*).
- _____: *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, c. I, Ankara 1971 (kısaltması: *Türk Mitolojisi*).

- Öngül, Ali: *Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin Câmi'ü'd- Düveli'nin Tenkitli Metin Neşri ve Tercümesi (Selçuklular ve Anadolu Beylikleri)*, İÜEF'de doktora tezi, İstanbul 1986.
- Önkal, Hakkı: *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992.
- Özcan, Abdülkadir: "Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve nizâm-ı âlem için kardeş katli meselesi", *İÜEFTD Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*, sayı 33 (1982) (kısaltması: "Kardeş katli meselesi").
- _____ : "Fatih'te nizâm-ı âlem düşüncesi", *TM*, sayı 3 (Mayıs 1994).
- _____ : "Âşıkpaşazâde", *DİA*, c. IV
- _____ : "Cülûs", *DİA*, c. VIII.
- Özel, Ahmet: *İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Darulislam Darulharb*, 3. baskı, İstanbul 1988.
- Öztuna, Yılmaz: *Devletler ve Hanedanlar-Türkiye (1074-1990)*, c. II, Ankara 1990 (kısaltması: *Devletler ve Hanedanlar*).
- _____ : *Büyük Türkiye Tarihi*, c. III-IV, İstanbul 1977.
- Parmaksızoğlu, İsmet: "Dündar", *TA*, c. XIV.
- Peçevî İbrahim Efendi: *Tarih-i Peçevî*, c. I-II, İstanbul [1281-1283], (Matbaa-i Âmire), [Tıpkı basımı: iki cilt birlikte, İstanbul 1980, [Enderun Kitabevi].
- Peirce, Leslie P.: *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1996.
- Porter, James: *Turkey: Its History and Progress*, c. I, Londra 1854.
- Provençal, E. Levi: "Emeviler", *İA*, c. IV.
- "Racine (Jean)", *Meydan Larousse*, c. X.
- The Report of Lello, Babîâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, çev. Orhan Burian, Ankara 1952 .
- Reşid Rıza: *Tefsîru'l-Menâr*, c. XII, 2. baskı, Beyrut ty.
- Reyhanlı, Tülay: *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Ankara 1983.
- Rycaut, Paul: *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra 1668.
- "Savcı Bey", *Meydan Larousse*, c. XI.
- Savory, R. M.: "Abbas I", *Elr*, c. I.
- Selânikî Mustafa Efendi: *Tarih-i Selânikî*, c. I-II, haz. M. İpşirli, İstanbul 1989.
- Senhûri, Abdürrezzak: *Fıkhü'l-Hilafe ve Tetavvuruha*, Kahire 1989.
- Serahsî: *Kitabü'l-Mebsût*, c. X, İstanbul 1983.
- Seviğ, Vasfı Raşid: *Ticaret Kanunu Şerhi*, c. I, (Tarihî Mukaddime), İstanbul 1934.
- Sevim, A. - Yücel, Y.: *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.
- Silahdar Mehmed Ağa: *Silahdar Tarihi* c. II, İstanbul 1928.

- Skilliter, S. A.: "Mehemmed III", *EP²*, c. VI.
- Solakzâde: *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1298 (Mahmud Bey Matbaası).
- Spuler, Bertold: *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1957 .
- Sultan Bayezid Nam Şehzade Hakkında Mevâlinin Verdikleri Fetvalardır, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Kitaplığı, no: v. 3216, (v. 68a-70a).
- Şabân, Zekiyyüddin: *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l- Fıkıh)*, çev. İ. Kâfi Dönmez, Ankara 1990 .
- Şafiî: *Kitâbü'l-Üm*, c. IV, Kahire 1322.
- "Şah Alem", *Büyük Larousse*, c. XVIII.
- "Şah Cihan", *Büyük Larousse*, c. XVIII.
- Şâtıbî: *el-Muvâfakât, İslâmî İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmed Erdoğan, c. I, İstanbul 1990 .
- "Şehzade Bayezid'in pederleri Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerine irsal eyledikleri tazarrunâme, pederleri Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerinin cevabı", [yay. Ali Emîrî], *OTEM*, sene 1, sayı 2 (30 Nisan 1334). .
- "Şehzade Halil'in sergüzeşti", Bizans tarihçilerinden Garigoras ve Kantakozinos'un tarihlerinden Şehzade Halil'le ilgili bölümün çevirisi, çev. Yaniko İskender, *TOEM*, cüz 4 (1 Teşrinievvel 1326) ve cüz 7 (1 Nisan 1327) .
- Şemânîzâde Süleyman Efendi (Fındıklılı): *Mürüü't-Tevârih*, İstanbul 1338.
- Taneri, Aydın: *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı*, Ankara 1978 (kısaltması: *Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi*).
- _____ : *Türk Devlet Geleneği*, Ankara 1975.
- Tarama Sözlüğü*: c. IV, Ankara 1969.
- Tekindağ, M. Şahabeddin: "Bayezid'in ölümü meselesi", *İÜEFTD*, sayı 24 (1970).
- Thévenot, Jean: *1655-1656'da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, İstanbul 1978.
- Togan, Z. Velidi: *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c. I, 2. baskı, İstanbul 1970.
- _____ : *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*, 2. baskı, İstanbul 1982 (kısaltması: *Oğuz Destanı*).
- Turan, Osman: *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 3. baskı, İstanbul 1980 (kısaltması: *Selçuklular Tarihi*).
- _____ : *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, c. I-II, 3. baskı, İstanbul 1979 (kısaltması: *Türk Cihan Hâkimiyeti*).
- _____ : *Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, İstanbul 1980 (kısaltması: *Tarihi Akışı İçinde*).

- Turan, Osman: "Kılıç Arslan II.", *İA*, c. VI.
- Turan, Şerafettin: *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, Ankara 1961 (kısaltması: *Şehzade Bayezid Vak'ası*).
- _____: "Rodos'un zaptından Malta muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970 (kısaltması: "Rodos'un zaptı").
- Tursun Bey: *Tarih-i Ebü'l Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.
- Türkgeldi, Ali Fuad: *Görüp İşittiklerim*, 4. baskı, Ankara 1987.
- Üdeh, Abdülkadir: *et-Teşrû'l-Cinâ'îyyi'l-İslâmî Mukaranen bi'l-Kanuni'l-Vaz'î*, c. II, Kahire ty.
- Uğur, Ahmet: *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-name Literature*, Berlin 1985 (kısaltması: *The Reign of Sultan Selim I*).
- _____: "İbn Kemal'in siyasi görüşleri", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, Ankara 1986.
- Uluçay, Çağatay: *Taht Uğrunda Baş Veren Sultanlar*, İstanbul 1961 (kısaltması: *Taht Uğrunda*).
- _____: "Bayazıd II. in âilesi", *İÜEFTD*, c. X, sayı 14 (Eylül 1959).
- _____: *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980.
- _____: *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul 1950.
- _____: "Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu?", *İÜEFTD*, c. VII, sayı 9-10.
- _____: "Mustafa (Mustafa Sultan)", *İA*, c. VIII.
- Unan, Fahri: "Kanuni devri şehzade mücadeleleri ve bunun Osmanlı siyasi ve sosyal tarihi bakımından önemi", *TY*, c. X, sayı 35.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı: *Osmanlı Tarihi*, c. I-IV, Ankara 1988 (kısaltması, *Osmanlı Tarihi*).
- _____: *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 3. baskı, Ankara 1988 (kısaltması: *Saray Teşkilatı*).
- _____: *Kitâbeler*, İstanbul 1927 (Milli Matbaa).
- _____: "İran Şahına iltica etmiş olan Şehzade Bayezid'in teslimi için Sultan Süleyman ve oğlu Selim taraflarından Şaha gönderilen altınlar ve kıymetli hediyeler", *Belleten*, c. XXIV, sayı 93.
- _____: "Memlük sultanları yanına iltica etmiş olan Osmanlı hanedanına mensup şehzadeler", *Belleten*, c. XVII, sayı 68 (Ekim 1953) (kısaltması: "Memlük sultanları").
- _____: "Üçüncü Mehmed'in oğlu Şehzade Mahmud'un ölümü", *Belleten*, c. XXIV, sayı 94, (Nisan 1960).
- _____: "II. Bayezid'in oğullarından Sultan Korkut", *Belleten*, c. XXX, sayı 120 (Ekim 1966).
- _____: "Murad I", *İA*, c. VIII.
- _____: "Bayezid II.", *İA*, c. II

- Uzunçarşılı, İ. Hakkı: "Gazi Orhan Bey vakfiyesi", *Belleten*, c. V, sayı 19 (1941).
- _____: "Beşinci Sultan Murad'ın tedavisine ve ölümüne ait rapor ve mektuplar", *Belleten*, c. X, sayı 38 (Nisan 1946).
- Ülker, Necmi: "Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde hakimiyet anlayışı", *Osmanlı İmparatorluğunun Kurucusu Osmangazi ve Dönemi. - Sempozyum Sonuç Bildirileri-*, Bursa 1996.
- "Ülüş", *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. XXI.
- Vaglieri, L. Veccia: "Harûra", *EP*, c. III.
- Vida, G. Levi Della: "Emevîler", *İA*, c. IV.
- Yazır, M. Hamdi: *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c. II, [İstanbul 1979].
- Yınanç, M. Halil: "Bayezid I. Yıldırım", *İA*, c. II.
- Yusuf Has Hacib: *Kutadgu Bilig*, I, *Metin*, yay. R. R. Arat, 2. baskı, Ankara 1979; II, *Çeviri*, çev. R. R. Arat, 3. baskı, Ankara 1985.
- Yücel, Y. - Sevim, A.: *Türkiye Tarihi II Osmanlı Dönemi (1300- 1566)*, Ankara 1990.
- Zâyed, M. Talebe: *Dîvânü'l-Cinâyât*, Kahire 1982.
- Zetterstéen, K. V.: "Emîn", *İA*, c. IV.
- _____: "Abdullah", *İA*, c. I.
- Zerkâ, M. Ahmed: *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihî'l-Cedîd el-Medhalü'l-Fıkhıyyü'l-Âm*, c. I, Şam 1968.
- Zeydân, Abdülkerim: *Hâletü'z-Zarura fî'ş-Şerâti'l-İslâmiyye*, 2. baskı, Beyrut 1988.
- _____: *el-Medhal li-Dirâseti'ş-Şerâti'l-İslâmiyye*, 9. baskı, Beyrut 1986 (kısaltması: *el-Medhal*).

DİZİN

(Terimler *italik* dizilmiştir)

- Abbas I. 21
Abbasi Hanedanı 171n
Abdülkerim Efendi, Kazasker 144
Abdullah bin Ömer 140
Abdullah bin Zübeyr 140
Abdullah I., Fas sultanı 22
Abdullah ibni Abbas 138
Abdullah, I. Süleyman'ın torunu 97, 98,
Abdullah, II. Bayezid'in oğlu 72
Abdullah, III. Mehmed'in kardeşi 101, 102
Abdullah, III. Murad'ın kardeşi 99
Ebu Abdullah Hasan, Hafsî Sultanı 22
Abdurrahman, III. Mehmed'in kardeşi 42
Abdülaziz 168n
Abdülhamid I. 167n, 168n
Abdülhamid II. 140, 170
Abdülvâsi Çelebi 120, 152
Abdürrezzak Ağa, kızlarağası 103
Abrurrahman Çelebi, Kazasker 144
Acemler 88
adalet-i izafe 160
adalet-i mahza 160
adem-i merkeziyet 114
Ağra 36
Ahiretlik Hanım (Dürrüşşehvar) 167n
Ahizâde 103n
Ahmed Bey, Larende emiri 35
Ahmed Bey, Menteşeoğulları 117
Ahmed Efendi, kadı 145
Ahmed I. 102, 105, 170, 171, 103n.
Ahmed II. 168
Ahmed Nadir 59n
Ahmed Nedim 19
Ahmed Paşa, vezir 84n, 89.
Ahmed Teküdar, İlhanlı hükümdarı 116
Ahmed, II. Mehmed'in kardeşi 64n, 65,
65n, 66, 124, 155,
Ahmed, III. Mehmed'in kardeşi 101
Ahmed, İlyas Bey'in oğlu 123
Ahmed, Tuğrul Bey'in yeğeni 34
Ahmed, Yavuz Sultan Selim'in kardeşi 40,
72, 73, 73n, 76, 77, 78, 81, 82, 142,
93n, 82n, 163
Ahmedî 16, 47
Akdeniz 94
Aktepe, Konya Ereğlisi'nde 86
Alaaddin Keykubat I. 116
Alaaddin, III. Mehmed'in kardeşi 101
Alaaddin, Şehzade Korkut'un oğlu 78n
Alaaddin, şehzade, I. Osman'ın oğlu 66n,
118
Alâiye Beyliği 36
Alderson, A. D. 20
Alemdar Mustafa Paşa 170
Alemşah, II. Bayezid'in oğlu 72, 76
Alemşah, Mehmed'in kardeşi 42, 101
Âlî Bey 17
Ali Bey, Evrenoszâde 65, 66, 66n
Ali Bey, İznik kalesi muhafızı 62
Ali Paşa, Hekimoğlu 108, 109n
Ali Paşa, I. Murad'ın vezir-i azamı 54
Ali Paşa, Sefih, Çandarhazade 56
Ali Paşa, veziriazam 72n
Ali Suavi 170
Ali, halife 135, 138, 139, 138n, 145
Ali, III. Mehmed'in kardeşi 101
Ali, şehzade, Cem Sultan'ın oğlu 42, 83
Âli, Müverrih 53n, 89n
Alp Kutlug Bilge Kağan 28
Alparslan 115, 162
Amasya 72, 76, 77, 86, 95, 96, 97, 120
Amasya Anlaşması 96
amel-i Fâsî 146, 146n
Amerika 94
Amr İbnü'l As 138
Anadolu 35
Anadolu beylerbeyliği 62
Anadolu Selçuklu Devleti 116
Andronicos Comneus III. 22
Andronicos Paleologus III. 22, 22n
Andronik 49n
Andronikos Palaiologos 48, 49, 50, 51
Ankara 63, 96n
Ankara Savaşı 17, 58, 119
Antalya 80
Arap saltanat veraseti 22
Arap tarihçileri 57
Araplarda hanedan içi öldürme vak'aları 23
Argun 116
Arpad 171n
Arslan Arğun, Alp Arslan'ın oğlu, 162
Arslan Şah 35
Arslan Yabgu 115
âsi 91

- asiller aristokrasisi* 173
aşere-i mübeşşere 136
 Âşıkpaşazâde 60n
 At Meydanı 168
 Atlantik 94
 Atsız 17, 115
 Attila 115
 Avnî bk. Mehmed II.
 Avusturya 74
 Avusturya Milli Kütüphanesi 156
 Ay Toldı 30
ayak divanı 76
 Ayasofya Camii 103
 Aydın 120
 ayet 134, 150
 Aynüddeve 35
 Âzam Şah 36
azeblar 61
 Azîz b. Ardeşîr, 56

bac 45n
 Bağdat seferi 108
bâğî 133, 142, 145, 162
bağy 133-135, 135n, 140, 141, 142n
bağy suçu 134, 161
 Bâhir Mustafa Paşa, sadrazam 109
 Bâkî 101n
 Balasagun 28
baltacı 101n
 Barkan, Ö. L. 148
 Barton, İngiliz elçisi 101
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi 16
 Bayezid I. Yıldırım 17, 40, 41, 49, 49n, 50n, 51, 51n, 52, 53n, 55, 56, 56n, 57, 58, 58n, 59, 66, 67, 119, 123, 125, 161n
 Bayezid II. 18, 39, 39n, 41, 67, 69, 70, 72, 72n, 73-75n, 78, 83, 118, 126, 158, 73n
 Bayezid Paşa, veziriazam 124
 Bayezid, Aydınogulları beyi 35
 Bayezid, III. Mehmed'in kardeşi 101, 102
 Bayezid, IV. Murad'ın kardeşi 106-108
 Bayezid, şehzade, Kanuni'nin oğlu, 85, 88, 94, 95, 95n, 96, 96n, 97n, 98, 100, 142n, 143, 167, 184, 185
 Bayram Paşa, İstanbul kaymakamı 107, 107n
 Bedâiyü'l-Vekayi 157
 Behram 35
 Belh 115
 Berkıyruk, Melikşah'ın büyük oğlu 115, 116
beylerbeyi 97n

 Bezm ü Rezm 56
bîat 140
 Biga 50
 Bilecik 46
 Bilecik Rum Beyi 45n
 Bilecik tekfurı 43-45
 Bilge Kağan 27
 Bilge Prens 34n
 biti 70, 70n
 Bizans 15, 21, 21n, 48, 51, 58, 61, 63, 64, 67, 68, 119, 122-124, 133n, 142, 173
 bostancıbaşı 93n, 107n, 146
 Bostanzâde Efendi, şeyhülislam 101n
 Bourbon, Hanedanı 171n
 Bozok oğulları 27, 114
 Bozoklar 113n
 Böri Bars, Alp Arslan'ın kardeşi 162
 Bragansa 171n
 Brahmanlar 30
budun 113
buğât 133
 Bulgaristan, 48
 Bursa 49, 50, 58, 59, 62-64, 76, 80, 82, 86, 87, 98, 121n
 Busbecq, Ogier Ghiselin 74, 85
 Bust 115
 Bülbül Hatun 82
 Büyük Selçuklu Devleti 35, 115, 116

 Cafer Çelebi, Anadolu Kazaskerliğinden münfasıl 144
 Caracalla, 21
 cariye 92, 102, 167, 168n
 cebehane 96n
 Celaleddin Bayezid, Candaroğlu Beyi 35
 Celâli İsyanları 103
 Cem Sultan, 16, 39, 41, 69-71, 71n, 83, 84n, 109n, 118, 157, 158, 161
 Cem, Cem Sultan'ın torunu 84, 84n
 Cenevizliler 119
 Cengiz Han 33, 33n, 117
 Ceyhun 115
 Charlemagne 114
cihan hâkimiyeti 30
 Cihangir 88, 95 Kanuni'nin oğlu
 Cihangir, III. Murad'ın kardeşi 99
 Cihangir, şehzade, III. Mehmed'in kardeşi 42, 101
 Cihannüma 18
cülûs 55, 57n, 73n, 100
 Cüneyt, Aydınogulları beyi 35
 Çağrı Bey 115

- Çakırpınar, Bilecik'te bir yer 46
 Çaldıran 83
 çavuşbaşı 96n
 Çelebi Mehmed bk. Mehmed I.
 Çerakise 96n
 Çırağan Olayı 170
 çift bozan reaya 94
 Çinliler 29, 34, 122n, 123
 Çirmen Savaşı 48
 Çorlu 68, 73
 Çubuk 96n
 Çuçi 33
- Dahhâk, İran hükümdarı 20
 Dâna Osman Şah, şehzade 93n
 Danişmendoğulları Beyliği 35
 Dara Şükûh 36
 David ben Zimrâ, haham, 147
 Davud, III. Mehmed'in kardeşi 42, 101
 Dayang-Han, Moğol hükümdarı 117
 Dede Efendi 158n
def-i dağdağa-i fitne 151
 Delacroix 102n
 Delhi Türk Sultanlığı 36
 Dellak 72n
 Dengizik 115
 Derschwam, Hans 85
devlet katliamı 99n
 Dimetoka 50, 73, 73n, 74
 Diocletianus 21
direnme hakkı 137
Divan-ı muallâ 101n
Divanhane-i hümayun 86
 Divanü Lûgati't-Türk 20
 Dobruca 68
Dörtlü Yönetim 21
 Dukas 19, 54, 59
 Dulkadirli Beyliği 36
 Düğüncüler köyü 120n
 Dünder Bey, Osman Gazi'nin amcası 39, 41, 43-46, 160
 Dürrüşşehvar 167n
düzme şehzade 59n, 69n
 Düzmece Mustafa 17, 59, 79, 85, 162
- Ebu Bekir, halife 136, 138, 139
 Ebu Hanife 137, 140
 Ebu Talib 35
 Ebussud Efendi, Şeyhülislam 92-94, 142, 143, 149, 151, 173
 Edirne 49, 60, 64-66, 68, 72, 120, 123, 143
 Edirne-kapısı 69n
 Eflak 121n
ehl-i bağı 144
ehl-i örf 146
ehlül-hal ve'l-'akd 136
ehven-i şerreyn 152
ekber evlad 53n
ekberiyet kaidesi 170
ekberiyet sistemi 169
 Ellak 115
 Emevî, Emevîler 22, 136
 Emîn, Halife Harûnurreşid'in oğlu 22
 Emir Süleyman, I. Bayezid'in oğlu 62n, 119, 120, 120n, 123
 Emir, I. Selim'in yeğeni 41, 76
emr-i sultanî 146, 149
 Enderun 61, 167n
 Endülüs 146
 Enverî 55, 56, 63
 Ereğli 86
 Ertuğrul Bey 44, 44n, 123
 Erzincan 35
 Es'ad Efendi, Kazasker 103n
 Es'ad Efendi, Şeyhülislam 105, 105n, 106, 173
Eski Türk devlet anlayışı 27, 32
Eski Türklerde hâkimiyet anlayışı 113
 Eski Yunan 29
 Eskişehir 120
eşirra 96n
 Evliya Çelebi 93n
 Evrengzib 36
 Eyüb, Cem'in oğlu 39n
- fasıla-ı saltanat* 119, 119n
 Fatih Kanunnâmesi 52, 76, 131, 142, 151, 156-158, 173
 Fatih Sultan Mehmed bk. Mehmed II.
 Fatma, Şehzade Kasım'ın kız kardeşi 120, 123
 Fenayi 72n
 Ferdinand I.85
 Feridun Bey 20
 Feridun, İran hükümdarı 21
 Feroclo, Castello di 83
fetret devri 119, 119n, 121
fetva 93, 94, 96, 96n, 97, 104-106, 141, 143, 144, 149, 170, 173
fetva mercii 93
 filori 74
 Firâkî 75
 Flemenk gavuru 140

- Foça korsanları 47n
 Françes, Rum tarihçisi 59
fratricide 15, 75n
 Frengistan 71n, 109n
- gaza devleti* 127
 Gazali Mehmed, 80
 Gazneli Sultan Mahmud 28
 Gedik Ahmed Paşa 70
 Gelibolu yarımadası 60, 124
 George, III. Andronicos Comneus'un kardeşi 22
 Gerstenze, Moğol hükümdarı 117
 Germen "barbar krallıkları" 114
 Germiyan oğlu beyliği 43, 46, 62, 62n
 Germiyan vilayeti 45n
 Getayi 21
 Gıyaseddin Keyhüsrev II. 35, 116
 Gıyaseddin Keyhüsrev III. 35, 116
 Giese, Friedrich 17
gizli kıyas 154
 Göktürk Devleti 29, 34
- Hâbil** 159
 Habsburg Hanedanı 171n
had suçları 131, 132, 134, 135
 Hadım İbrahim Ağa 87
 Hafsîler hanedanı 22
hâkimü'l-adl 135
hal 105, 108
 Halife, 135, 136, 137, 141
 Halil Paşa, Çandarlı 67
 Halil, I. Murad'ın kardeşi 40, 41, 47, 47n, 124, 141
 Hamid, Rumeli Kazaskeri 143
 Hamideli sancağı 61
 Hammer 19, 45, 46, 64
 Hamza Bey, 35
hanedan içi katl vak'aları 15, 21, 75
hanedan içi öldürme hâdisesi 15, 22, 33, 39
 Hanefiler 133, 133n, 154
hapis hayatı 168
 Hariciler 138, 138n, 139n
 Harûnurreşîd, halife 22
 Harûra 138
 Hasan, III.Mehmed'in kardeşi 42, 101
 Hatice Halime Hatun 64
hatt-ı hümayun 107
 Havâric 145
 Haydar Paşa, Şehinşah'ın lalası 72n
 Hayır Bey 77, 78
hayme-i hümayun 86
- Hayreddin Paşa, vezir 53n
 Hayruddin İcadi, vaiz 97
 Hekimoğlu Ali Paşa, sadrazam 108
 Herat 115
 Hidâye 146
hilâfet 22, 91, 91n, 126, 136
 Hind 30
 Hoca Sadeddin Efendi, Tâcü't-Tevârîh müellifi 18, 151
 Horasan 116
 Hunlar 27
hurûc 133n, 143, 144, 145
 Hüdavendigâr, bk. Murad I.
 Hürrem Sultan 85, 87, 92, 93, 95
 Hüseyin 42, 101 III.Mehmed'in kardeşi
 Hüseyin Efendi, Müverrih, Koca 157
 Hüseyin Efendi, şeyhülislam, Ahizade 107
- Ioannes V., Bizans imparatoru 48, 50
 Iorga, tarihçi 58
 Irak Selçukluları 116
 Isfahan 115
ıslah-ı mülk 121n
ıslâh-ı âlem 76, 151
İslâhât-ı Kanuniye 140
 İbn Hacer 57
- İbn Kemâl 18, 154
 İbn-i Haldun 23
 İbrahim, Sultan 16
 İbrahim Ağa, tavaşi ağa 87, 87n
 İbrahim Bey II., Candarlıoğlu 64
 İbrahim Peçevî 19
 İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in kardeşi 34, 162
 İbrahim, I. Murad'ın kardeşi 40, 41, 47, 47n, 106, 124, 141
 İlhanlı Devleti 121, 146
ilkâ-i fesad 90n
 ilmikli ip 77
 İlyas Bey 123
 İlyas, Şarabdar 62, 62n, 63
imamü'l-hak 135
 İnal Hakan, 29
 İnanç Bey 115
 İncegiz 68
 İngiltere 104
intifa-ı nâr-ı fiten 79
intizâm-ı âlem 151
irtidat 161
 İran 15, 20, 83, 85, 89, 94, 96-98, 103, 104, 125, 127, 173

- İran hanedanı 141
 İran İmparatorluğu 125
 İran Şahı 85, 143
 İreç 21
 irtidat suçu 161
 İsa Bey 121
 İsa Çelebi 119, 120
 İsfendiyar Beğ 64, 65
 İsfizar 115
 İshak, III. Mehmed'in kardeşi 42, 101
 İshak, köle 66
 İskender Bey 35
 İskender Paşa 70
 İskender, Kara 76n
 İskendernâme 17
 İslâm ceza hukuku 131, 158n.
 İslâm hukuku 16, 105, 131, 132, 135, 136, 142, 148-153n, 158-161, 173
 İslâm kamu hukuku 126, 136, 160
 İslâmbol bk. İstanbul
 İsmail II. 21
 İsporça 47n
 İstanbul 61, 62, 68-69n, 70, 72, 73, 78, 80, 84, 93, 96, 97, 100, 101, 121n, 107, 118, 167n, 168, 180
 İstanbul'un fethi 67, 142, 162
 İstihlaf 136, 32, 33n, 35, 72, 73n, 85n
 istihsan 154, 155n, 155
 istislah 155
 isyan 35, 39, 47, 49, 51, 63, 64, 78, 80, 81, 94, 96, 97, 105, 106, 119, 122, 124, 131-135, 135n, 136, 137, 139-143, 153, 157, 158, 158n, 159, 161, 162, 170
 isyancı 133n
 İtalyan 74
 itfâ-yı nâire-i fitne 151
 izâfi adalet 152
 İzmit körfezi 47n
 İznik 62, 63
 İzzeddin Keykavus II. 59n, 116
- Kabil** 159
 kadı, kadılık 18, 132, 143, 147, 151
 kafes 167, 167n, 168, 171
 kafes hayatı 169
 Kahire 77, 83
 kamu düzeni 77, 121, 148, 150, 151, 151n, 156, 160, 161
 kamu yararı 154, 155
 kan tabusu 162
 Kandî 88
 Kanlı Yavı, Hakan 114
- kanun 53n
 kanun-ı vârân-ı Osmanî 99, 159, 159n
 kanunî hâkimiyet 28
 Kanuni devri 19
 Kanuni Sultan Süleyman bk. Süleyman I.
 kanunnâme 147, 149, 157
 Kanunnâme-i Âl-i Osman 52, 156
 Kapadokya 89
 Kapgan Hakan 29
 kapıkulları 61, 94
 Kara Ahmed Paşa, ikinci vezir 89
 Kara Alp Arslan 115
 Kara Han 28
 Kara Han, Oğuz Han'ın babası 33
 Kara Yusuf 122
 Karacahisar 45
 Karaçin oğlu 80
 Karaman 62
 Karaman Bey 35
 Karaman Bey, Lütfi Bey'in kardeşi 36
 Karamanoğlu Beyliği 62, 62n, 120
 kardeş katli 15-17, 21n, 22, 31-36, 39, 39n, 41, 42, 46n, 48, 51, 63, 93, 100, 102, 108, 115, 117, 119, 127, 131, 141, 142, 150-161, 167, 168, 170, 171, 173, 174
 Karın Ovası, Karînâbad 121n
 Karolenj İmparatorluğu 114
 Kasım, Orhan Gazi'nin oğlu 47
 Kasım 119 Yıldırım Bayezid'in oğlu
 Kasım Bey, Teke valisi 80
 Kasım, Emir Süleyman'ın kardeşi 120, 123
 Kasım, IV. Murad'ın kardeşi 106, 108
 Kasım, Şehzade Ahmed'in oğlu 77
 kast sistemi
 Kastamonu 70
 Kaşgarlı Mahmud 20, 30n, 113
 kavâid-i Âl-i Osman 82, 142
 Kavurd Bey, Alp Arslan'ın amcası 34, 115, 162
 Kavurd, Kirman meliki 115
 Kayı boyu 44, 123
 Kayıtbay, Memluklu sultanı 36, 83
 kazasker 86, 105n, 143
 Kefe 72, 96n
 Kemal Paşazâde 18, 149
 Kemaleddin Efendi, Rumeli Kazaskeri 105, 105n
 Kepecioğlu, Kamil 80n
 Kete ovası 50
 Keyhüsrev 123
 Keyhüsrev III. 116
 Keykubat 116

- kıyas suçları* 131, 132
 Kılıç Arslan I. 34, 35, 116
 Kılıç Arslan II. 35, 114
 Kırım Hanı 72, 96n
kıyas 132
 Kızılağaç Yenicesi, Bulgaristan'da
 Yanbolu'da 60
 Kızılbaş ayaklanmaları 76
 Kirman 116
 Kirman Selçukluları 35
kitâbü'l-ciâd 134
kitâbü'l-hudûd 134
 Konstantin, Bizans İmparatoru 21, 68
 Konstantinos VII. 22
 Konya 59n, 83, 85, 95, 96, 116
 Konya Ereğlisi 86
 Korkut, III. Mehmed'in kardeşi 101
 Korkut, şehzade, Yavuz S. Selim'in kardeşi
 41, 42, 72, 78-81n, 82, 93n, 142, 180
korucu 98
 Kosova Savaşı 51, 57
 Köprühisar 46, 46n
 Köse Mihal 45
 Kösem Sultan 106
 Krispus, 21
 Kunduzi 49n
 Kur'ân-ı Kerîm 103n, 134, 138, 144, 145,
 150, 155, 156
kurultay 28, 33
kurulu düzen 121
kut 20, 27-33, 173
 Kutadgu Bilig 20, 30
 Kutalmış 115
 Kutbü'd-dîn el-Mekkî 88
 Külüğ Bilge 28
 Kün-Togdı 30
 Kütahya, 49, 95
 Küz Han, Oğuz Han'ın amcası 33

 La Historia de Iacob Xalabin 57
 Lala Mustafa Paşa 96
 Larend 35
 Lazar, Sırb kralı 51
 Lazareviç, Stefan 120
 Lehistan seferi 105
 Lello, Henry 104
 Leningrad Asya Müzesi 157
 Lenos adası 124
 Leon, Papa X. 83
 levendler 95
 Limni (Lenos) 60, 124
liyakat sistemi 32

 Louis XVI. Fransa Kralı 167n
 Lütü Bey, Alâiye Beyliğinde 36

 Macaristan 83
 Mahmiye-i Kostantiniyye 99n
 Mahmud II. 167n
 Mahmud, II. Bayezid'in oğlu 72, 72n
 Mahmud, II. Murad'ın, kardeşi 18, 63, 64n
 Mahmud, III. Mehmed'in oğlu 39, 42, 103,
 103n, 104
 Mahmud, Melikşah'ın oğlu 115
 Mahmud, şehzade I. Süleyman'ın torunu 97,
 98
 Manisa 72, 78-80, 95, 100
 Manuel, Bizans İmparatoru 48n, 58, 59,
 119, 120, 123, 124
maslahat 77, 101n, 120n, 132, 133, 146,
 147, 154-158n, 162n
 Maximien 21
 Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye 152
mechul ü mahzûl 69, 69n
 Medine 126, 133
 Mehmed, II. Bayezid'in oğlu 39n, 72, 72n,
 Mehmed, Yıldırım Bayezid'in oğlu 119
 Mehmed Ağa, Duçe, Bostancıbaşı 107
 Mehmed Atâ 19, 105n
 Mehmed b. Mehmed, Efendizade 145
 Mehmed Bey, Mihaloğlu 60n
 Mehmed Çelebi 88, Kanuni'nin süt kardeşi
 Mehmed I. 53, 58, 61, 62n, 67, 68, 100,
 121n, 122, 122n, 119, 120, 121, 123,
 124
 Mehmed II. 17, 41, 64, 66-70, 76, 102,
 119, 121, 124-127, 142, 154, 156-158,
 173, 174
 Mehmed III. 18, 19, 39, 39n, 42, 100-
 105n, 158, 167, 168
 Mehmed IV. 167n, 168, 169
 Mehmed Neşri 18
 Mehmed Paşa, Karamânî 17, 52, 55, 153n
 Mehmed Paşa, vezir 96n
 Mehmed Vahdeddin 170
 Mehmed, II. Osman'ın kardeşi 105-106, 173
 Mehmed, III. Osman'ın amcazadesi 40, 108,
 109, 109n
 Mehmed, Niğde valisi 76n
 Mehmed, Şehinşah'ın oğlu 76, 76n
 Mehmed, Şehzade Mustafa'nın oğlu 87, 158
 Mekke 95, 126
 Melik Acem türbesi 98
 Melik Alp Arslan 35, 36

- Melik Muhammed, 35
 Melik Rıdvan 35
 Melik Şah 35, 114, 115
 Melik-i Nasır, I. Murad'ın yeğeni 39n
 Melike Adile 35
 Melikşah II. 116
menea 139
 Menteşe Beyi 120
 Merdas, İran hükümdarı, 20
Mesalih-i mürsele 155
 Mesud 116
 Mesud II. 116
 Mete (Mo-tun), 27, 29, 34, 123
mevkib-i hümayun 48
 Mevlana Mustafa, İstanbul Kadısı 145
 Mevlây Abbas, I. Ahmed'in oğlu 22
 Mevlây Ahmed 22
 Mevlây Ebu, Abdullah Hasan 22
 Mevlây Osman 22
 Mısır 36, 77-78n, 82n, 93n, 147
mîrî arazi 148
 Michael, III. Andronicos Comneus'un kardeşi 22
 Midilli adası 78
 Mihrimah Sultan 95n
 Milo Kapiloviç 51
 Minuçihr, İreç'in oğlu 21
 Moğol "yasak hukuku" 147
 Moğollar 33, 116, 117, 162
 Moskova 157
 Muaviye 138, 138n, 140
 Muhammed, Hz. Peygamber 90, 136
 Muhammed Tapar, Berkjaruk'un kardeşi Gence meliki 115, 116
 Muhibbî 91, 174
 Muhiddin Cürcani, Amasya müftüsü 97
 Mu'îni 91
 Mur Yavı 115
 Murad, Yavuz S. Selim'in yeğeni 76, 76n
 Murad Bey, Mizancı 43n
 Murad I. 17, 39, 40, 41, 47-51, 53n, 55, 58, 124, 141, 151
 Murad I.'in türbesi, Bursa 58
 Murad II. 17, 35, 39n, 40-42, 58, 60-64, 68, 86, 123, 124, 142, 159, 162
 Murad III. 18, 39, 9-100, 102, 103, 170
 Murad III.'ün türbesi, Ayasofya Camii haziresinde 101n
 Murad IV. 40, 42, 102, 106-108, 158
 Murad V. 170
 Murad, Cem Sultan'ın oğlu 39, 83-84n, 161
 Murad, Kanuni'nin torunu 98
 Muradiye 86n
 Muratbahş, Evrengzib'in kardeşi 36
 Musa Çelebi 58, 119-121
 Musa, Yavuz S. Selim'in yeğeni 76, 76n
 Musa, Menteşe beyi 117
 Musa, Hz. peygamber 44
 Mustafa, III. Mehmed'in kardeşi 100-102
 Mustafa Âlî, Gelibolulu 99
 Mustafa Efendi, Selânikî 18
 Mustafa Efendi, Şeyhülislam, Ebulmeyâmin 104, 105
 Mustafa I. 105, 108
 Mustafa III. 109
 Mustafa IV. 16, 59n, 170
 Mustafa Paşa, Bâhir 109n, 109
 Mustafa Paşa, Koca, Veziriazam 82, 109n
 Mustafa, (Düzme) 58-61, 119, 142, 162
 Mustafa, II. Murad'ın kardeşi 62, 63, 124, 142, 159
 Mustafa, II. Selim'in oğlu 98
 Mustafa, II. Mehmed'in oğlu 86n
 Mustafa, Kanuni'nin oğlu 84-95, 162,
 Mustafa, Şehzade Ahmed'in oğlu 77, 77n
 Mustafa-i Cedîd Türbesi 86n, 98
 Mübarek Şah 35
Müfti-i kanun 55
 Müneccimbaşı Ahmed 19
 Nahçıvan seferi 86
 Nasr ibni Haccac 133
 Neşrî 18, 43, 46n
 Nev'î 102
 Nikola 121n
 Nisâyî 92
 Nişabur 115
nişancılık 55, 122n, 153n
nizâm-ı âlem 65, 67, 82, 89n, 127, 141, 151n, 156, 160, 162
nizâm-ı memleket 147
nizâm-ı umûr-ı benî âd em 151
 Nizamülmülk 115, 123
 Nur Bânu Sultan, III. Murad'ın annesi 99
 Oğuz 27
 Oğuz destanı 20, 33, 113, 114
 Oğuz Han 33, 34, 114, 125
 Oğuz Han mersiyesi 71n
 Oğuz Han, Cem Sultan'ın oğlu 39, 69-71n, 83, 158
 Oldenburg, Hanedanı 171n
 Orhan 97, 98 Kanuni'nin torunu

- Orhan Gazi 47, 47n, 57, 66n, 102, 118, 127
 Orhan Gazi Türbesi 80n
 Orhan, Y. S. Selim'in yeğeni, 76
 Orhan, şehzade 40, 64, 67-69, 124, 142,
 Orhun kitabeleri 20, 34
 Orta Asya 44, 118, 157, 162
Orta Asya Türk geleneği 161
Orta Asya Türk hâkimiyet anlayışı 125
 Oruc Bey 17
 Osman, Kanuni'nin torunu 97, 98
 Osman, III. Mehmed'in kardeşi 102, 101
 Osman Gazi Türbesi 50
 Osman I. 43, 46, 44n, 45n, 54, 118, 123, 127, 160, 170
 Osman II. 16, 39, 42, 105-106, 173
 Osman III. 40, 42, 108-109n
 Osman Şah Bey 95
 Osman, Alemşah'ın oğlu 76 —
 Osman, II. Selim'in oğlu 98
 Osman, Kangırı valisi 76n
 Osman, Şehzade Ahmed'in oğlu, I.Selim'in yeğeni 77
 Osmanlı elçileri 98
- Ögetay 33n
 Ömer, III.Mehmed'in kardeşi 42, 102
 Ömer b. Abdilaziz 139n
 Ömer, halife 132, 133n, 136
örf-i ma'rûf 146
örf-i müntif-i padişahî 146
örfî hukuk 17, 64, 131, 133, 146-150n, 158-161, 173
örfî vergi 45n
- parricide* 15n
parricidium 15, 15n
 Peçevî 19
 Pîrî Paşa 84n
 Pir Mehmed, şeyhülislam 147
 Piyale, Korkut'un nedimi 80
pontifeks 29
prigogenitus 32
- Racine, Jean, Fransız trajedi yazarı 108
 Rakka 115
 Receb Paşa, veziriazam 107
 Reşad, Sultan 103
 Revan'ın fethi 107
 Rey 34, 115
rikâb-ı hümayun 48
 Rodos 19, 39, 80, 83, 84, 161
 Rodos Şövalyeleri 83
 Roma İmparatorları 60
 Roma İmparatorluğu 29, 83, 125
 Roma kanunu 140
 Romanof Hanedanı 171n
 Rum 50, 74
 Rum beyleri 46
 Rumeli 49, 60, 72, 82n, 118, 124
 Rumeli kazaskerliği 18
 Rusya 19
 Rükneddin Kılıç 116
 Rükneddin Süleymanşah 116
 Rüstem Paşa 85-89n, 90, 93, 120
 Rüstem Paşa Türbesi 104n
- sâ'i bi'l-fesâd* 158, 161
 Sad ibni Ubâde 139
 Sadeddin Köpek 35
 Safiye Haseki Sultan 99n
 Şahâîfü'l-Ahbâr 19
 Salamon, Yahudi doktor 101
saltanat veraseti yarası 161
saltanat veraseti usulü 32, 33
 Sâmi 91
sancağa çıkarılma usulü 98
sancak 48, 98, 100, 167, 170, 118
sancak beyi 96n, 122n, 168
 Sârâ Hatun 127
 Sarı Süleyman 93n
 Saruhan Beyi 72, 120
 Sasani 171n
 Savcı Bey, 19, 40, 41, 47-52, 54, 142
 Sayram 115
 Selanik 59, 88, 122
 Selçuk Hatun, Cem Sultan, halası 118
 Selçuklu Devleti 34, 35, 114-117, 123, 162, 173
 Selçuklu İmparatorluğu 123, 147
 Selçuklular 34, 35, 147
selem akdi 154
 Selim I. 18, 39, 41, 42, 72-83, 92, 93n, 102, 163, 174
 Selim II. 85, 95, 96, 98, 100, 103, 143
 Selim II.'nin Türbesi 99n
 Selim III. 16, 39n, 73n, 93n, 167n, 170
 Selim, III. Mehmed'in isyancı oğlu 39n
 Selim, III. Mehmed'in kardeşi 101
 Selim 21
 Semendire sancağı 72
 Semerkand 58
 Sencer 116
 Senhûri, 137

- senioratus* 32
 Septim Sever 21
 Sıffin savaşı 138
 Sırbılar 51, 68, 120
 Sikkeler 56
 Sinan Bey 80, 82
 Sivas 98, 120
siyaseten katl 131-133, 158, 158n, 161
siyasî hâkimiyet anlayışı 27
siyasî veraset hukuku 33
 Siyavüş, İzzeddin Keykâvüs II.'in oğlu 59n
 Sofya 120
 Sokullu Mehmed Paşa 97
solak 17
 St. Jean Şövalyeleri 83
 Stephanus 22
subaşı 146
suçun maddî unsuru 132, 158
 suhte-softalar 95
 Sultan Ahmed türbesi 107
 Sultanahmet Meydanı 168
 Sultanönü 123
 Suriye 115
 Suriye Selçukluları 35, 115, 116
 Süleyman Ağa, kızlarağası 106n
 Süleyman Çelebi 68, 119, 120, 121
 Süleyman I. 41, 62n, 83-88n, 92-98, 102, 161, 162, 167, 168, 174
 Süleyman II. 168, 169
 Süleyman Paşa, Orhan Gazi'nin oğlu 47
 Süleyman Şah 35
 Süleyman, III. Murad'ın kardeşi 99
 Süleyman, IV. Mehmed'in, kardeşi 168
 Süleyman, IV. Murad'ın kardeşi 106-107n
 Süleymanşah 116

 Şafi Mirza 21
 Şah Âlem 36
 Şah Budak, 36
 Şah Cihan 36
 Şah İsmail 21, 83
 Şah Tahmas 96-98
 Şahinşah, Kılıç Arslan I.'ın oğlu 34, 39n
 Şahkulu 72n
 Şahrüh, Timur'un oğlu 121, 122n
 Şam 78
 Şehabeddin Paşa 68
 Şehinşah, Karaman valisi 72n
 Şehinşah, Kılıç Arslan'ın büyük oğlu 116
 Şehnâme 20
 Şehriyar 36
 Şehzade Bayezid vak'ası 142
 Şehzade Camii 104n
 Şehzade Mahmud Türbesi 104n
şehzade rehni 122
 Şemseddin Bey, Karamanoğulları Beyliğinde 35
 Şeyh Edebâli 127
 Şeyhülislam 65, 93, 149, 154, 173
 Şiflik 76, 89, 140
şimşirlik 167
 Şüca 36

ta'zir 132, 135, 158n, 131
ta'zir bi'l-katl 131, 132, 158, 161
ta'zir suçları 132, 134, 148
ta'zir-i şedîd 149
 Tabgaç Buğra, Karahanlı hükümdarı 28
 Tahmasb 97
 Talaş 115
 Tamerlanos 60
tanassur 83
 Tang 171n
Tanrı kutu 27
 Tapar 115, 116
 Târîh-i Sâf 18
 Târîh-i Ebû'l-Feth 17
 Tarsus 59n
tekâlif-i örfiyye 148
 Teke 80
 Temim 138
 Temürleng 58n
 Teodora 47n
 Terken Hatun, Melikşah'ın hanımı 115
 Terken Şah, Arslan Şah'm kardeşi 35
Tetrarchia 21
 Tevârîh-i Âl-i Osman 17
 Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osman 17
 Tımar sahipleri 94, 95
tımarlar 88
tımarlı sipahiler 94
 Timur 58-60, 119, 119n, 121
 Tokat 64n, 120
 Toluy, Ögetay'ın kardeşi 33n
 Toman, Hun İmparatoru 123
 Tomanbay 77
 Topkapı Sarayı 70, 75, 99, 107n, 149, 167n
 Topkapı Sarayı Arşivi 16
töre 28, 31, 32, 159
töre-i İlhanîye 121
töre-i Osmaniye 121
 Trabzon 72, 127

- Tuğrul Arslan, Kılıç Arslan'ın küçük oğlu 116
 Tuğrul Bey 34, 115
 Tuhfetü'l-Ahbâb 18
 Tunca ırmağı 60
 Tundar bk.Dündar Bey
 Tur, Minuçihr'un amcası 21
 Tursun Bey 17, 146, 125n
 Tutuş, Melikşah'ın kardeşi 115
 Türbe-i Sultan Murad 101n
türe-i sultanî 45n
 Türk Ceza Kanunu 131
Türk devlet anlayışı 29
Türk egemenlik anlayışı 162
Türk veraset sistemi 32
 Türkgeldi, Ali Fuad 103
 Türkiye Mektupları 85
Türkler'de siyasî hâkimiyet anlayışı 30n
 Türkmenler 78
- uç beylikleri* 118
 Ulu Bey 117
 Ulubat 63
 Urus câdûsı 92
 Ustrapis, hekimbaşı 74
 Uygur 28, 34
 Uzun Hasan, 127
- Üçoklar 113n
ülüg 113
ülük 113
ülüş sistemi 113-119, 121
 Ümit Burnu 94
 Üveys Paşa 92
 Üveys, İlyas Bey'in oğlu 123
- Vassal 48, 123
veliyyü'l-emr 132
 Venedik 119
veraset 171
veraset sistemi 32, 95
- Viyana 157
 Vlad Drakul, Eflak voyvodası 124
- Weber, Max 150n
 Wuyen-chü-te Han, XIII. Hun hakanı 34
- Yağan 35
 Yahşi Fakih 17
 Yahya Bey, Taşlıcalı 89, 89n, 90
 Yahyâ Efendi, Bostanzâde, Rumeli kazaskeri 18, 19n, 55
 Yakub Bey 41, 48-58, 67, 151, 153n, 157, 161, 161n
 Yakub, III.Mehmed'in kardeşi 101
 Yarhisar Rum Beyi 45n
yasa 146
yasakçı 98
 Yavuz, Sultan Selim Bk.Selim I
 Yemen 92
 Yeniçeri isyanları 16, 106
yeniçeri ağası 76, 168
 Yeniçeriler Camii 78
yeniçeriler 61, 68, 73, 78, 85, 89, 98, 106, 119, 170
 Yenışehir 44, 82
 Yezid 140
yol kesme suçu 137, 137n
 Yusuf Has Hacib 20, 28, 30, 32
 Yusuf, II. Murad'ın, kardeşi 18, 63, 64n
 Yusuf, III. Mehmed'in kardeşi 101
 Yûşa 44
 Yüceçi 123
- Zağanos, Terzibaşı 121n
zarar-ı 'âm 45, 63, 120n, 152
Zaruret 153, 153n
zeamet 88
 Zeydiye 140
zındık 103n

